

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

Շուշանիկ Ավագիմյան
Սեփականության իրավունք.
հասկացությունը և հիմնական բնորոշումները.....3

Արման Գրիգորյան
«Վնաս» եզրույթի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը.
եզրութաբանական որոշ հարցեր 11

Շուշանիկ Թադևոսյան
Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների կատարումը
և կատարման շրջանակում ձեռնարկվող միջոցառումները 26

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CIVIL LAW/ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Քրիստինե Գաբուզյան
Հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում հայցային
վաղեմության ժամկետի կիրառության որոշ հիմնահարցեր 40

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ/CIVIL PROCEEDINGS
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС**

Սերգեյ Մեդրյան, Տիգրան Մարկոսյան
Առանձին աշխատանքային վեճերով հատուկ հայցային վարույթը
Հայաստանի քաղաքացիական դատավարությունում50

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CRIMINAL LAW/УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Դավիթ Օհանյան
Խաբեություն: Խարդախություն, թե՛ մասնավոր-իրավական դելիկտ 65

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ/CRIMINAL PROCEEDINGS/
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС**

Մուշեղ Բարայան

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի պաշտպանության
երաշխիքները քրեական դատավարության ընթացքում.....73

Ռուբեն Մարտիրոսյան

Փորձագետի եզրակացության բովանդակության դերի և
նշանակության տեսական և գործնական որոշ հարցեր83

Վարազդատի Սուքիասյան

Գաղտնիքը՝ որպես սոցիալ-իրավական երևույթ.....90

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշումներ 102

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ

*Եվրոպական համալսարանի հայցորդ, Բարձրագույն դատական խորհուրդ,
Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամի օգնական*

SHUSHANIK AVAGIMYAN

*European University, Researcher, RA Supreme judicial council, Assistant Member of
the Supreme Judicial Council of the Republic of Armenia*

ШУШАНИК АВАГИМЯН

*Европейский университет, соискатель, Высший судебный совет РА,
Помощник члена Высшего судебного совета РА*

**ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ**

PROPERTY RIGHTS - CONCEPT AND MAIN DEFINITIONS

**ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ - ПОНЯТИЕ И ОСНОВНЫЕ
ОПРЕДЕЛЕНИЯ**

Ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետության պայմաններում սեփականության իրավունքը՝ որպես անձի իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման բնութագրիչ, ինչպես նաև մասնավոր և հանրային հարաբերությունների կարգավորման կառուցակարգ, ունի սահմանադրաիրավական կարևոր նշանակություն¹:

Սեփականության իրավունքն անցել է պատմական զարգացման հետևյալ փուլերը.

- սեփականության կայացման փուլը,
- ստրկատիրական,
- ֆեոդալական,
- կապիտալիստական կամ բուրժուական սոցիալիստական²:

Հետագայում, սեփականության իրավունքը ստացավ միջազգային իրավա-

¹ Տես ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 30.10.2018 թվականի ՍԴՈ-1432 որոշում:

² Տես *Лазар Я.*, «Собственность в буржуазной правовой теории» Пер. с нем. - М.: Юрид. лит., 1985, էջ 12:

կան ամրագրում, մասնավորապես՝ սեփականության իրավունքի վերաբերյալ նորմեր սահմանվեցին՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 17-րդ հոդվածով, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրությամբ և իրավական այլ ակտերով:

Հայաստանի Հանրապետությունում սեփականության իրավունքի վերաբերյալ նորմեր նախատեսված էին և ներկայումս էլ ամրագրված են «Անկախ պետականության հիմնադրույթների մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքում, 1990 թվականին ընդունված «Սեփականության մասին» ՀՀ օրենքում, 1995 թվականի հուլիսի 5-ին ընդունված ՀՀ Սահմանադրությունում, 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությունում, ինչպես նաև 2015 թվականի դեկտեմբերի 16-ի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությունում, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում և մի շարք այլ նորմատիվ իրավական ակտերում:

Սեփականության իրավունքի հասկացության վերաբերյալ գիտական մոտեցումներ

Սեփականության իրավունքի հասկացությունն ինքին չունի որևէ օրենսդրական սահմանում: Իրավաբան գիտնականների կողմից սեփականության իրավունքի հասկացության բացահայտման վերաբերյալ կան տարբեր մոտեցումներ: Մի խումբ գիտնականների համոզմամբ՝ սեփականության իրավունքի հասկացությունը հնարավոր է սահմանել սեփականության իրավունքի տնտեսական էությունը բացահայտելու միջոցով, իսկ մյուսների պնդմամբ՝ սեփականության իրավունքի էության հարցը չի կարելի նույնացնել այս իրավունքի կողմից կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների հետ³:

Ռուս իրավագետները նշում են, որ սեփականության իրավունքի իրավական կատեգորիայի էության բացահայտումը տնտեսական կատեգորիայի միջոցով դեռևս հաջողությամբ չի պսակվել՝ նրանց պնդմամբ ճիշտ է սեփականության իրավունքի էության բացահայտման այն ձևը, որը սեփականության իրավունքը բացահայտում է նախ դրան բնորոշ իրավական հատկանիշների միջոցով՝ միաժամանակ հաշվի առնելով նրա տնտեսական հատկանիշները:

Հայ իրավագետների դպրոցը կողմնակից է այն տեսակետին, որ սեփականության իրավունքը տնտեսաիրավական հասկացություն է, որտեղ իրավական ձևը միաձուլված է տնտեսական բովանդակությանը: Ավելին, սեփականության իրավունքը իրավական հասկացություն է, որն ունի նաև տնտեսական բովանդակություն⁴: Հայ իրավագետների տեսակետի կողմնակիցն է եղել ռուս իրավագետ Յ. Կ. Տոլստոյը⁵:

³ Տե՛ս Օտв. ред.: *О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой, Б. Б. Черепахин*, «Проблемы гражданского и административного права», «Ленинград», 1962 г., էջ 137:

⁴ Տե՛ս *Ս. Ղ. Քրմիյան*, «Սեփականության իրավունքի սահմանադրական հիմունքները», Երևան, 2002 թ., էջ 11:

⁵ Տե՛ս *Е. А. Суханов*, «Лекции о праве собственности», М., 1991, стр 16:

Մեր կարծիքով՝ սեփականության իրավունքը սեփականության վերաբերյալ հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորումն է: Գաղտնիք չէ, որ «սեփականությունը» ինքնին տնտեսական կատեգորիա է և, հետևաբար, ունի տնտեսական բովանդակություն ու այն գոյություն է ունեցել մարդկության պատմության առաջին օրերից, իսկ սեփականության իրավունքն առաջացել է հետագայում՝ պետության և իրավունքի ստեղծումից հետո, այսինքն՝ իրավունքի կողմից սեփականության հարաբերությունները կարգավորվելուց հետո վերածվում են սեփականության իրավահարաբերությունների: Նկատենք, որ այս դեպքում բնության, աշխատանքի բարիքների պատկանելիության վերաբերյալ առաջացող հասարակական հարաբերությունները, ինչպես նաև սեփականության տնտեսական հարաբերություններն իրավական կարգավորումից հետո վերածվում են սեփականության իրավունքի:

Սեփականության իրավունքի բնորոշումները

Սեփականության իրավունքը ներկայացվում է սեփականության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իրավունքների միջոցով: Այն օբյեկտիվ առումով իրավական նորմերի համակցություն է, որոնք ամրապնդում և պաշտպանում են արտադրության միջոցների ու գործիքների, ինչպես նաև սպառման առարկաների տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման հարաբերությունները⁶: Սուբյեկտիվ առումով սեփականության իրավունքն իրենից ներկայացնում է անհատի կամ կոլեկտիվի հնարավորությունն իր հայեցողությամբ և անկախ որևէ մեկից տիրապետել, օգտագործել և տնօրինել իր ունեցվածքը՝ օրենքով սահմանված շրջանակում և հասարակության տնտեսական կառուցվածքին համապատասխան⁷: Հարկ է նկատել, որ թե՛ օբյեկտիվ , թե՛ սուբյեկտիվ առումներով սեփականության իրավունքի բնորոշումներում շեշտադրվում են սեփականատիրոջ երեք իրավագործությունները:

«Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 1-ին մասը, սահմանելով անձի օրինական հիմքով ձեռք բերած սեփականությունն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունքները, միևնույն ժամանակ ամրագրում է սեփականության իրավունքի բովանդակությունը կազմող այն իրավագործությունների ամբողջությունը, որոնք օրենքով պատկանում են սեփականատիրոջը՝ որպես սեփականության սուբյեկտիվ իրավունքի կրողի և ուրվագծում է սեփականության իրավունքի իրականացման սահմանները⁸:

Հաջորդիվ նույնատիպ բնորոշում սեփականության իրավունքին օրենսդիրը նախատեսում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 163-րդ հոդվածով՝ սահմանելով, որ սեփականության իրավունքը սուբյեկտի՝ օրենքով և այլ իրավական ակ-

⁶ Տե՛ս *Տ. Կ. Բարսեղյան*, «ՀՀ քաղաքացիական իրավունք» 4-րդ հրատարակություն, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2014, առաջին մաս, էջ 269:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸ Տե՛ս ընդհանուր խմբ.՝ *Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի* «ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ», Եր., «Իրավունք», 2010, էջ 360:

տերով ճանաչված ու պահպանվող իրավունքն է՝ իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրեն պատկանող գույքը:

Մեր ուսումնասիրության համատեքստում կարծում ենք, որ առավել փաստարկված է իրավագետ Գոռ Հովհաննիսյանի կարծիքն այն է. «Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 1-ին մասով (սեփականության իրավունք) և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 163-րդ հոդվածի 1-ին մասով (սեփականության իրավունք) պաշտպանվող սեփականությունները նույնը չեն: Այլ կերպ ասած, սահմանադրության հիմնական իրավունքները պաշտպանում են կյանքի որոշակի ոլորտներ ու սահմանում են պետության կողմից այդ ոլորտներին միջամտելու նախապայմանները: Սահմանադրական վկայակոչված նորմը բացառություն չէ, այն նախ անվանում է այդ նորմով պաշտպանվող բարիքը՝ սեփականությունը: Սեփականությունը, այդպիսով, սահմանադրական իրավունքի, այլ ոչ թե միայն հասարակ իրավունքի հասկացություն է, և այդ պատճառով կաշկանդում է օրենսդրին ու երաշխավորում սեփականության գոյությունը, այսինքն՝ օրենսդիրը չի կարող հասարակ օրենքների միջոցով վերացնել երկրում սեփականության ինստիտուտը:

Սահմանադրաիրավական իմաստով սեփականությունն այն բոլոր գույքային իրավունքների ամբողջությունն է, որոնք իրավակարգի կողմից ճանաչվում են, ու իրավունքի կրողը կարող է դրանց հետ կապված իրավագործություններն իրականացնել իր մասնավոր օգուտի համար՝ սեփական պատասխանատու որոշումների հիման վրա:

Սեփականության այս հասկացությունից երևում է, որ ելակետն առաջին հերթին քաղաքացիական իրավունքն է, որը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 163-րդ հոդվածում երաշխավորում է սեփականությունն ու սեփականատիրոջ իրավագործությունները: Փաստորեն, այն, ինչը սեփականություն է քաղաքացիական իրավունքում, սեփականություն է նաև սահմանադրական իրավունքում: Սակայն սեփականության սահմանադրաիրավական հասկացությունը շատ ավելին է, քան քաղաքացիական իրավունքում ամրագրված սեփականությունը: Ու հենց այստեղ է թաքնված հարցի էությունը: Թեև սահմանադրաիրավական սեփականությունը կրում է քաղաքացիական իրավունքի «դրոշմը», բայց այն քաղաքացիական իրավունքի կողմից սպառիչ չի սահմանվում ու չի էլ կարող, որովհետև օրենսդիրը կաշկանդված է սեփականության սահմանադրական հասկացությամբ, այլ ոչ թե հակառակը: Հետևաբար, գոյություն ունի քաղաքացիական իրավունքից անկախ սեփականություն, որը ներառում է այն բոլոր գույքային իրավունքները, որոնք ֆունկցիոնալ տեսանկյունից անձի ազատ զարգացման ու գոյության երաշխավորման համար ունեն նույն նշանակությունը, ինչ-որ ունի գույքի նկատմամբ սեփականությունը: Հետևաբար՝ ՀՀ սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 1-ին մասի իմաստով սեփականության մեջ են մտնում նաև մասնավոր-իրավական պահանջները, գնման նախապատվության իրավունքը, արժեթղթերը, իրային իրավունքները (օրինակ՝ հիպոթեքը), առևտրային կազմակերպություններում անդամության հետ կապված իրավունքները, անգամ ինտերնետային «Domain»-ի օգտագործման իրավունքը կամ հանրային-իրավական կենսաթոշակային կամ

ապահովագրական իրավունքները, որոնք սեփականություն չեն քաղաքացիական իրավունքի իմաստով:

Վերոգրյալը, պայմանավորված է նորմատիվ իրավական ակտերի իրավական կարգավորման առարկայով, ըստ էության եթե սահմանադրությամբ պաշտպանվող սեփականությունը նույնացվի օրենսգրքով պաշտպանվող սեփականության հետ ապա կստացվի մի իրավիճակ, որ օրենսդիրը յուրաքանչյուր անգամ կարող է փոփոխել սահմանադրությունը՝ քաղաքացիական օրենսգիրքը փոփոխելով⁹:

Նկատենք, որ Սահմանադրության և սահմանադրական իրավունքի պարագայում հատկապես կարևորվում է սեփականության իրավունքի ճիշտ բնորոշումը, քանի որ իրավունքի մյուս ճյուղերի կողմից հիմք է ընդունվում հենց սահմանադրաիրավական կարգավորումը: ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 1-ին մասը, ըստ էության, սեփականության իրավունքը բնորոշում է որպես սեփականատիրոջ երեք իրավագործությունների ամբողջություն:

Իրավաբանական գրականության մեջ վիճելի է այն հարցը, թե արդյո՞ք պետք է տրվի սեփականության իրավունքի բնորոշում երեք իրավագործությունների միջոցով, թե՛ ոչ: Ռուս իրավագետ Գ. Ֆ. Շերշենևիչը գտնում է, որ Ռուսաստանում օրենսդիրը բնորոշում է սեփականության իրավունքը երեք իրավագործությունների միջոցով, չնայած որ այդպիսի բնորոշումներն անիմաստ են¹⁰: Ռուս մեկ այլ տեսաբանի բնորոշմամբ սեփականության իրավունքի իրավագործությունների ցանկը չունի ունիվերսալ բնույթ և այդ «տրիադան» օրենսդրության մեջ հայտնվել է՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ Նապոլեոնի քաղաքացիական օրենսգրքում միջնադարյան սեփականության իրավունքի մասնատվածության հաղթահարման նպատակով նշվել էին իրավագործությունները, որպիսիք հետագայում ամրագրվեցին պետությունների օրենսդրություններում¹¹: Սեփականության իրավունքի բնորոշման միջազգային փորձի ուսումնասիրության համատեքստում նկատենք, որ Վենեդիկտովի համոզմամբ ևս եռակի իրավագործությունները չեն արտահայտում սեփականության իրավունքի ոչ էությունը, ոչ էլ սեփականության իրավունքի ծավալը¹²: Իսկ Ս. Ն. Բրատուսի կարծիքով, սեփականության իրավունքը չի կարելի նույնացնել տիրապետման, տնօրինման և օգտագործման իրավագործությունների հետ¹³: Տարբերվող տեսակետ է արտահայտել Վ. Կ. Բաբանը՝ նշելով, որ սեփականատերն ունի ոչ թե երեք, այլ տասնմեկ իրավագործություն, նրա պնդմամբ՝ շատ տարածված է սեփականության կազմա-

⁹ Տե՛ս Գոր Հովհաննիսյան https://www.facebook.com/gor.hovhannisyan1/posts/10211268452734825/այցելության_ամսաթիվ_25.04.2020/

¹⁰ Տե՛ս Գ.Ֆ. Շերշենևիչ, «Учебник русского гражданского права» (по изданию 1907 г.), М., 1995, с. 149:

¹¹ Տե՛ս Ա.Ա. Րубанов, «Проблемы совершенствования теоретической модели права собственности» // Развитие советского гражданского права на современном этапе / Отв. ред. В.П. Мозолин. М.: Наука, 1986, էջ 105:

¹² Տե՛ս Ա.Վ. Венедиктов, «Государственная социалистическая собственность» Акад. Наук СССР, Москва, Ленинград, 1948 г., էջ 13-22:

¹³ Տե՛ս Актуальные проблемы права собственности - Материалы научных чтений памяти профессора Братуся С.Н., Юриспруденция 2007, с. 127:

կերպման հայեցակարգը տասնմեկ իրավագործությունների միջոցով:

Վ. Կ. Բաբաևը¹⁴ զարգացնելով Ա. Մ. Օնորենի առաջ քաշած և հիմնավորաձև սեփականատիրոջ տասնմեկ իրավագործությունների գաղափարը՝ մասնավորապես նշելով հետևյալ իրավագործությունների շրջանակը.

1. տիրապետման իրավունք. այսինքն՝ սեփականության բացառիկ վերահսկման իրավունք,

2. օգտագործման իրավունք. այսինքն՝ գույքի օգտակար հատկությունների կիրառման և օգտագործման իրավունք սեփական կարիքների համար,

3. կառավարման իրավունք. այսինքն՝ իրավունքը որոշելու, թե ով և ինչպես պետք է ապահովի բարիքների օգտագործումը,

4. եկամտի կամ շահույթի իրավունք, այսինքն՝ գույքի օգտագործման արդյունքները տիրապետելու իրավունք,

5. սովորենի իրավունք, այսինքն՝ գույքն օտարելու, փոփոխելու, ոչնչացնելու, սպառելու իրավունք,

6. անվտանգության իրավունք. այսինքն՝ էքսպրոպացիայից պաշտպանության իրավունք,

7. գույքը ժառանգելու իրավունք,

8. գույքի անժամանակ տիրապետման իրավունք,

9. արգելքը շրջակա միջավայրին վնաս պատճառող ձևով օգտագործելու,

10. իրավունքը գույքի վրա բռնագանձում տարածելու,

11. մնացորդային կարգի իրավունքները, այսինքն՝ իրավունքը գործածել այն ինստիտուտները և արարողակարգերը, որոնք ապահովում են խախտված իրավունքների վերականգնումը¹⁵:

Սակայն այս կարծիքներին զուգահեռ, Դ. Մ Գենեկինը¹⁶, Գ. Ն. Պոլյանսկայան, Յ. Ֆ. Միկոլենկոն¹⁷ իրենց աշխատություններում նշում են, որ սուբյեկտիվ սեփականության իրավունքն ամբողջովին ներառված է երեք իրավագործությունների մեջ:

Եռակի իրավագործությունների անբավարարության վերաբերյալ դիսկուսը հայ իրավագետները ծավալել են դեռևս 1998 թվականից սկսած, մասնավորապես Տ. Գույումջյանը, հղում կատարելով ՀՀ Հողային օրենսգրքի 23-րդ հոդվածին, պնդում է որ սեփականատերն իրավունք ունի իրեն պատկանող գույքի (հողի) նկատմամբ իր հայեցողությամբ կատարելու օրենքներին չհակասող և այլոց իրավունքները և օրենքով պահպանվող շահերը չխախտող ցանկացած գործողություն¹⁸:

¹⁴ Տե՛ս *К.И. Скловский*, «Собственность в гражданском праве», - М., Статут, 2010, с. 127:

¹⁵ Տե՛ս Коллектив авторов, под ред. *В.В. Лазарева-М*, «Научно-практический комментарий к Конституции РФ», Изд Спарк, с. 54:

¹⁶ Տե՛ս *Д.М. Генкин*, «Некоторые вопросы теории права собственности», Уч. Зап. ВИЮНа, 1959, с. 193-196:

¹⁷ Տե՛ս *Я.Ф. Миколенко*, «Право кооперативной собственности в СССР», с. 115:

¹⁸ Տե՛ս Տ. Գույումջյան, Հողի սեփականության իրավունքի բովանդակության հետ կապված մի շարք հարցեր/իրավագիտության հարցեր/ N2, 1998 թ., էջ 60:

Սեփականության իրավունքի վերաբերյալ իրավական նորմեր պարունակող միջազգային փաստաթղթերը ևս չեն ամրագրում երեք իրավագործություններից և ոչ մեկը¹⁹: Ըստ էության՝ գործում է այն տրամաբանությունը, որ այն անիմաստ է, և սեփականության իրավունքը չի հանդիսանում զուտ իրավագործությունների ամբողջություն²⁰:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ « 1.Սեփականության և ժառանգելու իրավունքը երաշխավորվում են: Դրանց բովանդակությունը և սահմանները որոշվում են օրենքով (...)»²¹, ընդ որում՝ սեփականության իրավունքը երեք իրավագործությունների միջոցով բնորոշելը բացակայում է նաև Ֆրանսիայի, Իտալիայի սահմանադրությունների, ինչպես նաև մի շարք եվրոպական այլ երկրների սահմանադրությունների²² մեջ²³:

Ելնելով սեփականության իրավունքի վերաբերյալ հարաբերությունների կարգավորման սահմանադրական առանձնահատկություններից և տարբեր գիտական աղբյուրներում առկա հիմնավորումների և տարբեր իրավագետների տեսակետների համադրումից՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ մեր երկրի համար առավել առաջադիմական իրավական կարգավորում կարող է լինել սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը նախատեսող ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 1-ին մասի վերաձևակերպումը՝ հետևյալ խմբագրությամբ. «**Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորվում է սեփականության իրավունքը (...)**»:Այլ կերպ ասած՝ սեփականության իրավունքը պետք է երաշխավորվի և սահմանադրությամբ չպետք է բնորոշվի երեք իրավագործությունների միջոցով: Այն կապահովվի սեփականության հարաբերությունների սահմանադրաիրավական կարգավորման ամբողջականությունը, ինչպես նաև կնպասատել իրավունքի մյուս ճյուղերի կողմից սեփականության իրավունքի՝ առավել համակողմանի պաշտպանությանը և իրավական կարգավորմանը:

Annotation. The article presents scientific approaches to the concept of property rights, the existing definitions of property rights. The article provides a comparative analysis of the definition of the concept of property rights in international legal acts and definitions of national legislation. The article presents the constitutional norms on this topic with reference to the case-law of the RA Constitutional Court. Comparing theory and law enforcement practice, the article highlights the legal provisions on the definition of the concept of property rights, as well as issues that are noticeable in

¹⁹ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության հոդված 1-ը:

²⁰ Տե՛ս A.B. Венидиктов, «Государственная социалистическая собственность», М.: Издательство АН СССР, с. 127:

²¹ http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/germany/german-r.htm#sub_para_N_14/ (այցելության ամսաթիվ 25.04.2020 թ.)

²² http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/italy/italy--r.htm, հոդված 42 (այցելության ամսաթիվ 25.04.2020 թ.)

²³ http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/france/france-r.htm, հոդված 17 (այցելության ամսաթիվ 25.04.2020 թ.)

legal practice. Proposals were presented to amend the national legislation.

Аннотация. В статье представлены научные подходы к понятию «право собственности», существующие определения данного понятия. В статье проводится сравнительный анализ определения понятия «право собственности» в международно-правовых актах и определений национального законодательства. В статье представлены конституционные нормы по данной теме со ссылкой на прецедентную практику Конституционного Суда РА. Сопоставляя теорию и правоприменительную практику, в статье освещаются правовые положения по определению понятия «право собственности», а также вопросы, заметные в юридической практике. Были представлены предложения по изменению внутреннего законодательства.

Բանալի բառեր – սեփականության իրավունք, սեփականության իրավունքի հավաքություն, սեփականության իրավունքի բնորոշումներ, սեփականատեր, սեփականատիրոջ իրավագործություններ, սեփականության իրավունքի երաշխավորում:

Keywords: right for property, the concept of property rights, definitions of property rights, owner, owner rights, guarantee of property rights.

Ключевые слова: право собственности, понятие «право собственности», определения права собственности, владелец, правомочия владельца, гарантия права собственности.

Շ. Ավագիմյան - Եվրոպական համալսարանի հայցորդ, Բարձրագույն դատական խորհուրդ, Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամի օգնական, էլ. հասցե՝ avagimyanshushan@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 03.09.2020 թ., տրվել է գրախոսության 03.09.2020 թ., երաշխավորվել է Եվրոպական համալսարանի Իրավագիտության ամբիոնի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Դավիթ Սարգսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ԱՐՄԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ
*Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության
ամբիոնի ասպիրանտ*

ARMAN GRIGORYAN
*PhD Student at the Chair of Law
of the European University*

АРМАН ГРИГОРЯН
*Аспирант кафедры юриспруденции
Европейского университета*

**«ՎՆԱՍ» ԵԶՐՈՒՅԹԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ. ԵԶՐՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ**

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL CONTENT OF THE TERM
«DAMAGE»: SOME ISSUES OF TERMINOLOGY**

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ ТЕРМИНА
«ВРЕД»: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕРМИНОЛОГИИ**

ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց ոչ իրավաչափ գործողություններով կամ անգործությամբ, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև իրավաչափ վարչարարությամբ պարճառված վնասի հատուցման իրավունք: Վնասի հատուցման պայմանները և կարգը սահմանվում են օրենքով:

Նշված նորմն անձանց օժտում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց ոչ իրավաչափ վարքագծի (օրենքով հատուկ սահմանված դեպքերում նաև իրավաչափ վարքագծի) հետևանքով կրած վնասի դիմաց հատուցում պահանջելու իրավունքով:

Մեկնաբանելով վնասի հատուցման իրավունքը սահմանող հիշյալ նորմը՝ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը թիվ ՍԴՈ-1497 որոշմամբ նշել է, որ «Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի բովանդակության վերլուծությունը վկայում է, որ վնասի հատուցման իրավունքի էության հիմքում **«վնաս» եզրույթն ունի ընդհանրական իրավական բովանդակություն**, և Սահմանադրության մակարդա-

¹ Վարդան Պողոսյան, Նորա Սարգսյան, Հայաստանի Հանրապետության 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը. համառոտ պարզաբանումներ, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2016, էջ 168:

կում *վնասի նյութական և ոչ նյութական տեսակները տարբերակված չեն*»²:

Արձանագրվել է, որ ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածում առկա «վնաս» եզրույթն ունի ընդհանրական իրավական բովանդակություն, ինչը նշանակում է, որ այդ իրավունքը կիրառելի է ցանկացած տեսակի վնասի պատճառման դեպքում՝ անկախ դրա դրսևորման ձևից: Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից պատճառված բոլոր տեսակի վնասները, ըստ ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի, ենթակա են հատուցման:

«*Wassink v Netherlands*» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ նաև Դատարան, ՄԻԵԴ), մեկնաբանելով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 5-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, նշել է, որ «*փոխհատուցման վերաբերյալ հարց չի կարող ծագել, եթե չկա փոխհատուցման ենթակա նյութական կան ոչ նյութական վնաս*»³:

Այս դիրքորոշումից հետևում է, որ բոլոր դեպքերում հատուցման իրավունքը ծագում է վնասի առաջացման նախապայմանով (խախտման փաստի արձանագրումը բավարար չէ), իսկ վնասը կարող է ունենալ դրսևորման առանձին հավասարազոր ձևեր՝ նյութական և ոչ նյութական:

Ելնելով վերը նշվածից և հաշվի առնելով սահմանադրական իրավունքների անմիջական գործողությունը՝ կարելի է փաստել, որ պատճառված ցանկացած տեսակի վնասի դիմաց անձը պետք է հնարավորություն ունենա պահանջելու հատուցում՝ անկախ այն ամրագրող օրենսդրական կարգավորումների առկայությունից: Իր հերթին, օրենսդրությունը, խնդիր ունենալով երաշխավորելու հիմնական իրավունքների իրացումը, պետք լիարժեքորեն արտացոլի սահմանադրական կարգավորումները և հիմնված լինի դրանց վրա: Այս իմաստով սահմանադրական մակարդակում «վնաս» եզրույթի տակ ընկած բովանդակության բացահայտումը ձեռք է բերում գիտագործնական զգալի նշանակություն:

ՀՀ օրենսդրությունը պարունակում է վնասի և դրա դրսևորումների սահմանմանը նվիրված մի շարք ձևակերպումներ, որոնց թվին կարելի է, մասնավորապես, դասել «*նյութական վնաս*», «*ոչ նյութական վնաս*», «*բարոյական վնաս*», «*գույքային վնաս*», «*ոչ գույքային վնաս*» «*անձին պատճառված վնաս*», «*Ֆիզիկական վնաս*» եզրույթները և այլն: Այս եզրույթներից յուրաքանչյուրն ունի իր բովանդակությունը, սակայն հաճախ դրանք նկարագրում են միևնույն երևույթը կամ կլանվում են մեկը մյուսի մեջ:

Վնասը, դրա տեսակները նկարագրող տարբեր եզրույթների առկայությունը թույլ է տալիս պնդել, որ ՀՀ օրենսդրության մեջ այս հարցի կապակցությամբ ընդհանուր մոտեցումը բացակայում է: Իր հերթին այս հասկացությունը և դրա տեսակները նկարագրող ընդգրկուն, միասնական եզրույթների սահմանմամբ

² ՀՀ Սահմանադրական դատարանի կողմից 17.12.19 թ. ընդունված թիվ ՍԴՈ-1497 որոշում, կետ 4.4, <http://www.concourt.am/armenian/decisions/common/2019/pdf/sdv-1497.pdf>

³ *Wassink v Netherlands*, no.12535/86, ECHR 27 September 1990, § 38, A 185-A, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57635>

է միայն հնարավոր ապահովել կրած բոլոր տեսակի վնասների դիմաց տուժողին հատուցում տրամադրելու սահմանադրական պահանջի կյանքի կոչումը: Այն դեպքում, երբ առանձին օրենսդրական ակտերում վնասը և դրա դրսևորումները սահմանելիս օգտագործվում են հատուկ եզրույթներ, դրանց բովանդակությունը (պայմանավորված հենց ընտրված եզրույթների լեզվական առանձնահատկություններով) կարող է ամեն դեպքում ընկալվել յուրովի: Նման պարագայում կհանգենք մի իրավիճակի, երբ կախված կիրառելի օրենսդրությունից՝ փոխհատուցման ենթակա դեպքերը միմյանցից կտարբերվեն, ինչն անմիջապես կհակասի առաջացող բոլոր վնասների հատուցման մասին սահմանադրական պահանջին:

Ընդհանուր առմամբ վնասը կարելի է բնորոշել որպես անձանց իրավունքների, օրենքով պաշտպանվող շահերի ոտնահարման արդյունքում վրա հասնող որևէ բացասական հետևանք: Վերը հիշատակված ՍԴՈ-1497 որոշման 4.4 կետում, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանը վնասը դիտել է որպես «պատրասխանապես սուբյեկտի որոշակի գործողության կամ անգործության արդյունքում առաջացած հետևանք»:

Օրենսդրության մեջ առկա են վրա հասնող այդպիսի բացասական հետևանքների զանազան դրսևորումները նկարագրող տարբեր ձևակերպումներ, ինչպիսիք են, ասենք, «գույքի կորուստ», «գույքի վնասվածք», «չստացված եկամուտներ», «ծախսեր» «հոգեկան և ֆիզիկական տառապանքներ», «հաշմուղություն կամ առողջությանը պատճառված այլ վնասվածք» եզրույթները և այլն: Իր հերթին վնասները, ըստ էության, խմբավորվում են՝ ելնելով դրանց տարատեսակ դրսևորումների՝ միմյանց հետ ունեցած ընդհանրություններից:

Սահմանադրության 62-րդ հոդվածում կիրառվող «վնաս» եզրույթի տակ պետք է հասկանալ ցանկացած տեսակի բացասական հետևանք, որն անձը կրում է պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց դրսևորած ոչ իրավաչափ, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում նաև իրավաչափ վարքագծի արդյունքում: Սահմանադրական մակարդակում վնասների տարանջատում չի կատարվում, անձին պատճառված ամեն բնույթի և ցանկացած դրսևորում ունեցող վնասի հատուցման իրավունքը պետք է հավասարապես ճանաչվի և երաշխավորվի: Վնասի հատուցման եղանակի ընտրությունը թողնված է օրենսդրին, սակայն բոլոր դեպքերում պատճառված բացասական հետևանքներից յուրաքանչյուրը պետք է արժանանա համարժեք վերաբերմունքի:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ «վնաս» ասելով՝ պետք է ենթադրել իրավախախտման այնպիսի հետևանքներ, որոնց արդյունքում վնասվում է քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին պատկանող գույքը, քաղաքացու կյանքը կամ առողջությունը, ինչպես նաև առաջանում են այլ բացասական հետևանքներ⁴:

⁴ Գրիգոր Բեքմեջյան, «Արտապայմանագրային հարաբերություններ», Երևան, ԵՊՀ հրատարակչու-

Առանձնացվում են երկու հիմնական խումբ մասաներ՝ նյութական վնաս և ոչ նյութական վնաս: Նյութական վնասն այն վնասն է, որը կարելի է հաշվել, իսկ ոչ նյութականը հաշվել անհնար է:⁵

Նյութական վնասի գլխավոր առանձնահատկությունն այն է, որ վնասը պատճառվում է տուժողի գույքային տիրույթին և միշտ կարող է արտահայտվել կոնկրետ դրամական գումարով⁶: Բոլոր այն դեպքերում, երբ խախտմամբ անձին պատճառված բացասական հետևանքները հնարավոր է ենթարկել դրամական արտահայտությամբ հաշվարկի, ապա գործ ունենք նյութական վնասի հետ:

Տուժողի գույքային տիրույթին վերաբերելի են այն վնասները, որոնք կապված են դրամական չափման ենթարկվող կորուստների կամ բաց թողնված օգուտների, ինչպես նաև կատարված կամ կատարվելիք անհրաժեշտ ծախսերի հետ: Նշված հետևանքներն այլ կերպ կարելի է բնութագրել որպես տուժողի գույքային դրության ցանկացած վատթարացում (գույքային բեռի ավելացում):

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրք⁷ 17-րդ հոդվածում տրված է նյութական (գույքային) վնասի, մեր դիտարկմամբ, համակողմանի սահմանումը, ըստ որի՝ նյութական վնասը ձևակերպվում է որպես *իրավունքը խախտված անձի ծախսերը, որ նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը վերականգնելու համար, նրա գույքի կորուստը կամ վնասվածքը (իրական վնաս), չստացված եկամուտները, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր (բաց թողնված օգուտ)*:

Ոչ նյութական վնասը կարելի է բնութագրել որպես ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի կրած (ֆիզիկական անձի դեպքում այլ կերպ՝ նաև վերապրած) այն բացասական ազդեցությունը կամ նրան վերագրելի անբարենպաստ հետևանքները, որոնք ապրանքային կամ դրամական չափման ենթակա չեն, դրանք հաշվել հնարավոր չէ: Նշված տեսակի վնասը, որպես կանոն, ի հայտ է գալիս անձանց ոչ գույքային իրավունքների խախտման կամ նման բնույթի շահերի ոտնահարման հետևանքով:

Օրինակ, արդարացի փոխհատուցման պահանջների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախագահի կողմից ընդունված գործնական ցուցումներում նշվում է.

13. «Ոչ նյութական վնասի դեպքում Դատարանի կողմից հատուցման սահմանումը նպատակ է հետապնդում դրա դիմաց տրամադրելու ֆինանսական փոխհատուցում, օրինակ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանքների դիմաց:

14. Իր բնույթով ոչ նյութական վնասը ենթակա չէ ճշգրիտ հաշվարկման: Եթե նման վնասի առկայությունը հաստատվում է, և եթե Դատարանը գտնում է, որ

թյուն, 2009 թ., էջ 18:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 14:

⁶ Институт компенсации морального вреда в российском гражданском праве, / Под ред. д-ра юрид. наук С.В. Тычина, Белгород: Изд-во, БелГУ, 2007, с. 32.

⁷ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրք ՀՀՊՏ 1998.08.10/17 (50):

դրամական փոխհատուցումն անհրաժեշտ է, ապա նա գնահատումը կատարում է արդարացիության սկզբունքի հիման վրա՝ հաշվի առնելով այն չափանիշները, որոնք բխում են իր նախադեպային իրավունքից»⁸:

«Հ Սահմանադրական դատարանն իր թիվ ՍԴՈ-1513 ոչ նյութական վնասը նկարագրելիս նշում է, որ «ի տարբերություն նյութական վնասի՝ ոչ նյութական վնասի չափն անհնար է ճշգրիտ որոշել: Քանի որ ոչ նյութական վնասն անձի ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանքն է, ապա առաջին հերթին անձն ինքը պետք է հնարավորություն ունենա գնահատել այդ տառապանքի դիմաց հատուցման դրամական չափը»⁹:

Անձի ոչ գույքային բնույթի իրավունքների և շահերի ոտնահարումը վերջինիս վրա ունենում է բացասական այնպիսի ազդեցություն, որը դրամով հաշվել հնարավոր չէ: Այս խումբ իրավունքների և շահերի խախտումը կարող է ուղեկցվել անձանց հոգական և ֆիզիկական բնույթի տառապանքների պատճառմամբ, որոնք թեև դրամական չափման չեն ենթարկվում, սակայն անտեսվել չեն կարող և պետք է փոխհատուցվեն՝ առաջացող վնասների դիմաց ամբողջական և արդարացի հատուցումը և տուժողի իրավունքների լիարժեք վերականգնումն ապահովելու համար: Ոչ նյութական վնասի դրամական հատուցման սահմանումը կոչված է գումարի միջոցով հնարավորինս հարթելու, մեղմելու կամ չեզոքացնելու անձին պատճառած բացասական ազդեցությունը:

Ոչ նյութական վնասը կարելի է բնութագրել «լարվածություն» կամ «սթրես», «հոգեկան ապրումներ», «բացասական հույզեր», «ցավ», «անհանգստություն», «հիասթափություն» (առաջացող բացասական հետևանքները) եզրույթներով:

Օրինակ, զրպարտության միջոցով անձի պատիվը արատավորելու (ինչը բերում է այլ անձանց աչքերում վերջինիս արժանիքների նսեմացմանը) հետևանքով վերջինս ունենում է հոգեկան բացասական հույզեր, ապրումներ կամ անարդարացի դատապարտման ենթարկված անձն ակնհայտաբար կրում է տառապանքներ ու զրկանքներ, որոնք դրամով հաշվել հնարավոր չէ: Այս դեպքում կարելի է խոսել այն մասին, որ անձի իրավունքի խախտումը հանգեցնում է նրան ոչ նյութական բնույթի վնասի պատճառմանը, որը պետք է հատուցվի:

Մի քանի գործերով ոչ նյութական վնասի հասկացության վերաբերյալ դիրքորոշում է հայտնել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը.

«Keenan v United Kingdom» գործով ՄԻԵԴ-ը նշել է հետևյալը.

«Դատարանը համապատասխան գործերով բավարարում է արդարացի փոխհատուցման պահանջը՝ ցավը, լարվածությունը, անհանգստությունը և հիասթափությունը ճանաչելով որպես ոչ նյութական վնասի փոխհատուցման հիմք»¹⁰:

⁸ Just satisfaction claims: Practice direction issued by the President of the Court in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 28 March 2007. https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_ENG.pdf.

⁹ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի կողմից 3 մարտի 2020 թվականին ընդունված թիվ ՍԴՈ-1513 որոշում, կետ 4.1. <http://www.concourt.am/armenian/decisions/common/2020/pdf/sdv-1513.pdf>

¹⁰ Keenan v United Kingdom, no. 27229/95 § 130-131, ECHR 2001-III, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59365>

«*Poghosyan and Baghdasaryan v Armenia* ընդդեմ Հայաստանի» գործով ՄԻԵԴ-ը վերահաստատել է վերը նշված դիրքորոշումը, և դրանից գատ նշել է նաև, որ «*Թիվ 7 արձանագրության 3-րդ հոդվածի նպատակը ոչ միայն սիսլ մեղադրական դատավճիռ կայացնելու դեպքում նյութական վնասի վերականգնումն է, այլ նաև արդարադատության ոչ պատշաճ իրականացման հետևանքով դատապարտված անձին **ցանկացած ոչ նյութական վնասի մասով, օրինակ՝ քաղցանակի, անհանգստության, անհարմարության և կյանքի նկատմամբ հետաքրքրության կորստի համար փոխհատուցման տրամադրումն է***»¹¹:

Այսպիսով, նշված բոլոր եզրույթները կարելի է ընդհանրական կերպով բնութագրել որպես անձի կողմից կրած «տառապանք», ինչն ընդգրկուն կերպով նկարագրում է անձին պատճառված, նրա կրած դրամական հստակ արտահայտություն չունեցող բոլոր տեսակի բացասական հետևանքները: Նշենք, որ դրական զգացումներից, ապրումներից կամ հույզերից անձին զրկելը նույնպես վերջինիս տառապանքներ պատճառելու հիմք և հատուցման հարցը քննարկելիս ուշադրության արժանի հավասարազոր հանգամանք է հանդիսանում: Ամեն դեպքում դրամական արտահայտություն չունեցող նշված բոլոր բացասական հետևանքները միշտ հարթվում են (փոխհատուցվում են) գումարի տրամադրման միջոցով, որի չափի որոշման հիմնահարցերն արդեն հանդիսանում են քննարկման առանձին առարկա:

Հնարավոր են նաև իրավիճակներ, երբ անձին կարող է պատճառվել ոչ նյութական վնաս նրան պատկանող գույքային բնույթի իրավունքների խախտման արդյունքում: Այդպիսի իրավիճակներ առաջին հերթին ծագում են այն դեպքում, երբ որոշակի գույքը բացի նյութական արժեք ներկայացնելուց անձի համար ունի նաև հոգևոր (ոչ նյութական, անձնական ոչ գույքային) նշանակություն: Նման դեպքերում այն գույքի կորուստը կամ վնասվածքը, որը թեկուզ իրենից կարող է ներկայանել չնչին նյութական արժեք, ի զորու է անձին պատճառել հոգեկան բնույթի զգալի ապրումներ, ափսոսանք, ցավ: Օրինակ, իրենից մեծ նյութական արժեք չներկայացնող, բայց սերնդեսերունդ փոխանցված ընտանեկան ինչ-որ իրի, լուսանկարի և այլնի կորուստը կարող է անձին պատճառել խորը վիշտ, ապրումներ, որոնք հիմք են ոչ նյութական վնասի ձևավորման համար:

Որոշ դեպքերում ոչ նյութական վնասը կարող է գոյանալ նաև զուտ նյութական արժեք ներկայացնող օբյեկտի նկատմամբ իրավունքների խախտման (գույքի կորստի կամ վնասվածքի) արդյունքում. որպես օրինակ կարող է ծառայել առանց համարժեք փոխհատուցում վճարելու անձին իր սեփականությունը համարվող բնակարանից զրկելու դեպքը, որը վերջինիս, բացի գույքային կորուստներից, ակնհայտաբար պատճառում է նաև անհարմարություններ, զրկանքներ և անորոշություն իր հետագա կենսագործունեության մեջ՝ ուղեկցվելով հոգեկան ապրումներով և տառապանքներով, որոնք թեև դրամական չափման չեն են-

¹¹ *Poghosyan and Baghdasaryan v Armenia*, no. 22999/06, §46, 51 ECHR 2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111416>.

թարկվում, բայց կրած նյութական վնասից պակաս կարևոր չեն:

Վերը ներկայացվածը այլ կերպ կարելի է նկարագրել նաև որպես սեփականության իրավունքի խախտման արդյունքում պատճառված ոչ նյութական վնաս, որի հատուցման հնարավորությունը, մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 162.1 հոդվածում ամրագրված է և ճանաչվում է:

Այսպիսով, արձանագրենք, որ ոչ նյութական վնասը ձևավորվում է այն բոլոր դեպքերում, երբ անձի կամ գույքային, կամ ոչ գույքային բնույթի իրավունքների և շահերի խախտումը նրան պատճառում է այնպիսի բացասական հետևանքներ, որոնց հստակ չափը որոշել հնարավոր չէ: Խախտված իրավունքի գույքային կամ ոչ գույքային բնույթը ոչ նյութական վնասի ձևավորման վրա ազդեցություն չունի: Ամեն դեպքում հստակ պետք է տարանջատել վնասի չափն ապացուցել չկարողանալը և վնասի չափը հաշվելու օբյեկտիվ անհնարինությունը, որն էլ հենց հանդիսանում է ոչ նյութական վնասի ձևավորման պայմանը:

ՀՀ օրենսդրությունը պարունակում է դրամական հաշվարկի ենթակա և այդպիսի հաշվարկի չենթարկվող վնասներին նվիրված տարբեր սահմանումներ: Հիմքում դնելով վնասի սահմանադրաիրավական բովանդակության վերաբերյալ ներկայացված դատողությունները՝ հետագա շարադրանքում քննարկման առարկա կդարձնենք կիրառվող եզրույթների ընտրության և դրանց միասնականացման հարցերը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում դրամական չափման ենթակա վնասի սահմանման համար մի դեպքում կարող է օգտագործվել «գույքային վնաս» եզրույթը (օրինակ, օրենսգրքի 1087.2-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշվում է, որ *ոչ նյութական վնասը ենթակա է հատուցման՝ անկախ հատուցման ենթակա գույքային վնասից*), իսկ մեկ այլ դեպքում «նյութական վնաս» եզրույթը (օրինակ, օրենսգրքի 1087.3-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշվում է, որ *խոշորանգամից տուժած անձանց տրամադրվող փոխհատուցումը ներառում է այդ անձանց կրած նյութական, ոչ նյութական վնասների հատուցումը...*): Իր հերթին դրամական արտահայտություն չունեցող վնասը սահմանելու համար ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում օգտագործվում է «ոչ նյութական վնաս» եզրույթը:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքում¹² արդեն դրամական չափման ենթակա և նման արտահայտություն չունեցող վնասների սահմանման համար օգտագործվում են «գույքային վնաս» և «ոչ գույքային վնաս» եզրույթները: Օրենսդրական այլ ակտերում (մասնավորապես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրք¹³) հանդիպում են «գույքային վնաս», «բարոյական վնաս», ինչպես նաև «ֆիզիկական վնաս» եզրույթները:

Առաջին հերթին, նշենք, որ օրենսդրական տեխնիկայի տեսանկյունից նպա-

¹² «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին 18 փետրվարի 2004 թ. ընդունված թիվ ՀՕ-41-Ն» օրենք:

¹³ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք (ընդունված 01.07.1998 թ.), ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրք (ընդունված 06.12.1985 թ.):

տակահարմար չէ նույն իրավական ակտում որպես հականիշներ օգտագործել «գույքային վնաս» և «ոչ նյութական վնաս» եզրույթները, և էլ ավելի սխալ մոտեցում է մեկ իրավական ակտում նույն երևույթը բնութագրելը երկու հոմանիշ եզրույթների (նյութական վնաս-գույքային վնաս) օգտագործմամբ:

Ասվածը հիմնավորվում է նաև «**Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին**»¹⁴ **օրենքի 15-րդ հոդվածի 2-րդ մասում** առկա կարգավորմամբ, ըստ որի, *նորմատիվ իրավական ակտում միևնույն միտքն արտահայտելիս կիրառվում են միևնույն բառերը, տերմինները կամ բառակապակցությունները՝ որոշակի հերթականությամբ:*

Նշված նորմից բխում է, որ մասնավորապես դրամական հաշվարկի ենթակա կամ այդպիսի հաշվարկի չենթարկվող վնասի հատուցման վերաբերյալ միտքն արտահայտելու համար պետք է կիրառել միևնույն բառերը, տերմինները կամ բառակապակցությունները, այսինքն՝ անհրաժեշտ է զերծ մնալ նույն միտքն առանձին հոդվածներում տարբեր եզրույթներով արտահայտելուց:

Առավել ճիշտ է պատճառոված վնասի հատուցումը սահմանող միտքը նորմատիվ իրավական ակտում արտահայտելու համար ընտրել կամ «նյութական-ոչ նյութական վնաս» տարբերակը, կամ «գույքային-ոչ գույքային վնաս» տարբերակը:

Երկրորդ հերթին, հարկ ենք համարում ընդգծել, որ դրամական հաշվարկի ենթակա և այդպիսի հաշվարկի չենթարկվող վնասները նկարագրելու համար «նյութական-ոչ նյութական վնաս» տարբերակը առավել նախընտրելի է թվում, քան «գույքային-ոչ գույքային վնաս» տարբերակը:

Դրամական հաշվարկի ենթարկվող և այդպիսի հաշվարկի ոչ ենթակա վնասները համապատասխանաբար «գույքային» և «ոչ գույքային» եզրույթներով կոչելու գաղափարը բխում է նրանից, որ իրավահարաբերությունները, ըստ դրանց օբյեկտի ապրանքադրամական գնահատման ենթակա լինել-չլինելու հանգամանքի, տարանջատելու համար իրավագիտության մեջ ավանդաբար օգտագործվում են «գույքային» և «անձնական ոչ գույքային» եզրույթները. սրա լույսի ներքո՝ նույն մոտեցումը կիրառվել է նաև վնասները տարանջատելու հարցում: Չնայած նրան, որ «գույքային» և «ոչ գույքային» տերմինների օգտագործման շարժառիթը և համատեքստը կռահելի են՝ իրավահարաբերությունը նկարագրող եզրույթը վնասը ներկայացնելու համար օգտագործելը, գտնում ենք, լավագույն լուծումը հանդիսանալ չի կարող:

Ինչպես արդեն նշել ենք վնասն իրենից ներկայացնում է անձի համար առաջացած անբարենպաստ հետևանքը, իսկ դրա տիպաբանման հիմքում դրված է հենց վրա հասնող նման հետևանքի բնույթը և դրսևորումը: Վնասը գույքայինի և ոչ գույքայինի բաժանելիս կարող է տպավորություն ստեղծվել, որ մի դեպքում խոսքը գույքին պատճառված վնասի (գույքի կորուստ կամ գույքի վնասվածք, ունեցվածքի նվազեցմանը հանգեցնող ծախսեր) մասին է, մյուս դեպքում վնասի,

¹⁴ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին 21 մարտի 2018 թ. ընդունված թիվ ՀՕ-180-Ն» օրենք:

որը չի պատճառվում գույքին:

«Գույքային» բառը հայերենում բացատրվում է որպես *գույքին հատուկ՝ վերաբերող, գույքի*, իսկ «նյութական» բառը որպես *տնտեսական, դրամական*: Իր հերթին «գույք» բառը բացատրվում է որպես *շարժական և անշարժ ունեցված*¹⁵:

Սա նշանակում է, որ «գույքային փաստ» ասելով պետք է հասկանալ գույքին հատուկ փաստ, գույքին վերաբերող փաստ կամ գույքի (ունեցվածքի) փաստ, իսկ «ոչ գույքային փաստ» ասելով պետք է հասկանալ հակառակը: Եթե իրավահարաբերությունների բնույթը նկարագրելիս «գույքային» եզրույթի օգտագործումը հնարավորություն է տալիս շեշտադրելու, որ իրավահարաբերությունը ծագում է գույքի կամ գույքով արտահայտվող օբյեկտների կապակցությամբ, ապա փաստի դեպքում գույքն ինքնին հանդիսանում է այն օբյեկտը, որը կարող է փաստվել: Նման պայմաններում գույքային փաստը կարող է ողջամտորեն դիտարկվել ոչ թե որպես փաստ, որը կարելի է արտահայտել գույքով, այլ այն, որը պատճառվում է գույքին:

Նման ընկալման պարագայում՝ «գույքային» և «ոչ գույքային» եզրույթները չեն կարող օգտագործվել դրամական չափման ենթարկվող և այդպիսի չափման ոչ ենթակա փաստները նկարագրելու համար, քանզի շատ են դեպքերը, երբ առաջացած փաստը չի վերաբերում տուժողին պատկանող գույքին, սակայն կարող է ունենալ որոշելի դրամական արտահայտություն (աշխատավարձի կորուստ, բաց թողնված այլ եկամուտներ և այլն): Իր հերթին, փաստի՝ ըստ այն գույքին պատճառված լինել-չլինելու հանգամանքի, հետագա տիպաբանման մեջ որևէ գործնական, արժեքավոր նշանակություն չկա:

Որպես ասվածի հնարավոր վկայություն կարող է համարվել նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածի 1-ին մասում տրված ձևակերպումը, որի համաձայն՝ *քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված փաստը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառով անձի կողմից*:

Նշված նորմից հետևում է, որ փաստը մի դեպքում լինում է պատճառված անձին, մյուս դեպքում՝ նրա գույքին: Անձին պատճառված փաստ ասելով՝ ՀՀ օրենսդիրն, ակնհայտաբար, ի նկատի չունի բացառապես դրամական հաշվարկի չենթարկվող փաստը, քանզի անձի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված փաստը, օրինակ, միաժամանակ և՛ վերաբերում է անմիջապես անձին, և՛ լիարժեք կարող է ենթարկվել դրամական հաշվարկի (բուժման ծախսեր, աշխատավարձի կորուստ, մահացածի խնամքի ներքո գտնվող անձանց կողմից վերջինիցս ստացվող եկամուտների կորուստ և այլն): Եթե օրենսդիրը փաստը տարանջատում է մի դեպքում անձին պատճառվածի, մյուս դեպքում գույքին պատճառվածի, և երկու դեպքում էլ փաստի դրամական չափը հնարավոր է որոշել, ապա լիովին ողջամիտ է ենթադրել, որ «գույքային փաստ» եզրույթը վերաբերում է գույքին

¹⁵ Ժամանակակից հայոց լեզվի բառարան, Հրայր Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան, 1969 թ., էջեր 267, 1075:

պատճառված վնասին:

«Նյութական վնաս» եզրույթն արդեն կարող է լիարժեքորեն նկարագրել այն վնասը, որը կարող է ենթարկվել դրամական չափման (ներառյալ գույքին պատճառված վնասը), իսկ «ոչ նյութական» եզրույթը՝ նման չափման չենթարկվող վնասը: Այս նկատառումներից ելնելով՝ կարծում ենք, որ դրամական չափման ենթակա և դրան չենթարկվող վնասների նկարագրման համար առավել նպատակահարմար է օգտագործել «նյութական վնաս» և «ոչ նյութական վնաս» եզրույթները:

Դրամական որոշելի չափ ունեցող և այդպիսի չափման չենթարկվող վնասները նկարագրելու համար ՄԻԵԴ-ն իր որոշումներում օգտագործում է «նյութական վնաս» և «ոչ նյութական վնաս» եզրույթները: Նշվածի օրինակներ կարող են հանդիսանալ վերն արդեն իսկ հիշատակված «*Poghosyan and Baghdasaryan v Armenia*», «*Keenan v United Kingdom*», «*Wassink v Netherlands*» գործերով կայացված վճիռների՝ սույն հոդվածում հիշատակված հատվածները: Որպես հավելում ներկայացնենք նաև «Սիմոնյանն ընդդեմ Հայաստանի» գործով Դատարանի կայացրած վճռի՝ վնասին վերաբերող մի հատված. այս գործով Դատարանը նշել է, որ «*Կառավարությունը չի վիճարկել դիմումատուի ներկայացրած գնահատումը, իսկ Դատարանը դրա ճշգրտությունը կասկածի տակ դնելու որևէ պատճառ չունի: Հեղինակը, այն որոշում է դիմումատուին շնորհել 15,255 եվրո՝ որպես նյութական վնասի հատուցում: Դատարանը նաև որոշում է դիմումատուին հատուցել 3,000 եվրո՝ որպես ոչ նյութական վնասի հատուցում*»¹⁶:

Ներկայացվածի համատեքստում անհրաժեշտ ենք գտնում նաև քննարկման առարկա դարձնել ՀՀ օրենսդրական ակտերում հանդիպող «բարոյական վնաս» եզրույթի հարաբերակցությունը «ոչ նյութական վնաս» եզրույթին, քանզի այն հաճախ է օգտագործվում դրամական չափման չենթարկվող վնասները նկարագրելու համար:

Դրամական որոշելի չափ չունեցող վնասը նկարագրելու հարցում «բարոյական վնաս» եզրույթի օգտագործումը խնդրահարույց է: Նման եզրույթը շեշտադրումը կատարում է առավելապես հոգեկան տառապանքների (ապրումներ, արժանապատվության նվաստացում, հուսահատություն, լարվածություն և այլն) վրա՝ ուշադրությունից կարծես զրկելով ֆիզիկական տառապանքները, որոնք առաջինին հավասար ենթակա են հատուցման՝ հիմքում ունենալով տրամադրվող փոխհատուցման չափի որոշման միևնույն սկզբունքները:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը, օրինակ, իր թիվ ՍԴՈ-1121 որոշմամբ անդրադառնալով ոչ նյութական (բարոյական) վնասի հարցերին՝ նշել է, որ «... *խոշորանգումները, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքը կամ պատիժը չեն կարող չուղեկցվել հոգեկան և բարոյական տառապանքների պատճառմամբ, որոնք կարող են նույնիսկ ավելին լինել, քան դրանց հեղինակները պատճառված*

¹⁶ «Սիմոնյանն ընդդեմ Հայաստանի» (զանգատ համար 18275/08), §31, ՄԻԵԴ 2016, <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=97042>

հնարավոր ֆիզիկական (մարմնական) կամ նյութական վնասը, և առանց որոնց որոշամիտք և արդարացի փոխհատուցման հնարավոր չէ ամբողջությամբ հատուցել անձին և նրա արժանապատվությանը պատճառված վնասը»¹⁷:

Թեև անմիջապես «բարոյական վնաս» եզրույթի բովանդակությանը հիշյալ հատվածում անդրադարձ չի կատարվում, սակայն օգտագործվում է «հոգեկան և բարոյական տառապանքներ» եզրույթը: Դրամական արտահայտություն չունեցող վնասն իրենից ներկայացնում է անձի վերապրած տառապանքը, որն էլ ունի իր տարատեսակները: Պարզ է, որ «բարոյական տառապանք» եզրույթը նկարագրում է հոգեկան ապրումները, անհանգստությունը, լարվածությունը, և հենց այդ իմաստով էլ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր որոշման մեջ այն օգտագործում է:

Եթե դրամական չափման չենթարկվող վնասի՝ տառապանքի, որոշակի տարատեսակ նկարագրելու համար կիրառվում է «բարոյական» եզրույթը, ապա այն միաժամանակ չի կարող օգտագործվել հավաքական հասկացությունը նկարագրելու համար. «բարոյական վնաս» եզրույթի կիրառումը հնարավորություն չի տա համապարփակ նկարագրել դրամական արտահայտություն չունեցող վնասները, քանզի դրա կիրառման դեպքում ստվերում են մնում ֆիզիկական տառապանքները, որոնք անվիճելիորեն համարվում են դրամական չափման չենթարկվող վնասների տարատեսակ:

Ասվածի լույսի ներքո նշենք, որ օրինակ Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի 151-րդ¹⁸ հոդվածում դրամական չափման չենթարկվող վնասը նկարագրելու համար օգտագործվում է «моральный вред» եզրույթը, և միևնույն ժամանակ առանձին խումբ տառապանքները նկարագրելու համար օգտագործվում է «нравственные страдания» եզրույթը: Նշվածից ստացվում է, որ այս դեպքում ընդհանուր հասկացությունը և դրա առանձին դրսևորումը նկարագրվում են հոմանիշ բառերով, ինչը սխալ մոտեցում է և առաջացնում է անհարկի շփոթ:

Վերը նշված իրավական ձևակերպումները հուշում են, թե ինչպիսի ընկալում կարող է ունենալ «բարոյական վնաս» եզրույթը և որ այն առավելապես շեշտադրումը կատարում է հոգեկան տառապանքների վրա: Ասվածով պայմանավորված՝ դրամական արտահայտություն չունեցող վնասի նկարագրության համար պետք է ընտրել այնպիսի եզրույթ, որն իր մեջ կամփոփի և՛ հոգեկան, և՛ ֆիզիկական տառապանքներ իմաստները. «բարոյական վնաս» եզրույթի օգտագործումն այդ հարցը լուծել չի կարող:

Պրոֆեսոր Մ. Ն. Մալեխյան իր աշխատություններում նույնպես քննադատում է «բարոյական վնաս» եզրույթի օգտագործումը, այն որպես «ոչ գույքային վնաս» եզրույթին հոմանիշ ընդունելը՝ հիմքում դնելով ներկայացվածին նույնաբովան-

¹⁷ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի կողմից 05.11.2013 թվականին կայացված թիվ ՍԴՈ-1121 որոշում, կետ 6, <http://www.concourt.am/armenian/decisions/common/2013/pdf/sdv-1121.pdf>

¹⁸ Гражданский кодекс Российской Федерации, от 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/

դակ դատողությունները: Նշում է, որ «ոչ գույքային վնաս» եզրույթի (*մենք հակված ենք «ոչ նյութական վնաս» փարբերակին*) տակ պետք է հասկանալ հոգեկան և/կամ ֆիզիկական տառապանքները, այլ ոչ մեկը մյուսին բացառող այլընտրանքը¹⁹:

Հակված ենք նրան, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 162.1 հոդվածում տեղ գտած մոտեցումը, երբ օգտագործվում է «ոչ նյութական վնաս» եզրույթը, առավել ընդունելի է, իսկ «բարոյական վնաս» եզրույթից պետք է հրաժարվել: «Ոչ նյութական» եզրույթը շեշտադրումը կատարում է վնասի՝ դրամական չափման ենթակա չլինելու հանգամանքի վրա, որն էլ հենց ընկած է վնասների տարանջատման գաղափարի առանցքում: Իր հերթին «ոչ նյութական վնաս» եզրույթը կարող է լիարժեք կերպով արտացոլել բոլոր տեսակի տառապանքները:

Սույն հոդվածի շրջանակում ցանկանում ենք նաև անդրադառնալ ՀՀ օրենսդրության մեջ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի վերը հիշատակված թիվ ՍԴՈ-1121 որոշմամբ հիշատակվող «ֆիզիկական վնաս» եզրույթի բովանդակությանը և դրա հարաբերակցությանը նյութական և ոչ նյութական վնասների հետ:

Ինչպես բոլոր տեսակի վնասները, ֆիզիկական վնասը նույնպես իրենից ներկայացնում է երրորդ սուբյեկտների դրսևորած վարքագծի արդյունքում տուժողի համար ի հայտ եկող որոշակի բացասական հետևանքներ: Այս դեպքում արդեն նման հետևանքներն արտահայտվում են անձի առողջության քայքայման կամ նրա մահվան մեջ: Ֆիզիկական վնասն այլ կերպ ընդունված է անվանել նաև օրգանական կամ մարմնական վնաս:

Առողջությանը պատճառված վնասը՝ դրա քայքայումը, արտահայտվում է մարդու օրգանների և հյուսվածքների անատոմիական ամբողջականության և/կամ դրանց ֆիզիոլոգիական գործառույթների խախտման մեջ: Հաշվի առնելով, որ յուրաքանչյուր անհատ ունի առողջության ուրույն վիճակ՝ իրավունքի տեսանկյունից հետաքրքրություն է ներկայացնում անձի ֆիզիոլոգիական այն դրությունը, որը առկա է եղել մինչև վնասի պատճառումը: Այլ կերպ առողջությանը պատճառված վնասը կարելի սահմանել որպես տուժողի ֆիզիոլոգիական վիճակի վատթարացում՝ համեմատած նրան, ինչն առկա էր մինչև համապատասխան ներգործությունը²⁰: Մարդու օրգանիզմի բնականոն գործունեության խաթարման բաժրագույն աստիճանը հանդիսանում է մահը, և այդ առումով անձին մահ պատճառելը նույնպես համարվում է ֆիզիկական վնաս:

Ներկայացված նկատառումներից ելնելով էլ՝ ֆիզիկական վնասն այլ կերպ նկարագրելու համար օգտագործվում են «մարմնական», «օրգանական» եզրույթները: Հավելենք, որ հետագայում անձի մարմնի ամբողջականության և օրգանների ֆիզիոլոգիական գործառույթների հնարավոր վերականգնումը չի բացա-

¹⁹ Институт компенсации морального вреда в российском гражданском праве, / Под ред. д-ра юрид. наук С.В. Тычина, – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007, с. 34-35.

²⁰ А. И. Анисимова, Вред причиненный здоровью человека: Понятие, виды; Вестник Томского государственного университета, N 302, сентябрь 2007 г., ст. 113-114; <https://cyberleninka.ru/article/n/vred-prichinennyy-zdorovyu-cheloveka-ponyatie-vidy/viewer>.

նում նրա կողմից ֆիզիկական վնաս կրելու փաստը:

Հոգեկան խանգարումները նույնպես դասվում են ֆիզիկական (օրգանական) վնասների շարքին, քանի որ դրանք ևս հանդիսանում են մարդու օրգանիզմի բնականոն գործունեության խախտման հետևանք: Սրանք արտահայտվում են մարդու գործունեության խիստ անձնային, սուբյեկտիվ, գիտակցական դրսևորումների խաթարման մեջ: Հոգեկան հիվանդությունները համարվում են գլխուղեղի (որը ներքին օրգան է) ախտահարման և դրա գործառույթի խախտման արդյունք: Այդ իսկ պատճառով նման հետևանքների առաջացումը դիտարկվում է որպես ֆիզիկական վնաս²¹:

Ֆիզիկական վնասի հետևանքով կարող են առաջանալ մահ, ծանր, նվազ ծանր կամ թեթև մարմնական վնասվածքներ, հոգեկան խանգարվածություն և այլն: Ֆիզիկական վնասի շարքին պետք է դասել նաև առողջության քայքայման այն տեսակները, որոնք առաջանում են առանց մարմնական վնասվածքներ հասցնելու (օրինակ, վեներական հիվանդությամբ վարակելը և այլն)²²:

Ֆիզիկական ցավը կարելի է բնութագրել որպես մարդու մոտ առկա, նրան ճնշող անցանկալի վիճակ կամ զգացողություն, որը պայմանավորված է նրա օրգանիզմի վրա արտաքին գրգռիչների ունեցած ազդեցությամբ: Հենց այդպիսի անցանկալի, բացասական զգացողությունը վերապրելն էլ հանդիսանում է ֆիզիկական տառապանքը:

Ֆիզիկական ցավը կարող է և չուղեկցվել տեսանելի օրգանական վնասով (օրգանների և հյուսվածքների ամբողջականության և/կամ դրանց ֆիզիոլոգիական գործառույթների կորուստ), սակայն բոլոր դեպքերում այն հետևանք է արտաքին գրգռիչների ազդեցությամբ պայմանավորված մարդու օրգանիզմի բնականոն գործունեության խախտմանը՝ անկախ դրա տևողությունից: Ցավը հետևանք է մարդու օրգանիզմում տեղի ունեցող բնականոն գործընթացների խախտմանը:

Ասվածն առավել պատկերավոր ներկայացնելու համար օգտակար կլինի բերել հետևյալ օրինակը.

Անձին պատճառվում է մարմնական վնասվածք, որի հետևանքով վերջինս կորցնում է իր վերջույթներից մեկը: Այս դեպքում ֆիզիկական վնասը հանդիսանում է հենց մարդու վերջույթներից մեկի կորուստը, նրա մարմնի (օրգանների և հյուսվածքների) ամբողջականության խախտումը: Ֆիզիկական վնասն իր հերթին հանգեցնում է նյութական վնասի առաջացմանը: Նյութական վնասն արտահայտվում է աշխատունակության կորստի հետևանքով շրջանառության նորմալ պայմաններում ստացվելիք եկամուտներից զրկվելու, ինչպես նաև համապատասխան բժշկական օգնության, հետագա խնամքի համար կատարված կամ կատարման ենթակա և այլ լրացուցիչ ծախսերի տեսքով:

Միաժամանակ անձին մարմնական վնասվածք հասցնելը, ինչպես անմիջա-

²¹ Տե՛ս նույն տեղում, սր 115:

²² Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն: Ընդհանուր մաս. (4-րդ հրատարակություն, լրացումներով և փոփոխություններով) /Ս. Դիլբարյան, Ա. Հարությունյան, Գ. Ղազինյան և այլք, Երևանի պետ. համալս., Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2006 թվական, էջեր 212-213:

պես, այնպես էլ հետագա ժամանակահատվածում կարող է ուղեկցել նրան ֆիզիկական բնույթի ցավի պատճառմամբ: Այս դեպքում արդեն տուժողի կողմից ֆիզիկական ցավի վերապրումը (ֆիզիկական տառապանքներ կրելը) այնպիսի բացասական հետևանք է, որը հնարավոր չէ ենթարկել դրամական հաշվարկի, որպիսի պայմաններում այն դասվում է ոչ նյութական վնասների շարքին: Զուգահեռաբար, մարմնի ամբողջականության և արտաքին տեսքի կորուստը, հաշմանդամի կարգավիճակում հայտնվելու, հասարակության լիարժեք անդամ իրեն չզգալու գիտակցումը մարդու մոտ առաջացնում են հոգեկան ապրումներ, հիասթափություն և հուսահատություն, այլ կերպ՝ պատճառում են հոգեկան տառապանքներ:

Պատճառված ֆիզիկական վնասը հանդիսանում է ներգործության արդյունքում ի հայտ եկող ֆիզիոլոգիական վիճակի վատթարացումը, իսկ ֆիզիկական ցավն արդեն ներգործությամբ պայմանավորված բացասական զգացումն է: Իր հերթին մարդու մարմնի ամբողջականության և/կամ նրա օրգանների բնականոն գործառնության խախտումը կարող է հիմք հանդիսանալ նաև հետագա ժամանակահատվածում նրա կողմից ֆիզիկական բնույթի տառապանքների (ցավի) վերապրման համար:

Կարևոր է փաստել նաև, որ ֆիզիկական վնասի դիմաց դրամական հատուցման տրամադրումը նպատակ ունի հնարավորինս վերականգնելու տուժողի օրգանիզմի բնականոն գործունեությունը, ինչպես նաև նրա խաթարված գույքային դրությունը, իսկ ֆիզիկական տառապանքների դիմաց դրամական հատուցումը տրամադրվում է վերապրած բացասական զգացումների համար՝ նպատակ հետապնդելով հնարավորինս մեղմել կամ հարթել ստեղծված իրավիճակը, փոխհատուցել անձին իր կրածի դիմաց:

Այսպիսով, ֆիզիկական վնաս ասելով՝ պետք է հասկանալ մարդու մարմնի ամբողջականության և/կամ օրգանների գործառնության խաթարումը: Ֆիզիկական վնասը, որպես կանոն, միջնորդավորվում է նյութական վնասի պատճառմամբ և բոլոր դեպքերում հարթվում է դրա հատուցմամբ: Իր հերթին ֆիզիկական տառապանքներ (ցավ) վերապրելը, որը շատ դեպքերում կարող է ածանցվել պատճառված ֆիզիկական վնասից, համարվում է դրամական չափման չենթարկվող ոչ նյութական վնաս:

Ամփոփելով սույն հոդվածում ներկայացվածը՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել հետևյալը.

1. Սահմանադրությունը հավասարապես պահանջում է հատուցել պատճառված բոլոր վնասները: Սահմանադրական նորմում կիրառվող «վնաս» եզրույթի տակ պետք է հասկանալ անձի կրած ցանկացած բացասական հետևանքը:

2. ՀՀ օրենսդրության մեջ նկատվող՝ վնասը նկարագրող տարատեսակ եզրույթների միաժամանակյա կիրառումից պետք է հրաժարվել և անցնել միասնական եզրութաբանության օգտագործմանը՝ բացառելով հնարավոր շփոթը:

3. Վնասների տարանջատման հիմքում պետք է դնել դրանք դրամական չափման ենթակա լինել-չլինելու հանգամանքը և որպես ընդհանուր կանոն՝

օրենսդրական ակտերում վնասի սահմանման համար կիրառել «նյութական վնաս» և «ոչ նյութական վնաս» եզրույթները՝ ապահովելով դրանց մեկ միասնական ընկալումը:

Ֆիզիկական վնասի հատուցումը միջնորդավորվում է դրա արդյունքում ի հայտ եկող նյութական վնասի հատուցմամբ, սակայն վնասի այս տեսակները չեն նույնանում, և հետևաբար «նյութական վնաս» և «ֆիզիկական վնաս» եզրույթները, ելնելով օրենսդրական կարգավորման նպատակից, կարող են օգտագործվել միաժամանակ՝ որպես վնասի առանձին դրսևորումներ: Ասվածն առաջին հերթին վերաբերում է իրավախախտումների հետևանքները նկարագրող և դրանց համար քրեական կամ վարչական պատասխանատվություն սահմանող դրույթներին:

4. Օրենսդրական կարգավորման առանձին խնդիրներից ելնելով՝ որոշակի դեպքերում կարելի է հատուկ մատնանշել նյութական, ոչ նյութական և ֆիզիկական վնասների առանձին դրսևորումները:

Annotation. This article is dedicated to the presentation of the constitutional and legal content of the term «Damage», as part of the study of the basic right to compensation.

Parallely, due to simultaneous usage by the legislation of The RA of different terms describing damages, in the article are discussed issues of the choice and unification of terms employed, with due regard to the practice of European court of human rights.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу конституционно-правового содержания термина «вред», в рамках изучения основного права на возмещение вреда.

Параллельно, в связи с одновременным использованием Законодательством РА разных терминов, описывающих вред, в статье, с учетом практики Европейского суда по правам человека, проанализированы вопросы выбора и унификации используемых терминов.

Բանալի բառեր - վնաս, հետևանք, դրամական արտահայտություն, հոգեկան և ֆիզիկական փառապանքներ, փոխհատուցում:

Keywords: Damage, consequence, monetary equivalent, physical and mental suffering, compensation.

Ключевые слова: вред, последствие, денежный эквивалент, физические и душевные страдания, компенсация.

Ա. Գրիգորյան - Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ, էլ. հասցե՝ armangrgoryan1996@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 22.11.2020 թ., տրվել է գրախոսության 22.11.2020 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի ասիստենտ Հայկ Հարությունյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ

*Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության
ամբիոնի ասպիրանտ*

SHUSHANIK TADEVOSYAN

*PhD Student, Chair of Jurisprudence,
European University*

ШУШАНИК ТАДЕВОСЯН

*Аспирант, кафедра правоведения,
Европейский Университет*

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՎՃԻՌՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ ԵՎ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ
ՁԵՌՆԱՐԿՎՈՂ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ**

**THE EXECUTION OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN
COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE EXECUTION MEASURES**

**ИСПОЛНЕНИЕ ПОСТАНОВЛЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО
ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА И ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ**

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման առնչությամբ պատասխանող պետության պարտավորությունները: Մասնավորապես, փորձ է արվել ներկայացնել վճիռների կատարման շրջանակում կիրառելի բոլոր այն գործողությունները (միջոցառումները), որոնք Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը և Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն ակնկալում են պատասխանող պետությունից, ինչպես նաև ներկայացնել տվյալ միջոցառումների բնույթն ու կարևորությունը՝ ներպետական իրավական համակարգում Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջների կատարման տեսանկյունից:

Հայաստանի Հանրապետությունը (այսուհետ նաև՝ ՀՀ) 07 մարտի 1996 թվականին դիմել է Եվրոպայի խորհրդին (այսուհետ նաև՝ ԵԽ) անդամակցության համար և 25 հունվարի 2001 թվականին դարձել անդամ: Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին եվրոպական կոնվենցիան (այսուհետ՝ Եվրոպական կոնվենցիա կամ Կոնվենցիա) Հայաստանը վավերացրել է 26 ապրիլ 2002 թվականին, որից ի վեր Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) իրավասություն է ստացել լսել զանգատներ ընդդեմ Հայաստանի: Եվրոպական կոնվենցիան, հիմնարար իրավունքներ և ազատություններ ամրագրելուց զատ, ամրագրում է նաև Եվրոպական դատարանի

րանի վճիռների՝ պատասխանող պետության կողմից պարտադիր կատարման ենթակա լինելու հանգամանքը:

Եվրոպական կոնվենցիայի 46-րդ հոդվածի համաձայն՝ 1. Բարձր պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են կատարել Դատարանի վերջնական վճիռները ցանկացած գործերի վերաբերյալ, որոնցում նրանք կողմեր են: 2. Դատարանի վերջնական վճիռն ուղարկվում է Նախարարների կոմիտե, որը վերահսկողություն է իրականացնում դրա կատարման նկատմամբ:

Առաջին վճիռն ընդդեմ Հայաստանի Եվրոպական դատարանն ընդունել է 11 հունվարի 2007 թվականին, որը մտել է օրինական ուժի մեջ 11 ապրիլի 2007 թվականին (Մկրտչյանն ընդդեմ Հայաստանի, գանգատ՝ 6562/03): Հետևապես, Հայաստանի համար Եվրոպական դատարանի վճիռները կատարելու կոնվենցիոն պարտավորության (հոդված 46) շուրջ մեխանիզմները սկսել են իրենց գործնական կիրառումն ունենալ 2007 թվականից սկսած:

Թերևս, շատ պարզ և հեշտ կլիներ Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման մասին խոսել, եթե քննարկման առարկա լիներ միայն արձանագրված իրավունքի խախտման համար արդարացի բավարարում (just satisfaction) ստանալը, բայց Եվրոպական դատարանը որոշման կատարում ասելով չի ենթադրում գործողությունների նման նեղ շրջանակ:

Սույն հոդվածում կներկայացնենք, թե Եվրոպական կոնվենցիան վճիռի կատարում ասելով ինչ է ենթադրում, որոնք են կատարման շրջանակներում իրականացվող գործողությունները (միջոցառումները)՝ վերլուծելով դրանք ընդդեմ Հայաստանի կայացված վճիռների համատեքստում:

Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման գործընթացի նկատմամբ անմիջական վերահսկողություն է իրականացնում Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն (այսուհետ՝ Նախարարների կոմիտե), որը պարբերական նիստեր հրավիրելով և հեռավոր աշխատանքների կազմակերպման միջոցով ցուցաբերում է ընդհանուր վերահսկողություն և փորձում է առավելապես նպաստել վճիռների կատարման ընթացքում ի գործ դրվող միջոցառումների արդյունավետությանը: Ավելին, ԵԽ անդամ պետություններում վճիռների կատարման համաձայնեցված և ընդունված մոտեցումներ կիրառելու համար Նախարարների կոմիտեն ընդունում է նաև ընդհանուր բնույթի հանձնարարականներ: Վճիռների կատարման վերաբերյալ ընդունված հանձնարարականների (հաջորդիվ անդրադարձ կլինի դրանց) ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դրանք մեծամասամբ ծառայում են որպես աշխատակարգային կանոնակարգեր անդամ պետությունների համապատասխան գերատեսչությունների համար, դրանցում ընդգծվում են այն ուղղությունները, որտեղ պետք է աշխատանքներ կատարվեն, երբեք չեն մասնավորեցվում ակնկալվող կոնկրետ գործողությունները, փոխարենը ներկայացվում են բացառապես այն գերական նպատակները, որոնց ապահովմանը միտված ներպետական մակարդակում պետք է մշակվեն անհրաժեշտ ընթացակարգեր: Այսինքն, վճիռների կատարման բուն գործիքակազմի որոշումը մնում է պետության հայեցողությանը: Այս առնչությամբ հարկ է նշել, որ պատաս-

խանող պետությունը յուրաքանչյուր վճռի վերաբերյալ Նախարարների կոմիտեին պարտավոր է ներկայացնել գործողությունների ծրագիր (Action Plan), որում արտացոլվում են կատարված և պլանավորվող գործողությունների մասին հաշվետվությունը:

Մինչ Եվրոպական դատարանի որոշումների կատարման միջոցառումների տեսակներին անդրադառնալը, հարկ ենք համարում մանրամասն ուսումնասիրել կիրառելի տերմինաբանությունը: Եվրոպական դատարանը և Նախարարների կոմիտեն որոշումների կատարման գործընթացն անգլերենում նկարագրող իրավական եզրույթ որպես օգտագործում են «execution» բառը, որն առաջացել է «execute» բայից: «Execution» բառն ըստ Օքսֆորդի բառարանի¹ մեկնաբանվում է որպես «գործողություն կամ որևէ բանի իրականացում կամ իրագործում», ըստ Բլեքս լոու բառարանի² «որևէ գործողություն անել, իրագործել՝ ավարտելու նպատակով, ի գործ դնել», ըստ Լոնգմեն բառարանի³ «անել որևէ գործողություն, որը նախապես պլանավորված կամ համաձայնեցված է եղել»: Նույն տերմինի անգլերենից հայերեն թարգմանությունը իրավաբանական բառարաններում⁴ նշվում է «կատարում» բառով: Մինչդեռ, Եվրոպական դատարանի կողմից կայացված վճիռների կյանքի կոչելու գործընթացը նկարագրելիս «կատարում» բառը կիրառելով, արհեստականորեն սահմանափակում ենք այն գործողությունների մասին պատկերացումները, որոնք փաստացի ակնկալվում են պատասխանող պետությունից: Հետևապես, մեր դիտարկմամբ Եվրոպական դատարանի վճիռների «execution» գործընթացը նկարագրելիս ակնկալվող գործողությունների համախումբը ներկայացնելու համար պետք է իրավական լեզվամտածողության մեջ հստակեցում կատարել:

Հայ ականավոր լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանի բառարանի համաձայն «կատարել» բառի արմատն է «կատար», այսինքն՝ «ծայր, մի գործի վերջ», «կատարում»-ը մեկնաբանվում է որպես «ամբողջացում», իսկ «կատարել»-ը՝ «ի կատար ածել»: Նույն արմատով են ձևավորվում «կատարեալ», «կատարելապես» բառերը⁵: Նշված բառերի խոր իմաստային մեկնաբանության մեջ կարող ենք արձանագրել, որ դրանք ենթադրում են որևէ երևույթի սահմանագծին հասնելու ընթացք, այսինքն՝ բառի իմաստը ենթադրում է, որ առկա է գործողության սկիզբ և գործողության ավարտ, որի միջակայքում էլ ներառված է գործողությունների որոշակի համախումբ: Մինչդեռ Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման ընդհանուր միջոցառումները (general measures), որոնք ներկայացված են

¹ “The Oxford English Reference Dictionary”, Edited by Judy Pearsall and Bill Trumble, The Oxford University Press, 1995, pg. 490.

² “Black’s Law Dictionary with Pronunciations”, Henry Campbell Black, 6th edition, 1991, pg. 394.

³ “Longman Dictionary of Contemporary English”, Longman Group Ltd, 3rd edition, 1995, pg. 471.

⁴ «Անգլերեն-հայերեն, հայերեն-անգլերեն իրավաբանական բառարան», Քարլ Ուլբրիխթ, 1994 թ., էջ 27, «Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի բառարան», Եվրոպայի խորհուրդ, 2017, էջ 12:

⁵ «Հայերեն արմատական բառարան», Հրաչյայ Աճառյան, Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1926, էջ 537:

սույն հոդվածում, չեն կարող լինել ավարտուն գործընթացի տարր, դրանք ենթադրում են շարունակականություն, որոշ միջոցառումների առնչությամբ անզամ հարատևություն, անավարտ հետագիծ ունենալու նպատակ (օրինակ՝ նախադեպային իրավունքի կիրառումը ներպետական դատարանների կողմից): Հայոց լեզվի հարուստ բառային բազան որպես որևէ երևույթի օգտագործումը և փաստացի կիրառությունն արտահայտող բառ է առաջարկում «կիրարկում»-ը: Հրաչյա Աճառյանի բառարանի համաձայն «կիրարկել» բառի արմատն է «կիր»-ը, որը նշանակում է «գործածություն»: Հենց այս արմատով են կառուցվել «ի կիր ածել», «ի կիր արկանել» ներկայումս չգործածվող բառակապակցությունները, որոնք մեկնաբանվում են որպես «գործածել, գործածության դնել»⁶:

Այսինքն, «կատարում» բառի օգտագործմամբ մենք ցույց ենք տալիս ավարտուն կարգավիճակ, եզրափակված գործընթաց, իսկ «կիրարկում» բառի օգտագործմամբ ցույց ենք տալիս շարունակական երևույթ, որը մշտական կամ փուլային գործածության մեջ է:

Ուսումնասիրելով գործողությունների այն համակարգը, որը Նախարարների կոմիտեն ի նկատի ունի «execution» բառն օգտագործելիս՝ կարող ենք հստակ արձանագրել, որ հայերենում «կատարում» բառն ինքնուրույն օգտագործելով արտահայտում ենք «execution» բառի իմաստային մի մասը, իսկ վճիռները գործողության մեջ դնելու շրջանակներում կիրառելի ընդհանուր միջոցները (general measures) դուրս են մնում: Հետևապես, էական է, որ Եվրոպական դատարանի վճիռների մասին խոսելիս օգտագործվեն և՛ «կատարում», և՛ «կիրարկում» եզրույթները միաժամանակ՝ հստակ տարբերակում դնելով դրանց գործածության մեջ: Առանց այս երկու եզրույթների համատեղ կիրառման հնարավոր չէ վերարտադրել Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման ողջ գործիքակազմը:

Այսպես, Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման և կիրարկման համատեքստում պատասխանող պետությունից ակնկալվող գործողությունները, որոնք Նախարարների կոմիտեի տերմինաբանության անվանվում են «միջոցառումներ», ընդհանուր առմամբ բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝ գործողությունների կատարման անհատական միջոցառումներ (individual measures) և ընդհանուր միջոցառումներ (general measures): Միջոցառումների այս խմբերն ունեն ենթատեսակներ, որոնք կքննարկվեն հաջորդիվ:

1. Անհատական միջոցառումները – Այս խմբի շրջանակում իրականացվող միջոցառումները լինելու են երկու տեսակի՝ 1) դիմումատուին վճարվող արդարացի բավարարում, որը դրամական փոխհատուցում է կրած նյութական, ոչ նյութական վնասների և կատարված ծախսերի դիմաց, 2) մինչ խախտման պահը եղած վիճակի վերականգնում (restitution in integrum):

1.1. Արդարացի բավարարում (just satisfaction)

Եվրոպական կոնվենցիայի 41-րդ հոդվածի համաձայն՝ *երես Դատարանը*

⁶ «Հայերեն արմատական բառարան», Հրաչյայ Աճառյան, Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1926, էջ 594:

գտնում է, որ տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի կամ դրան կից Արձանագրությունների խախտում, իսկ համապատասխան Բարձր պայմանավորվող կողմի ներպետական իրավունքն ընձեռում է միայն մասնակի հատուցման հնարավորություն, ապա Դատարանը որոշում է, անհրաժեշտության դեպքում, տուժած կողմին արդարացի փոխհատուցում տրամադրել:

Արդարացի բավարարումը ենթադրում է դիմումատուի կրած նյութական և ոչ նյութական վնասների, ինչպես նաև դիմումատուի կրած ծախսերի և վճարների փոխհատուցում: Նյութական վնասի և ծախսերի փոխհատուցման համար Եվրոպական դատարանը հիմք է ընդունում փաստաթղթերով հիմնավորված գումարները, իսկ ոչ նյութական վնասի փոխհատուցման չափի որոշումը մնում է դատարանի գնահատմանը՝ արդարացիության և նախադեպային իրավունքով ընդունելի չափանիշների համաձայն⁷:

Եթե Եվրոպական դատարանի վճռով արձանագրվել է արդարացի բավարարում վճարելու անհրաժեշտություն, ապա նման վճիռը պատասխանող պետության կողմից ենթակա է կատարման եռամսյա ժամկետում⁸, ընդ որում վճարման փաստը հավաստող փաստաթղթերը պետության կողմից պետք է ներկայացվեն Նախարարների կոմիտե: Եվրոպական դատարանը դրամի արժեզրկման և փաստաթղթերի դյուրին ուսումնասիրություն կատարելու համար արդարացի բավարարման գումարը նշում է եվրո արժույթով՝ փոխարկումը ազգային արժույթի թույլատրելով ըստ վճարման օրվա փոխարժեքի⁹: Այն դեպքում, երբ որևէ գործով պատասխանող պետությունն ուշացնում է արդարացի բավարարման վճարումը, Նախարարների կոմիտեն յուրաքանչյուր հաջորդիվ ժողովին քննարկում է այդ հարցը, և այն օրակարգում պահում այնքան ժամանակ, քանի դեռ ամբողջական դրամական փոխհատուցումը վճարված չէ¹⁰: Վերջին 20 տարիների ընթացքում Եվրոպական դատարանը, ելնելով իր տարիների փորձից¹¹, սկսեց մի շարք որոշումներում¹² արդարացի բավարարման գումարը սահմանելուց զատ նշել, որ պատասխանող պետության կողմից նախատեսված 3 ամիսների ընթացքում գումարը չվճարելու դեպքում կհաշվեգրվեն տոկոսներ Եվրոպական կենտրոնական

⁷ https://www.echr.coe.int/Documents/Press_Q_A_Just_Satisfaction_ENG.pdf.

⁸ Այս ժամկետն որպես ընդունելի ժամանակահատված սահմանվել է Եվրոպական դատարանի կողմից *Moreira De Azevedo v. Portugal* (Application no 11296/84, 28 August 1991) և դարձել է կիրառելի պրակտիկա:

⁹ “The European Convention on Human Rights”, Jacobs, White, Ovey, 5th edition, Oxford University Press, 2010, pg. 56.

¹⁰ “Theory and Practice of the European Convention on Human Rights”, Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn, Leo Zwaak, 4th edition, Antwerpen-Oxford, 2006, pg. 300.

¹¹ *Loizidou v. Turkey* (Application no. 40/1993/435/514, 28 July 1998), *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece* (Application no. 13427/87, 09 December 1994) գործերով Նախարարների կոմիտեից տարիների աշխատանք է պահանջվել Եվրոպական դատարանի որոշումների համաձայն սահմանված դրամական փոխհատուցումների վճարումը դիմումատուներին ապահովելու համար, չնայած նրան, որ նշված գործերով վճարման ուշացումները պետությունների դիրքորոշման համաձայն պայմանավորված էին փոխհատուցման գումարների մեծությամբ՝ մի դեպքում մոտ 1,000,000 ԱՄՆ դոլարի մասին էր խոսքը, մյուս դեպքում՝ 30,000,000 ԱՄՆ դոլարի:

¹² *Öneryıldız v. Turkey* (Application no. 48939/99, 30 November 2004), *Gümüştın v. Turkey* (Application no. 47116/99, 30 November 2004), *Klyakhin v. Russia* (Application no. 46082/99, 30 November 2004).

բանկի կողմից սահմանված դրույքաչափով ողջ ժամկետանց ժամանակահատվածի համար:

Արդարացի բավարարման համար սահմանված գումարը վճարելու առնչությամբ Հայաստանը լուրջ խնդիրներ չի արձանագրել, վճարումները մեծամասամբ կատարվել են սահմանված ժամկետներում: Ընդդեմ Հայաստանի կայացված վճիռների հիման վրա վճարման ենթակա գումարի չափերը մինչ 2019 թվականը տարեկան կտրվածքում միջինում եղել են 200,000 եվրոյի սահմաններում, միայն 2019 թվականին գրանցվել է ռեկորդային աճ՝ 2,130,858 եվրոյի չափով¹³, որը պայմանավորված է 2-3 գործերով առավել մեծ չափի սահմանված փոխհատուցումներով:

1.2. Նախնական վիճակի վերականգնում (restitution in integrum)

Անհատական միջոցառումների հաջորդ խումբը ներառում է նախնական վիճակի վերականգնմանն (restitution in integrum) ուղղված գործողությունները, այլ կերպ ասած միջոցառումներ, որոնց արդյունքում կվերականգնվի մինչ Եվրոպական դատարանի կողմից արձանագրված իրավունքի խախտումն առկա դրությամբ: Նման գործողություններն, ըստ էության, չունեն սպառիչ սահմանված տեսակներ, այլ դրանք ի հայտ են գալիս Եվրոպական դատարանի կողմից քննվող գործերին, դրանց փաստերին և հանգամանքներին զուգահեռ: Դրանք հիմնականում կիրառելի են այն դեպքում, երբ Եվրոպական դատարանի կողմից իրավունքի խախտումը արձանագրելու պահի դրությամբ այդ խախտումը կամ դրա բացասական հետևանքները դեռևս կրում են շարունակական բնույթ: Այս իմաստով Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքով ժամանակի ընթացքում հղկվել են վճիռ կատարման անհատական միջոցառումների restitution in integrum տեսակին հատուկ երկու մոտեցումներ՝ գործի վերանայում ներպետական դատարանների կողմից և իրավունքը խախտող որոշման վերացում:

Ներպետական դատարանների կողմից գործերի վերանայման կամ, ինչպես Նախարարների կոմիտեին է նշում, վերաբացման հարցը քննարկելիս հարկ է նկատել, որ մեծամասամբ այս անհատական միջոցի տեսակը կիրառելի է լինում քրեական գործերով, քանի որ քաղաքացիական գործերով իրավունքի խախտման համար դրամական միջոցներով փոխհատուցում վճարելը դիտարկվում է որպես բավարար միջոց¹⁴:

Նախարարների կոմիտեի՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների հիման վրա ներպետական մակարդակում որոշ գործերի վերաքննության կամ վերաբացման մասին R (2000)2 հանձնարարականի (ընդունվել է 2000 թ. հունվարի 19-ին՝ փոխնախարարների 694-րդ ժողովի ընթացքում) համաձայն անդամ պետություններին առաջարկվել է «restitution in integrum» սկզբունքն իրագործելու համար ձևավորել բավարար օրենսդրական դաշտ, ապահովել գործի վերաքննության, նոր քննության հնարավորություն, իսկ որպես գործի

¹³ <https://rm.coe.int/168070973c>.

¹⁴ “The European Convention on Human Rights”, Jacobs, White, Ovey, 5th edition, Oxford University Press, 2010, pg. 57.

վերաքննության հատուկ միջոց է դիտարկվել գործի վարույթի վերաբացումը: Ի կատարումն այս հանձնարարականի պահանջի ՀՀ դատավարական օրենսգրքերում կատարվել են մի շարք փոփոխություններ, մասնավորապես՝ 28.11.2007 թվականին ընդունված «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն օրենսգիրքը լրացվեց «Դատական ակտերի վերանայումը նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով» վերտառության 12¹ բաժնով, որի 426⁴ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի հիման վրա Եվրոպական դատարանի որոշումը կարող է դիտարկվել նոր հանգամանք գործի վերանայման համար: Համանման նորմեր են պարունակում նոր խմբագրությամբ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը (հոդված 419 1-ին մասի 2-րդ կետ)՝ ընդունված 09.02.2018 թվականին և ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը (հոդված 182 1-ին մասի 3-րդ կետ)՝ ընդունված 05.12.2013 թվականին: Հարկ է նկատել, որ թեև ընդդեմ Հայաստանի ընդունված մի շարք վճիռներ հնարավորություն են ընձեռել դիմումատուներին ներպետական ատյաններից պահանջել գործի վերանայում, այդուհանդերձ նման իրավունքից ոչ միշտ է, որ դիմումատուներն օգտվել են: Իսկ առանց դիմումատուի կողմից ներպետական դատական ատյանին ուղղված համապատասխան պահանջի, պետությունն իրավասու չէ իր հայեցողությամբ իրականացնել գործի վերանայում: Նման օրինակ գործերից է Աշոտ Հարությունյանն ընդդեմ Հայաստանի գործը (գանգատ՝ 34334/04, 15.06.2010թ., արձանագրված խախտումը՝ հոդված 3 (խոշտանգումների արգելում)): Նախարարների կոմիտեին ներկայացված 17.04.2015թ. թիվ DH-DD(2015)435 Գործողությունների ծրագրում Հայաստանի կառավարության կողմից արձանագրվել է նշված գործով ներպետական ատյանների կողմից վերանայելու դիմումի բացակայության հանգամանքը¹⁵: Մեկ այլ գործով՝ «Շուրջ ԱԳ» ընկերությունն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 16528/10, 24.01.2019 թ., արձանագրված խախտումը՝ հոդված 6 (1) (արդար դատաքննության իրավունք), խախտման բնույթն առնչվում է դատարանի մատչելիությանը), Նախարարների կոմիտեին ներկայացված 15.05.2020 թ. թիվ DH-DD(2020)421 Գործողությունների ծրագրում ևս ամրագրված է դիմումատուի կողմից գործի վերաբացման պահանջով հանդես չգալու մասին¹⁶: Ընդհանուր դիտարկման արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ գործերի վերաբացման պահանջներ չներկայացնելը մեծապես պայմանավորված է երկու հանգամանքներով՝ նախ, մի մասում արդարացի փոխհատուցման վճարումը օբյեկտիվորեն բավարարում է դիմումատուի գանգատը, մյուս դեպքերում իրավունքի խախտման պահից երկար տարիներ անց գործի քննության վերանայման հարցում դիմումատուները կորցնում են հետաքրքրությունը, իհարկե բացառություն են կազմում այն դեպքերը, երբ նման վերանայումը դիմումատուի համար կարող է էական փոփոխությունների հանգեցնել:

¹⁵ <https://www.echr.am/resources/echr//pdf/cb1e46275d29f8d6d38b1488cdae733b.pdf>.

¹⁶ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809e5e3a.

2. Ընդհանուր միջոցառումները - Ընդհանուր միջոցառումների խնդիրն է կանխարգելել նույնատիպ խախտումների առաջացումը: Միջոցառումների այս խմբին են դասվում 1) Եվրոպական կոնվենցիայի և նախադեպային վճիռների/ որոշումների մայրենի լեզվով հրապարակումը և տարածումը, 2) կրթության և մասնագիտական վերապատրաստումների ապահովումը, 3) համակարգային խնդիրների վերացումը, 4) օրենսդրական փոփոխությունները, 5) նախադեպային իրավունքի կիրարկումը ներպետական դատարանների կողմից:

Ընդհանրական դիտարկումների արդյունքում կարելի է արձանագրել, որ ընդհանուր միջոցառումներից առավել կիրառելի է օրենսդրական փոփոխությունները՝ մոտ 50 տոկոս դեպքերում, իսկ վարչական փոփոխությունները, դատական պրակտիկայում փոփոխությունները և մարդու իրավունքների վերաբերյալ դատընթացները, կազմում են ավելի քիչ տոկոսը¹⁷:

2.1. Եվրոպական կոնվենցիայի և նախադեպային վճիռների/որոշումների մայրենի լեզվով հրապարակումը և տարածումը

Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման համատեքստում Եվրոպական կոնվենցիայի և Եվրոպական դատարանի վճիռների/որոշումների հասանելիությունը մայրենի լեզվով ապահովելը Նախարարների կոմիտեն դիտարկում է որպես առաջնային միջոցառում: Այս առնչությամբ Նախարարների կոմիտեն ընդունել է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային վճիռները/որոշումները անդամ պետությունների կողմից հրապարակելու և տարածելու մասին Rec (2002)13 հանձնարարականը (Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունվել է 2002 թ. դեկտեմբերի 18-ին՝ փոխնախարարների 822-րդ ժողովի ընթացքում): Հանձնարարականի համաձայն Նախարարների կոմիտեն կարևորում է նախադեպային վճիռների/որոշումների և Կոնվենցիայի՝ մայրենի լեզվով հասանելիությունը, ինչպես նաև ակնկալում է Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններից՝ իրավաբանական ամսագրերի, տեղեկագրերի, ժողովածուների, էլեկտրոնային կրիչների, համացանցի միջոցով տարածել մայրենի լեզվով թարգմանված տարբերակները՝ առաջնային կերպով ապահովելով դրանց հասանելիությունը դատավորների համար: Ընդդեմ Հայաստանի կայացված Եվրոպական դատարանի վճիռները պաշտոնական թարգմանությամբ հասանելի են համացանցում՝ www.arlis.am Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգում, www.echr.am Եվրոպական դատարանում ՀՀ ներկայացուցչի պաշտոնական ինտերնետային կայքում, www.moj.am ՀՀ արդարադատության նախարարության կայքում, իսկ Եվրոպական կոնվենցիան հասանելի է ինչպես www.arlis.am Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգում, այնպես էլ տարբեր հրատարակչություններով առկա է հանրապետության գրախանութներում: Այս առնչությամբ, սակայն Հայաստանը դեռ մեծ աշխատանք ունի կատարելու այն վճիռների թարգմանության

¹⁷ “The European Convention on Human Rights”; Jacobs, White, Ovey, 5th edition, Oxford University Press, 2010, pg. 58.

և տարածման մասով, որոնք ընդդեմ Հայաստանի չեն կայացվել: Նշենք, որ այս պահին էլ առկա են մի քանի տասնյակ վճիռների թարգմանություններ, սակայն դրանց քանակը դիտարկելով առնվազն Եվրոպական կոնվենցիան ստորագրելուց ի վեր անցած տարիների ժամանակահատվածում՝ շուրջ 19 տարի, ակնհայտ է դառնում, որ մի քանի տասնյակ վճիռների թարգմանությունը դրական կատարողական որակելուց բավականին հեռու է: Եվրոպական դատարանը յուրաքանչյուր տարի, ամփոփելով տարվա ընթացքում կայացված վճիռները, հրատարակում է միջինում 30-40 գործերի ցանկ, որոնք ունեն առավել մեծ նշանակություն: Դրական քայլ կարող է գնահատվել, եթե Հայաստանը նշված ցանկից ընտրի ներպետական իրավական համակարգի համար կարևորություն ներկայացնող 15-20 գործեր և ապահովի նաև այլ պետությունների դեմ կայացված վճիռների հասանելիությունը մայրենի լեզվով, քանի որ Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջների կատարումը չի սահմանափակվում միայն ընդդեմ Հայաստանի կայացված գործերով հայտնած իրավական դիրքորոշումներով:

2.2. Կրթությունը և մասնագիտական վերապատրաստումները

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան համալսարանական կրթության և մասնագիտական վերապատրաստումներում ներառելու մասին Rec (2004)4[1] հանձնարարականում (Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունվել է 2004թ. մայիսի 12-ին՝ փոխնախարարների 114-րդ ժողովի ընթացքում) մանրամասն կերպով անդրադարձ կա այն գործողություններին, որոնք ակնկալվում են Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններից: Գործողությունների շրջանակը կրթության ոլորտում ենթադրում է՝ քաղաքագիտական և իրավաբանական գիտությունների ոլորտում առկա գիտակրթական ծրագրերում Կոնվենցիային վերաբերելի բաղադրիչներ ներառելը, իրավաբանական ֆակուլտետներում իրավունքի ցանկացած ճյուղում մասնագիտացում ապահովող առարկաների ծրագրեր կազմելիս այդ ճյուղին առնչվող Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջների ուսուցում ապահովելը, իսկ մասնագիտական վերապատրաստումների առնչությամբ պահանջներն ենթադրում են՝ դատավորներին, իրավաբաններին, դատախազներին և հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու իրավասություն ունեցող մարմիններում աշխատող մասնագետներին Եվրոպական կոնվենցիայի և նախադեպային իրավունքի վերաբերյալ գիտելիքներ փոխանցելը՝ ըստ կիրառման ոլորտների և գործնական կիրառելիության շրջանակի: Այս առնչությամբ հարկ է հատուկ անդրադառնալ դատավորների, փաստաբանների, դատախազների, քննիչների վերապատրաստումներին, որոնք ըստ Եվրոպական դատարանում ՀՀ ներկայացուցչի կողմից հրապարակված տեղեկատվության¹⁸ շարունակաբար իրականացվում են մասնագիտական հաստատությունների հետ (ՀՀ արդարադատության ակադեմիա, ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիր) համագործակցության արդյունքում, սակայն դրանց գործնական արդյունավետությունն առանձին ուսումնասիրության առարկա է:

¹⁸ <https://www.echr.am/legislative/educationtraining.html>.

2.3. Համակարգային խնդիրների վերացումը

Համակարգային խնդիրները սովորաբար արձանագրվում են նույնատիպ 2-3 և որոշ դեպքերում անգամ տասնյակ նույնանման և գրեթե նույնական փաստական հանգամանքներով դիմումների ներկայացման դեպքում: Հայաստանի պարագայում առաջին վճռի կայացումից՝ 2007 թվականից ի վեր կարելի է դասակարգել համակարգային խնդիրներ մասին բարձրաձայնող գործեր, որոնք մեծամասամբ օրենսդրական փոփոխությունների են հանգեցրել և նպաստել արձանագրված խնդիրների վերացմանը: Նման գործերից են եղել «Եհովայի վկաներ» կրոնական կազմակերպության անդամ հանդիսացող գորակոչի ենթակա արական սեռի ներկայացուցիչների կողմից պարտադիր զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու գործերը (Բայաթյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 23459/03, 07.07.2011 թ.), Ծատուրյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 3782/01, 10.01.2012 թ.), Բուխարատյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 37819/03, 10.01.2012 թ.)), երբ հրաժարումը հանգեցրել է քրեական պատասխանատվության, իսկ Եվրոպական դատարանն այդ առնչությամբ արձանագրել է Կոնվենցիայով երաշխավորված մտքի, խղճի և կրոնի ազատության խախտումը (հոդված 9): Ի կատարումն Եվրոպական դատարանի կողմից կայացված վճիռների 2013 թվականին փոփոխություններ կատարվեցին «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում, որն արձանագրվեց ՀՀ կառավարության կողմից 07.02.2014 թ. ներկայացված թիվ DH-DD(2014)187 Գործողությունների ծրագրում¹⁹: Համակարգային խնդրի մեկ այլ օրինակ է Կոնվենցիայով երաշխավորված ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունքի (հոդված 5) խախտմանը վերաբերող գործերի խումբը (Պողոսյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 44068/07, 20.12.2011թ.), Ասատրյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 24173/06, 09.02.2010թ.), Մուրադխանյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 12895/06, 05.06.2012 թ.), Փիրուզյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 33376/07, 26.06.2012 թ.), Մալխասյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 6729/07, 26.06.2012 թ.), Սեֆիլյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 22491/08, 02.10.2012 թ.)), որում խախտումը դրսևորվում էր կալանավորված անձանց առանց դատարանի համապատասխան որոշման անազատության մեջ պահելով: Արձանագրված խնդիրների լուծման համար կատարվեցին մի շարք փոփոխություններ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում, որոնք արձանագրվեցին ՀՀ կառավարության կողմից Նախարարների կոմիտեին 07.02.2014 թ. ներկայացվեց թիվ DH-DD(2014)190 Գործողությունների ծրագրերում²⁰: Կարելի է փաստել, որ համակարգային խնդիրների վերացման առնչությամբ Հայաստանը ցուցաբերել է պատշաճ հետևողականությունը, հակառակ դեպքում ներկայումս Նախարարների կոմիտեում Հայաստանի վերաբերյալ առկա կլինեին տարիներ ի վեր անկատար մնացած վճիռներ, իսկ նույնատիպ բողոքների շրջափուլն էլ ավարտուն չէր լինի:

¹⁹ <https://rm.coe.int/native/09000016804b29fd>.

²⁰ <https://www.echr.am/resources/echr/pdf/82a4d21f851ab5a059a0edeadb12c9f5.pdf>.

2.4. Օրենսդրական փոփոխությունները

Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման հարցում առանցքային նշանակություն ունեն օրենսդրական փոփոխությունները, որոնք բխում են ոչ միայն Եվրոպական կոնվենցիայի նորմերի՝ ներպետական իրավունքում արտացոլված լինելու պահանջից, այլև Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման պահանջից: Օրենսդրական փոփոխությունները պայմանական կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ՝ 1) փոփոխություններ, որոնք ուղղված են մարդու իրավունքների և ազատությունների մասին հիմնարար և սկզբունքային նորմերի ամրագրմանը, որոնք դրսևորվում են ներպետական իրավունքի առաջնային աղբյուրներում կոնվենցիոն իրավունքների ամրագրմամբ, և 2) փոփոխություններ, որոնք ուղղված են ապահովելու ամրագրված հիմնարար իրավունքների գործնական կիրառումը, այլ կերպ ասած ընթացակարգային նորմերի փոփոխություններ: Այս տարբերակմամբ առաջին խումբ փոփոխություններն ուղղակիորեն բխում են Եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքներից, իսկ երկրորդ խումբ փոփոխությունները՝ Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքից՝ գործնական կիրառման մեջ բացահայտված իրավունքի խախտումներից: ՀՀ օրենսդրական դաշտում բազում են Կոնվենցիայից և Եվրոպական դատարանի վճիռներից բխող պահանջների ապահովման համար կատարած փոփոխությունները, որոնցից մի քանիսը ներկայացվեցին 2.3 կետում:

Հաճախ պետությունները կատարում են օրենսդրական փոփոխություններ մինչ Եվրոպական դատարանի կողմից վճռի կայացումը (դիտարկելով կոնկրետ գործի առնչությամբ դատարանի կողմից ստացված կոմունիկացիաներում կատարված հարցադրումները և դրանք համադրելով դատարանի նախադեպային իրավունքում նախկինում հայտնած իրավական դիրքորոշումների հետ), ինչպես օրինակ նոր խմբագրությամբ (ընդունված՝ 09.02.2018 թ.) ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում ամրագրվեց արբիտրաժային տրիբունալի միջոցով վեճի լուծման մասին կողմերի պայմանավորվածության առկայության դեպքում միանգամից դատարան դիմելիս հայցադիմումը վերադարձնելու (127-րդ հոդվածի 1-ին մասի, 6-րդ կետ), իսկ քննվող գործի ընթացքում արբիտրաժային համաձայնության առկայության մասին ի հայտ գալու դեպքում հայցն առանց քննության թողնելու հիմքը (180-րդ հոդվածի 1-ին մասի, 3-րդ կետ), միևնույն ժամանակ լրացում կատարվեց (19.06.2015 թ.) «Առևտրային արբիտրաժի մասին» ՀՀ օրենքով՝ ամրագրելով արբիտրաժային տրիբունալի **պարտավորությունը** (նախկին խմբագրությամբ «իրավունք» էր) առաջնահերթ քննել և որոշում կայացնել, եթե վիճարկվում է արբիտրաժային համաձայնության առկայությունը կամ վավերականությունը: Այս փոփոխությունների անհրաժեշտությունը նկատելի էր դարձել «Շուրջ ԱԳ» ընկերությունն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 16528/10) գործով, որով վճիռը կայացվել է 24.01.2019 թ.-ին, իսկ հիշատակված օրենսդրական փոփոխություններն ընդունվել են ավելի վաղ: Մեկ այլ փոփոխության օրինակ, որը հանգեցրել է ոչ թե իրավական նորմի փոփոխության, այլ դատական նիստերի դահլիճի կահավորման փոփոխության, որպեսզի վերացվի անձի դեմ

դրսևորվող անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքը՝ դատական նիստերի դահլիճներից մեղադրյալի համար նախատեսված մետաղյա ճաղավանդակների հեռացումն է, որն իրականացվել է որպես Հայաստանի դեմ կայացված վճիռների շրջանակում կատարվող ընդհանուր միջոցառում²¹ (Աշոտ Հարությունյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 34334/04, 15.06.2010, Փիրուզյանն ընդդեմ Հայաստանի (գանգատ՝ 33376/07, 26.06.2012 թ.):

2.5. Նախադեպային իրավունքի կիրարկումը ներպետական դատարանների կողմից

Շատ գործերով, որտեղ արձանագրվել են համակարգային խնդիրներ և որոնք հանգեցրել են Կոնվենցիայի խախտումների, եղել են ոչ թե ներպետական իրավունքի և Կոնվենցիայի կարգավորումների հակասության արդյունք, այլ ներպետական դատարանների կողմից կիրառվող սխալ պրակտիկայի հետևանք: Նման դեպքերի նվազման համար էական է դառնում ներպետական դատական պրակտիկայի փոփոխությունը, որը կարող է կանխել նոր խախտումների առաջացումը: Երբ դատարանները մշակում են իրենց իրավական դիրքորոշումը և ներպետական իրավունքի վերաբերյալ իրենց մեկնաբանությունները՝ ապահովելով Կոնվենցիայի պահանջները, որոնք արտացոլված են Եվրոպական դատարանի վճիռներում, նրանք ապահովում են Եվրոպական դատարանի վճիռների կիրարկումը ներպետական իրավունքի ոգուն համապատասխան: Նման մոտեցում կիրառելով արդյունավետորեն կանխարգելվում է ապագայում նախադեպային վճռով արձանագրված խախտումների առաջացումը: Միննույն ժամանակ, կարևոր նախապայման է Եվրոպական դատարանի վճիռների/որոշումների հրապարակումը և շրջանառումը ներպետական մարմինների շրջանում, ներառյալ դատարաններում և ըստ նպատակահարմարության դրանց առնչությամբ բացատրական աշխատանքների իրականացումը²²:

Ներպետական դատարանների կողմից նախադեպային իրավունքի կիրարկումն Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման այն եղանակն է, որն ամբողջությամբ դուրս է Նախարարների կոմիտեի վերահսկողությունից, մինչդեռ ունի առաջնային կարևորությունը պետության կողմից Կոնվենցիայի պահանջների կատարման իմաստով: Ներպետական իրավական համակարգում Եվրոպական կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքների երաշխավորման մասին կարելի է խոսել այն դեպքում, երբ Կոնվենցիան գործածվում է իրավակիրառի կողմից (դատարան, դատախազ, հետաքննության մարմին) նախադեպային իրավունքի լույսի ներքո: Սա պայմանավորված է նրանով, որ Կոնվենցիան կոնկրետ փաստակազմերի շրջանակում մեկնաբանվում է հենց նախադեպային իրավունքում, որը հնարավորություն է տալիս գործնականում ներկայացնել Կոնվենցի-

²¹ Այս առնչությամբ վճիռների կատարման փաստը Հայաստանի կառավարության կողմից ամրագրվել է 17.04.2015 թ. թիվ DH-DD(2015)435 Գործողությունների ծրագրում՝ <https://www.echr.am/resources/echr/pdf/cb1e46275d29f8d6d38b1488cdae733b.pdf>:

²² “Theory and Practice of the European Convention on Human Rights”, Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn, Leo Zwaak, 4th edition, Antwerpen-Oxford, 2006, pg. 308.

այի պահանջները: Ինչ վերաբերում է ՀՀ դատարանների կողմից Եվրոպական դատարանի վճիռների կիրարկման արդյունավետությանը, ապա այն հանդիսանում է ինքնուրույն ուսումնասիրության առարկա: Այդուհանդերձ, հարկ է նշել, որ ներպետական դատարանների կողմից Եվրոպական դատարանի վճիռների կիրարկման մասին խոսելիս քննարկումից դուրս չի մնում մասնագիտական վերապատրաստումների կարևորությունը, որի մասին նշվեց նախորդիվ: Ներպետական դատարանների կողմից Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի կիրարկման արդյունքում ապահովվում է Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջների կատարման երկարաժամկետ արդյունավետություն, ուստի և այս ուղղությամբ պետությունը պետք է գործադրի շարունակական ջանքեր՝ նախադեպային իրավունքի կիրարկման որակական մակարդակը բարձրացնելու համար:

Ամփոփելով ուսումնասիրության շրջանակը՝ արձանագրենք, որ առանց Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման ապահովման հնարավոր չէ պատկերացնել Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջների կիրառումը ներպետական իրավունքում, մինչդեռ Կոնվենցիան վավերացնող յուրաքանչյուր անդամ-պետություն իր վրա է վերցրել առաջնային պարտավորություն՝ ապահովել Կոնվենցիայի պահանջների կատարումը իր կողմից վերահսկվող տարածքներում: Ինչ վերաբերում է վճիռների կատարման ընդհանուր և անհատական միջոցառումներին, ապա դրանք ուղղակիորեն ապահովում են նախ՝ վճռով արձանագրված խախտված իրավունքների վերականգնումը, և երկրորդ՝ նպաստում հետագայում նմանատիպ խախտումների վերցման ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելուն: Հարկ է նկատել, որ թեև Նախարարների կոմիտեն, որպես վճիռների կատարման նկատմամբ վերահսկողության իրավասություն ունեցող ինստիտուցիոնալ մարմին, հանձնարարականների և աշխատանքային քննարկումների միջոցով պետությանը տրամադրում է խորհրդատվական կարծիք՝ Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման առնչությամբ, այդուհանդերձ պետությունները սահմանափակված չեն միջոցառումների այն շրջանակով, որոնք գործող պրակտիկայում ցուցված են: Ցանկացած պարագայում պետք է հաշվի առնել, որ Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարումն ունի առավել գերակա խնդիր, քան կոնկրետ անձի խախտված իրավունքների վերականգնումն է: Գերակա է այն, որ Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջների ապահովման արդյունքում պետությունները պետք է նույնական մոտեցմամբ ապահովեն մարդու իրավունքների և ազատությունների այն նշաձողը, որի առկայության պարագայում պետության կառավարման ձևը կարող է օբյեկտիվորեն որակվել լիակատար իրավական և ժողովրդավար:

Annotation. The aim of this article is to identify the responsibilities of the respondent State in frames of the enforcement of judgments of the European Court of Human Rights. In particular, we will try to present all the actions (measures) applicable for execution of judgments, which the

European Court of Human Rights and the Committee of Ministers of the Council of Europe expect from the respondent State, as well as will be outlined the nature and significance of those measures under the light of fulfilling the requirements of the European Convention in the domestic legal system.

Аннотация. Цель этой статьи – выяснить обязанности государства-ответчика в отношении исполнения постановлений Европейского суда по правам человека. В частности, будут представлены все действия (меры), применимые к исполнению постановлений, которые Европейский суд по правам человека и Комитет министров Совета Европы ожидают от государства-ответчика, а также будут представлены характер и значение этих мер во внутренней правовой системе с точки зрения выполнения требований Европейской конвенции.

Բանալի բառեր - Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարում, ընդհանուր միջոցառումներ, անհատական միջոցառումներ, արդարացի բավարարում:

Keywords: Execution of judgments of the European Court, general measures, individual measures, just satisfaction.

Ключевые слова: исполнение постановлений Европейского суда, общие меры, индивидуальные меры, справедливая компенсация.

Շ. Թադևոսյան - Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ, էլ. հասցե՝ tadevosyanshushan@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 10.11.2020 թ., տրվել է գրախոսության 10.11.2020 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գառնիկ Հրաչիկի Սաֆարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CIVIL LAW/ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԳԱԲՈՒԶՅԱՆ

*ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ,
ՀՀ արդարադատության նախարարության
աշխատակազմի խորհրդական*

KRISTINE GABUZYAN

*PhD Student at YSU Chair of Civil Law,
Advisor to the staff of the RA Ministry of Justice*

КРИСТИНЕ ГАБУЗЯН

*Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ,
Советник аппарата Министерства юстиции РА*

**ՀԱՅՑՆ ԱՌԱՆՑ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԹՈՂՆԵԼՈՒ ԴԵՊՔՈՒՄ
ՀԱՅՑԱՅԻՆ ՎԱՂԵՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԿԵՏԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ**

**SOME ISSUES ON THE APPLICATION OF THE LIMITATION
PERIOD IN CASE OF LEAVING A CLAIM WITHOUT
CONSIDERATION**

**О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПО ПРИМЕНЕНИЮ СРОКА
ИСКОВОЙ ДАВНОСТИ В СЛУЧАЕ ОСТАВЛЕНИЯ ИСКОВОГО
ЗАЯВЛЕНИЯ БЕЗ РАССМОТРЕНИЯ**

Հայցային վաղեմության ինստիտուտի հետ հարաբերակցության տեսանկյունից առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հայցն առանց քննության թողնելու մասին որոշման դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքը:

Օրենսդիրը հայցային վաղեմության ժամկետի կասեցումն ու ընդհատումը կարգավորող դրույթներից (քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ նաև՝ ՔՕ) հոդվածներ 339, 340) զատ առանձին հոդվածով (հոդված 341) կարգավորել է նաև հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը, որի համաձայն, եթե դատարանն առանց քննության է թողել հայցը, ապա մինչև հայցի հարուցումը սկսված հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը շարունակվում է ընդհանուր կարգով (հոդված 341, մաս 1):

Հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի վերաբերյալ առանձին կանոնակարգումներ նախատեսելու պարագայում հարց է ծագում, թե որքանով են կասեցման կամ ընդհատման վերաբերյալ կանոնները (հայց հարուցելով հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատում, հոսքի վերսկսում) կիրառելի տվյալ դեպքում և առհասարակ կիրառելի են, թե ոչ, և վերջիվերջո ինչ է նկատի ունեցել օրենսդիրը «հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը շարունակվում է ընդհանուր կարգով» արտահայտության ներքո:

Մեծաթիվ հեղինակներ գտնում են, որ այս դեպքում ևս տեղի է ունենում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի կասեցում հայց ներկայացնելու պահից մինչև առանց քննության թողնելու մասին որոշում կայացնելու պահն այն տարբերությամբ, որ կասեցումից հետո մնացյալ ժամանակի՝ մինչև վեց ամիս երկարաձգում տեղի չի ունենում¹:

Շետաբրքրական է, որ նման մոտեցում են ցուցաբերում նաև ՀՀ դատարանները: ՀՀ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ՔՕ 341-րդ հոդվածի 1-ին մասի մեկնաբանությունը հիմնականում հանգում է հետևյալին՝ հայց ներկայացնելն ընդհատում է հայցային վաղեմության ընթացքը, իսկ առանց քննության թողնելու պահից հայցային վաղեմության ընթացքը շարունակվում է²: Ըստ էության, նման մեկնաբանության դեպքում ստացվում է, որ հայցի հարուցմամբ հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատումը հանգեցնում է ոչ թե իր «ավանդական» հետևանքին՝ հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի վերսկսմանը, այլ հայցային վաղեմության ժամկետի կասեցմանը հայց ներկայացնելու պահից մինչև առանց քննության թողնելու մասին որոշումը կայացնելու պահը (այսինքն՝ խոսքը իրականում ոչ թե հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատման, այլ կասեցման մասին է):

¹ Տե՛ս *Розенберг М.Г.*, Исковая давность в международном коммерческом обороте. Практика применения, М., Изд. Статут, 1999, էջ 52; Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, к части первой (постатейный), под ред. *В.П. Мозолина, М.Н. Малеиной*, Изд. «НОРМА»-Инфра-М, -М.: 2004, <https://www.lawmix.ru/commlaw/1635?page=69>; Гражданское право, в 4 т., Том 1, Общая часть, учебник 3-е издание, переработанное и дополненное, под ред. *Е.А. Суханова*, М.: Волтерс Клувер, 2006, <http://lib.maurfib.kg/wp-content/uploads/Grazhdanskoe-pravo.pdf>; Комментарий к Гражданскому кодексу РФ к части первой и второй (постатейный), под ред. *Садикова О.Н.*, в комментарии использованы материалы по состоянию на 01.09.97 г., М.: 1998, Изд. «ИНФРА-М», https://www.studmed.ru/view/sadikov-on-kommentariy-k-grazhdanskomu-kodeksu-rf-chasti-pervoy-vtoroy-postateynyy_3ede841cd44.html?page=22; *Брагинский М.И., Витрянский В.В., Звеков В.П., Суханов Е.А., Ярошенко К.Б.*, Руководитель авторского коллектива - доктор М.И. Брагинский, Комментарий к части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации для предпринимателей, Изд. Фонд «Правовая культура», М.: 1995, <http://www.bibliotekar.ru/kodex-predpr/14.htm>:

² Տե՛ս Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2020 թվականի հունիսի 9-ի թիվ ԵԷԴ/1950/02/16 քաղաքացիական գործով, Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2008 թ. դեկտեմբերի 12-ի թիվ ԵԷԴ/1153/02/08 քաղաքացիական գործով, Երևանի Կենտրոն և Նորը-Մարտշ համայնքների ընդհանուր իրավասության դատարանի 2008 թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵԿԴ-1533/02/08 քաղաքացիական գործով, Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2018թ. հուլիսի 11-ի թիվ ԵԱԲԴ/2590/02/17 քաղաքացիական գործով կայացված որոշումները. ընդ որում՝ վերջին որոշման մեջ նշվում էր, որ հայցային վաղեմության ժամկետի վերսկսում տեղի էր ունենում առանց քննության թողնելու մասին տեղեկացվելու պահից:

Մինչդեռ, կարծում ենք, որ նման մոտեցումը հիմնավոր չէ, և տեղին է հակառակ պնդումը, որ հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում տեղի չի ունենում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի կասեցում: Նման եզրահանգման համար հիմք է ինքնին քաղաքացիական օրենսգրքի 341-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի վերլուծությունը, քանի որ նշված հոդվածը հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետի կասեցումը դիտում է որպես բացառություն՝ քրեական գործով ներկայացված հայցն առանց քննության թողնելու դեպքերի համար³: Միևնույն ժամանակ այն նախատեսված չէ նաև կասեցման հիմքերի սպառիչ թվարկը նախատեսող ՔՕ 339-րդ հոդվածում: Բացի դրանից՝ հայց հարուցելու հետ հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի վրա ազդեցության տեսանկյունից օրենսդիրը կապել է մեկ հետևանք՝ ժամկետի ընթացքի ընդհատում (ՔՕ հոդված 340, մաս 1):

Ուստի տրամաբանական հարց է ծագում, թե հայցն առանց քննության թողնելու պարագայում արդյո՞ք հայցի հարուցումն ընդհատում է հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը:

Ելնելով նորմատիվ իրավական ակտերի մեկնաբանման կանոններից («Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի 41-րդ հոդված)՝ կարելի է ենթադրել, որ ոչ, հաշվի առնելով այն, որ օրենսդիրը, հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի ընդհատումը կարգավորելով քաղաքացիական օրենսգրքի 340-րդ հոդվածով, դրանից բացի առանձին հոդված է նվիրել հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքին. այսինքն՝ օրենսդիրն ընդհանուր կանոնից տարբերվող կարգավորում է նախատեսում տվյալ պարագայում: Բացի այդ նման ենթադրության հիմք են նաև նշված հոդվածների վերնագրերը (եթե օրենսդիրը նկատի ունենար, որ այս դեպքում էլ է հայց ներկայացնելն ընդհատում հայցային վաղեմության ժամկետը, ապա այն կկարգավորեր 340-րդ հոդվածով՝ հստակեցնելով միայն այն հանգամանքը, որ այս պարագայում հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքը ոչ թե վերսկսվում է, այլ շարունակվում):

Այսպիսով, կարծես թե կարող ենք եզրահանգել, որ հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում չի կիրառվում հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատման ընդհանուր կանոնը, այն է՝ սահմանված կարգով հայց հարուցելով հայցային վաղեմության ժամկետը չի ընդհատվում, և ընթացքը նորից չի սկսվում, թեև ունեցել ենք հայցադիմումը վարույթ ընդունելու պահի դրությամբ համենայն դեպս դատարանի գնահատմամբ սահմանված կարգով հարուցված հայց:

Նման դիրքորոշման հանդիպում ենք նաև գրականության մեջ: Այսպես, Վ.

³ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս *Гоято О.Г.*, Обзор по результатам обобщения практики рассмотрения арбитражными судами дел, связанных с применением норм о течении срока исковой давности при оставлении судом иска без рассмотрения (статьи 204 Гражданского кодекса РФ), Аналитические обзоры судебной практики : сб. ст., Вып. 6, редкол.: Е. В. Горбачева, А. С. Папуша, А. А. Койсин, Т. Л. Курас (отв. ред.), Иркутск, Изд. Иркут. ун-та, 2008, <http://clinic.lawinstitut.ru/ru/practice/6/2.html>:

Ա. Թարխովը, խոսելով հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի վերսկսման դեպքերի մասին, նշում է, որ քաղաքացիական գործով հայցն առանց քննության թողնելը վկայում է այն մասին, որ հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի ընդհատում տեղի չի ունեցել⁴: Յու. Կ. Տոլստոյը նշում է, որ այդ դեպքում վաղեմության հոսքը շարունակվում է այնպես, ինչպես եթե հայցն ընդհանրապես ներկայացված չլիներ⁵: Այլ խոսքերով, հայց ներկայացնելուն օրենքի ուղղակի ցուցումի ուժով իրավաբանական նշանակություն չի տրվում⁶: Կ. Յու. Լեբեդևան նույնպես նշում է, որ հիմք չկա եզրակացնելու, որ օրենքով վաղեմության ժամկետի հոսքի ընդհատման տարբեր հիմքերի համար սահմանված իրավական ռեժիմը միատեսակ չէ, և բացի դրանից՝ հիմքեր չկան համարելու, որ դատարանի կողմից գործի քննության ընթացքում վաղեմության ժամկետը կասեցվում է⁷: Նույնպիսի մոտեցման ենք հանդիպում նաև Ի. Ա. Ֆարշատովի մոտ⁸:

Այսպիսով, եթե ներկայացված հայցը ոչ մի ազդեցություն չի ունենում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի վրա, ապա ստացվում է, որ օրենսդիրը, քաղաքացիական օրենսգրքի 341-րդ հոդվածի 1-ին մասում նշելով, որ հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում մինչև հայցի հարուցումը սկսված հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը շարունակվում է ընդհանուր կարգով, նկատի է ունեցել հենց այն, որ հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքը ոչ մի փոփոխություն չի կրել և ընթանում է այնպես, կարծես հայց ներկայացված չէր էլ եղել:

Վերոնշյալ վերլուծությունից հետևում է, որ հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում հայցադիմում ներկայացնելու հետ ոչ մի իրավական հետևանք չի կապվում, այսինքն՝ այն ոչ մի ազդեցություն չի ունենում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի վրա, և փաստորեն հնարավոր է այնպիսի իրավիճակ, որ մինչև դատարանի կողմից հայցն առանց քննության թողնելու մասին որոշում կայացնելը հայցային վաղեմության ժամկետն արդեն լրացած լինի:

Նման մոտեցում է արտահայտվել նաև մեր դատական պրակտիկայում: Այսպես, հետաքրքրություն է ներկայացնում Հայաստանի Հանրապետության Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանը 2010 թ. մայիսի 21-ի թիվ ԳԴ1/0205/02/09 քաղաքացիական գործով կայացված որոշումը, որով դատարանը գտել է, որ հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատում տեղի չի ունենում անգամ այն դեպքում, երբ առկա է սահմանված կարգով հարուցված հայց,

⁴ Տե՛ս *Тархов В.А.*, Гражданское право. Общая часть. Курс лекций, Чув. кн. изд-во, Чебоксары, 1997, էջ 244:

⁵ Տե՛ս *Толстой Ю.К.*, Исковая давность, Правоведение, № 4, СПб., 1992, <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=156237>

⁶ Տե՛ս *Толстой Ю.К.*, Давность в Гражданском кодексе Российской Федерации, Правоведение, № 1., СПб., 1995, <https://uristy.ucoz.ru/publ/2-1-0-659>:

⁷ Տե՛ս *Лебедева К.Ю.*, Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Томск, 2003, էջ 20, <https://www.dissercat.com/content/iskovaya-davnost-v-sisteme-grazhdansko-pravovykh-srokov/read>:

⁸ Տե՛ս *Фаршатов И.А.*, Исковая давность. Законодательство: теория и практика, Изд. «Городец», М., 2004, <https://www.lawmix.ru/commlaw/1654?page=10>:

սակայն այն առանց քննության է թողնվել:

Այս տեսակետը, սակայն, ոչ բոլոր դեպքերում կարող ենք արդարացի համարել:

Առհասարակ հայց հարուցելը օրենքով սահմանված կարգով իրականացվելու դեպքում անպայմանորեն ազդում է հայցային վաղեմության ընթացքի վրա, ընդ որում՝ միայն մեկ ձևով, այն է՝ հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքն ընդհատելով (ՔՕ հոդված 340, մաս 1): Սակայն, հայցը կամ դիմումը առանց քննության թողնելու ՔԴՕ 180-րդ հոդվածով սահմանված հիմքերի վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ այստեղ կարող է խոսք լինել ինչպես սահմանված կարգով, այնպես էլ սահմանված կարգի խախտմամբ հարուցված հայցի մասին: Ինչպես ակնհայտ երևում է քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 127-րդ և 180-րդ հոդվածների վերլուծությունից հայցադիմումը վերադարձնելու և հայցն առանց քննության թողնելու մի շարք հիմքեր նույնական են, որոնք, կախված իրենց ի հայտ գալու ժամանակից, տարբեր կերպ են ազդում քաղաքացիական դատավարության ընթացքի վրա (հայցադիմումը վերադարձնելու մի շարք հիմքեր դատաքննության փուլում հայտնաբերվելու դեպքում դառնում են հայցն առանց քննության թողնելու հիմք (ՔԴՕ հոդված 180, մաս 1, կետեր 1, 2, 5, 6, 7), իսկ հայցադիմումը վերադարձնելու հիմքերի առկայության դեպքում (այդ հիմքերը «սահմանված կարգով հայց հարուցելու» պահանջի խախտման վկայությունն են) համարվում է, որ սահմանված կարգով հարուցված հայց չկա, ուստի և խոսք չի կարող լինել հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի ընդհատման մասին: Հայցադիմումը մերժելու, վերադարձնելու համար հիմք է հանդիսանում հայցվորի այսպես ասած «մեղավորությունը», նրա կատարած գործողություններում առկա է «արատ», և հայցվորը կրում է դրա հետ կապված բացասական իրավական հետևանքները: Ուստի, միայն հայցն առանց քննության թողնելու նշված համընկնող հիմքերի պարագայում է, որ ներկայացված հայցը չպետք է որևիցե ազդեցություն ունենա հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի վրա:

Իսկ ինչ վերաբերում է հայցն առանց քննության թողնելու մյուս հիմքերին (ՔԴՕ հոդված 180, մաս 1, կետեր 3, 4, 8-11), ապա նշված դեպքերում առկա է սահմանված կարգով հարուցված հայց, ուստի այն պետք է որոշակի ազդեցություն ունենա հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի վրա:

Մինչև N 100-ՓՅ օրենքով 07.05.2013 թվականին տեղի ունեցած փոփոխությունները համանման կարգավորում էր նախատեսում նաև ՌԴ ՔՕ 204-րդ հոդվածը, որի կապակցությամբ կարծիք է արտահայտվել, որ առանց քննության թողնելու այն հիմքերի դեպքում, երբ հայցն առանց քննության է թողնվել ոչ թե հայցվորից, այլ պատասխանողից կախված հանգամանքներում, այսինքն՝ այն դեպքում, երբ հայցվորն իրավունք ուներ դիմել դատարան, իսկ դատարանը՝ հարուցել գործ և այն նշանակել դատաքննության, նման հայցը՝ որպես սահմանված կարգով ներկայացված, ընդհատում է հայցային վաղեմությունը, քանի որ հայց հարուցելու կարգի խախտում տեղի չի ունեցել: Հետևաբար նման դեպքերում հայցային վաղեմության հոսքի ընդհանուր կարգով շարունակվելը նշանակում է,

որ նրա հոսքը սկսում է նորից այն պատճառով, որ առանց քննության թողնված հայցը (դիմումը) ներկայացվել էր սահմանված կարգով⁹:

Ըստ էության, նույն մոտեցումն են արտահայտել նաև Ա. Պ. Սերգևը և Յու. Կ. Տոլստոյը, մասնավորապես՝ հայցի ներկայացմամբ հայցային վաղեմության ընդհատումը փաստացի ունի գործողության շատ նեղ ոլորտ և ըստ էության հանգում է այն սակավաթիվ դեպքերին, երբ սահմանված կարգով ներկայացված հայցը դատարանի կողմից թողնվում է առանց քննության¹⁰:

Այսինքն, հայցն առանց քննության թողնելու քննարկվող դեպքերում կիրառելի է համարվել հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի ընդհատման և վերսկսման ընդհանուր կանոնը, դեռ ավելին Ա. Պ. Սերգևի և Յու. Կ. Տոլստոյի կարծիքով՝ սա միակ դեպքն է, երբ տեղի է ունենում հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի ընդհատում և վերսկսում:

Օ. Գ. Գոլյատոն հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքի ընդհատման մասին եզրահանգումներ անելու չափանիշ է համարում սահմանված կանոնների խախտմամբ, թե առանց նման խախտման հայց ներկայացված լինելը: Այսինքն՝ տվյալ փուլում անհրաժեշտ է դիմել հայցն առանց քննության թողնելը, ինչպես նաև հայցի պատշաճ ներկայացումը կարգավորող դատավարական նորմերին, և նրանց հետ համակցության մեջ կիրառել քննարկվող նորմը, ինչը կհանգեցնի անհրաժեշտության՝ յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում որոշելու հայցն առանց քննության թողնելու պատճառները, դրա պատճառ դարձած խոչընդոտների բնույթը¹¹:

Այսպիսով, վերոնշյալ վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգելու, որ օրենսդիրը քաղաքացիական օրենսգրքի 341-րդ հոդվածի 1-ին մասում, նշելով, որ հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում մինչև հայցի հարուցումը սկսված հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը շարունակվում է ընդհանուր կարգով, «ընդհանուր կարգ»-ի ներքո հասկանում է երկու բան՝

1. այն դեպքում, երբ հայցն առանց քննության թողնելու հիմք է հանդիսացել հայց ներկայացնելու սահմանված կարգի խախտումը, հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի վրա ոչ մի ազդեցություն չկա և համարվում է, որ այն հոսել է անընդհատ,

2. իսկ հայցն առանց քննության թողնելու մյուս դեպքերում, երբ առկա է սահ-

⁹ Տե՛ս *Абова Т.Е., Кабалкин А.Ю.*, Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации: В 3 т. Т. 1; Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, к части первой. Постатейный. 3-е издание, переработанное и дополненное, Изд. Юрайт, М., 2007, <https://lawbook.online/pravo-lektsii-grajdanskoje/statya-204-techenie-sroka-iskvoy-davnosti-19617.html>:

¹⁰ Տե՛ս *Гражданское право, учебник, переработанное и дополнено*, том 1, *под редакцией А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого*, Изд. «Проспект», М., 2005, էջ 372:

¹¹ Տե՛ս *Голято О.Г.*, Обзор по результатам обобщения практики рассмотрения арбитражными судами дел, связанных с применением норм о течении срока исковой давности при оставлении судом иска без рассмотрения (статья 204 Гражданского кодекса РФ), Аналитические обзоры судебной практики: сб. ст., Вып. 6, редкол.: Е.В. Горбачева, А.С. Папуша, А.А. Койсин, Т.Л. Курас (отв. ред.), Иркутск, Изд. Иркут. ун-та, 2008, <http://clinic.lawinstitut.ru/ru/practice/6/2.html>:

մանված կարգով ներկայացված հայց, «ընդհանուր կարգ»-ի ներքո պետք է հասկանալ քաղաքացիական օրենսգրքի 340-րդ հոդվածով սահմանված հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի ընդհատման ընդհանուր կանոնը:

Այս տեսանկյունից հետաքրքրություն է ներկայացնում ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի համապատասխան իրավահարաբերությունը կարգավորող նորմում 2013 թվականին կատարված փոփոխությունը: Այսպես, ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 204-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ դատարանի կողմից հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում մինչև հայց ներկայացնելը սկսված հայցային վաղեմության ժամկետի հոսքը շարունակվում է ընդհանուր կարգով, եթե այլ բան չի բխում իրավունքի դատական պաշտպանության իրականացումը դադարեցնելու հիմքերից:

Այսինքն, ստացվում է, որ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի փոփոխված հոդվածն արդեն հաշվի է առել վերոնշյալը և ամրագրել հայցն առանց քննության թողնելու հիմքերից ելնելով տարբերակված հետևանքներ նախատեսելու մոտեցումը:

Ընդհանուր առմամբ ճիշտ համարելով նշված մոտեցումը (հայցադիմումը վերադարձնելու և հայցն առանց քննության թողնելու նույն հիմքերի հետ միատեսակ իրավական հետևանքներ պետք է կապվեն), այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ նշված կարգավորումը թերություններ է պարունակում: Չպետք է անտեսենք այն հանգամանքը, որ վերոնշյալ հիմքերով հայցն առանց քննության թողնելու դեպքում առկա է նաև դատարանի «մեղավորությունը»։ դատարանը դրանք պետք է նկատած լիներ ավելի վաղ և վերադարձներ հայցադիմումը: Այսպես, նույն հիմքով հայցադիմումը վերադարձնելու դեպքում հայցվորը կկորցնի հայցային վաղեմության ժամկետից մոտավորապես տասը օր (ՔԴՕ հոդվածներ 124, 125. հայցադիմում ներկայացնելուց մինչև հայցադիմումը վերադարձնելու մասին որոշումը ստանալու պահը), իսկ առանց քննության թողնելու դեպքում՝ շատ ավելի երկար տևողությամբ ժամանակահատված՝ կախված նրանից, թե դատավարության որ փուլում դատարանը կհայտնաբերի իր սխալը, այսինքն՝ կհայտնաբերի նշված հիմքերն ու հայցը կթողնի առանց քննության: Եվ եթե դատարանը պատշաճ իրականացնի իր գործունեությունը, այն է՝ նկատեր թերություններն ու վերադարձնի հայցադիմումը, անձը հնարավորություն կունենար, հայցային վաղեմության ժամկետի սահմաններում նորից հայցադիմում ներկայացնելով, արդյունավետորեն իրականացնել իր իրավունքների պաշտպանությունը:

Բացի դրանից՝ նման կարգավորումը հնարավորություն է ընձեռում պատասխանողին արհեստականորեն երկարաձգել դատավարությունը և առանց քննության թողնելու հիմքի մասին հայտնել այն ժամանակ, երբ արդեն լրացած կլինի հայցային վաղեմության ժամկետը (չէ որ նման հիմքերի առկայության դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետը շարունակում է հոսել):

Այսպիսով, բոլոր այն դեպքերում, երբ հայցադիմում ներկայացնելու ու առանց քննության թողնելու միջև նման տևական ժամանակային խզումը դատարանի

կամ միգրացիոն նաև պատասխանողի (եթե վերջինս տեղյակ է եղել առանց քննության թողնելու հիմքի առկայության մասին, սակայն միտումնավոր լռել է և դատավարությունն արհեստականորեն երկարաձգել՝ սպասելով հայցային վաղեմության ժամկետի լրանալուն, և միայն դրանից հետո հայտնել այդ մասին) մեղավորության արդյունք է, դրա բացասական հետևանքները չեն կարող դրվել հայցվորի վրա:

Այսպիսով, կարծում ենք, հայցադիմումն ընդունելու կամ հայցադիմումը վերադարձնելու, մերժելու (եթե հետագայում դրանք վերացվել էին) մասին որոշումները ստանալու պահից մինչև առանց քննության թողնելու մասին որոշումը կայացնելու պահն ընկած ժամանակահատվածը (այսինքն՝ այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում հայցային վաղեմությունը կհոսեր հայցադիմումը վերադարձվելու դեպքում) պետք է հանվի հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհանուր տևողությունից: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում պետք է կասեցվի ու ոչ թե հայց ներկայացնելու պահից, այլ նշված համապատասխան որոշումը ընդունելու պահից մինչև առանց քննության թողնելու մասին որոշում կայացնելու պահը:

Միայն այսպիսի կարգավորման դեպքում կպահպանվի միևնույն կարգավիճակում գտնվող անձանց իրավունքների պաշտպանության հավասար հնարավորություն տրամադրելու սկզբունքը:

Բացի դրանից՝ պետք է նկատենք, որ, ըստ էության, օրենսդիրը թույլ է տվել հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի ընդհատում նաև այն դեպքում, երբ հայցը հարուցվել է սահմանված կարգի խախտմամբ: Խոսքը ՔԴՕ 180-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով նախատեսված հիմքով (պատասխանողը մինչև հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու համար սահմանված ժամկետի ավարտը հղում է կատարում մինչև դատարան դիմելը կողմերի միջև առկա վեճի կարգավորման օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված արտադատական կարգը հայցվորի կողմից պահպանված չլինելու հանգամանքին, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը գտնում է, որ վեճի կարգավորման արտադատական կարգ սահմանող պայմանագիրն առոչինչ է, ուժը կորցրել է կամ ակնհայտորեն չի կարող կատարվել) հայցն առանց քննության թողնելու մասին է: Տվյալ դեպքում վերը քննարկված անարդար ու անհավասար մոտեցումն էլ ավելի ակնառու է: Եթե ՔԴՕ 127-րդ հոդվածը նշված հիմքը դիտում է որպես հայցադիմումը վերադարձնելու հիմք, ուստի նաև հայց ներկայացնելու սահմանված կարգի խախտում, ապա 180-րդ հոդվածը, որը կարգավորում է հայցն առանց քննության թողնելու հիմքերը, այլևս այն չի դիտում սահմանված կարգի խախտում, և դատարանը հայցն առանց քննության է թողնում միայն այն դեպքում, երբ պատասխանողը մինչև հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու համար սահմանված ժամկետի ավարտը հղում է կատարում այդ հանգամանքին, ավելի ճիշտ՝ այդ հիմքի՝ հայց ներկայացնելու սահմանված կարգի խախտում համարվելու կամ չհամարվելու հարցը կախվածության մեջ է դնում պատասխանողի կամքից, ինչը, մեր կարծիքով, այդքան էլ ճիշտ մոտեցում չէ՝ նկատի ունենալով նաև պա-

տասխանողի կողմից նման փաստի վկայակոչումը միտումնավոր ձգձգելու հավանականությունը հայցային վաղեմության ժամկետի լրանալու համար: Օրենսդիրը չի կարող նույնական հիմքերի, վարույթը շարունակելու անհնարինության նույն պատճառների համար սահմանել տարբեր իրավական հետևանք՝ կախված դրանց ի հայտ գալու ժամանակից (մինչև վարույթ ընդունելը, թե դրանից հետո) մանավանդ, որ ստացվում է, որ մի կողմից ունենք սահմանված կարգի խախտմամբ հարուցված հայց, ինչի պարագայում հայցային վաղեմության հոսքն ընթանում է ընդհանուր կարգով, իսկ մյուս կողմից՝ պատասխանողի միջնորդության անհրաժեշտություն՝ հայցն առանց քննության թողնելու համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ հայցվորի և պատասխանողի շահերի հավասարակշռությունն ապահովելու նպատակով հայցն առանց քննության թողնելու այս դեպքի համար հարկ է նախատեսել բացառություն՝ թույլ տալով հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի ընդհատում սահմանված կարգով հարուցված հայցի բացակայության պայմաններում:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոգրյալը, առաջարկում ենք քաղաքացիական օրենսգրքի 341-րդ հոդվածի 1-ին մասում կատարել փոփոխություն՝ սահմանելով՝

«Եթե դատարանն առանց քննության է թողել սահմանված կարգի խախտմամբ ներկայացված հայցը, ապա մինչև հայցի հարուցումը սկսված հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը շարունակվում է, բացառությամբ այն դեպքի, երբ հայցն առանց քննության է թողնվել մինչև դատարան դիմելը կողմերի միջև առկա վեճի կարգավորման օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված արտադատական կարգը հայցվորի կողմից պահպանված չլինելու հանգամանքին պատասխանողի կողմից հղում անելու հիմքով: Այս հիմքով, ինչպես նաև սահմանված կարգով ներկայացված հայցը առանց քննության թողնելու դեպքում մինչև հայցի հարուցումը սկսված հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքն ընդհատվում է և սկսում հոսել սույն օրենսգրքի 340-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված կարգով:»:

Annotation. The current article discusses the application of limitation periods in case of leaving a claim without consideration. The article identifies existing problems associated with this issue and the various approaches expressed in practice, and suggests respective solutions. In particular, the author emphasizes the need to single out two groups of grounds for leaving a claim without consideration, as a criterion for distinguishing which is the initiation of a claim in accordance with or in violation of the established procedure, and proposes an amendment to the legislation clarifying the legal consequences of each of them, thereby ensuring uniform application in practice.

Аннотация. В данной статье рассматривается применение срока исковой давности в случае оставления искового заявления без рассмотрения. В статье анализируются существующие проблемы, связанные с этим вопросом, и различные подходы, используемые на практике, и предлагаются их соответствующие решения. В частности, подчеркивается необходимость выделения двух групп оснований для оставления искового заявления без рассмотрения, в качестве

критерия разграничения которых служит возбуждение иска в установленном порядке или с нарушением установленного порядка, и предлагается поправка к законодательству, уточняющая правовые последствия каждого из них, тем самым обеспечивая единообразное применение на практике.

Բանալի բառեր - հայցային վաղեմություն, հայցն առանց քննության թողնել, ժամկետի ընթացք, կասեցում, ընդհատում:

Keywords: limitation period, leaving the claim without consideration, running of the limitation, suspension, interruption.

Ключевые слова: исковая давность, оставление искового заявления без рассмотрения, течение срока, приостановление, перерыв.

Ք. Գաբուզյան - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի խորհրդական, էլ. հասցե՝ gabuzyankristine@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 14.10.2020 թ., տրվել է գրախոսության 14.10.2020 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավ. գիտ. դոկտոր. Վ. Ավետիսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ/CIVIL PROCEEDINGS
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

ՍԵՐԳԵՅ ՄԵՂՐՅԱՆ

*ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ,
ՀՀ գլխավոր հարկադիր կատարող, ի.գ.թ.*

ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

*ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ուսանողական իրավաբանական խորհրդարարության կենտրոնի դասախոս-կոորդինատոր,
ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի անդամ, ի.գ.թ.*

SERGEY MEGHRYAN

*Associate Professor at the Chair of Civil Procedure of Yerevan State University,
Chief Compulsory Enforcement Officer of the Republic of Armenia, Candidate of Law*

TIGRAN MARKOSYAN

Lecturer-Coordinator at the Student Law Counselor Center of the Faculty of Law of Yerevan State University, Member of the State Commission for the Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia, Candidate of Law

СЕРГЕЙ МЕГРЯН

Доцент кафедры гражданского процесса юридического факультета Ереванского государственного университета, Главный принудительный исполнитель Республики Армения, кандидат юридических наук

ТИГРАН МАРКОСЯН

Преподаватель-координатор Центра студенческих юридических консультаций юридического факультета ЕГУ, член Государственной комиссии по защите экономической конкуренции Республики Армения, кандидат юридических наук

**ԱՌԱՆՁԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐՈՎ ՀԱՏՈՒԿ ՀԱՅՑԱՅԻՆ
ՎԱՐՈՒՅԹԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

**SPECIAL LITIGATION PROCEEDINGS ON CERTAIN LABOR
DISPUTES IN THE CIVIL PROCEDURE OF ARMENIA**

**ОСОБОЕ ИСКОВОЕ ПРОИЗВОДСТВО ПО ОТДЕЛЬНЫМ
ТРУДОВЫМ СПОРАМ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ АРМЕНИИ**

Արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի անհրաժեշտ բաղադրատարր է անձի խախտված իրավունքի վերականգնումը, այսինքն՝ այն բացասական հետևանքների վերացումը, որոնք անձի համար առաջացել են իրավունքի խախտման արդյունքում: Ընդ որում, այդ բացասական հետևանքների վերացումը, որպես կանոն, տեղի է ունենում մինչև իրավունքի խախտումը գոյություն ունեցած վիճակի վերականգնմամբ¹:

Այս առումով առաջնահերթ նշանակություն ունի գործի նյութաիրավական բնույթը, քանի որ այն կանխորոշում է վարույթի տեսակը և իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության միջոցները և եղանակները²: Այլ կերպ ասած՝ պաշտպանության ենթակա նյութական իրավունքի կամ օրինական շահի բնույթն ու առանձնահատկություններն ունեն որոշիչ ազդեցություն համապատասխան դատավարական ընթացակարգերի սահմանման հարցում և ապահովում են դատավարության «հորիզոնական» դասակարգումը³:

Վերոգրյալի համատեքստում հարկ է նշել, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության նախկին օրենսգիրքը⁴ աշխատանքային վեճերի առնչությամբ առանձնահատկություններ չէր սահմանում, այսինքն՝ դրանք ենթակա էին քննության մյուս քաղաքացիական գործերի քննության և լուծման ընդհանուր կանոններով: Նման իրավիճակը խնդրահարույց էր հետևյալ պատճառներով.

Առաջին. աշխատանքային վեճերով գործերի քննության համար նախատեսված չէր որոշակի ժամկետ, ինչը նշանակում էր, որ դրանք ևս ենթակա էին քննության և լուծման «ողջամիտ ժամկետ»-ի սահմաններում: Սա այն դեպքում, երբ աշխատանքային պայմանագրի լուծման, փոփոխման և նմանաբնույթ այլ դեպքերում աշխատանքային վեճերի լուծումն աշխատողների համար ունի կարևոր սոցիալական նշանակություն, և դրա ձգձգումը խիստ բացասական է ազդում աշխատողի կենսամակարդակի վրա: Պատահական չէ, որ մի շարք գործերով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը ձևավորել է այն սկզբունքային

¹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 07.07.2010 թ. թիվ ՍԴՈ-902 որոշումը:

² Տե՛ս Гражданский процесс: Учебник. Под ред. д.ю.н., проф. А.Г. Коваленко, д.ю.н. проф. А.А. Мохова, д.ю.н., проф. П.М. Филиппова. М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2008, էջ 12:

³ Տե՛ս Сахнова Т.В., Курс гражданского процесса. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Статут», 2014, էջ 82:

⁴ Ընդունվել է 17.06.1998 թ.: Ուժի մեջ է մտել 01.01.1999 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53):

դիրքորոշումը, որ աշխատանքային վեճերն իրենց բնույթով պահանջում են շուտափույթ լուծում⁵:

Մյուս կողմից գործի քննության որոշակի ժամկետի բացակայության պայմաններում գործատուի պարտության դեպքում նրա վրա դրվում էր զգալի դրամական հատուցումներ վճարելու պարտավորություն միայն այն պատճառով, որ վեճի լուծումը դատարանում տևել էր երկար⁶:

Աշխատանքային վեճերով գործի քննության հստակ ժամկետի բացակայությունը կողմերի համար ունենում էր նաև այլ բացասական ազդեցություն: Մասնավորապես, աշխատանքային պայմանագրի լուծումը վիճարկելու դեպքում գործատուն չէր կարողանում վստահորեն կողմնորոշվել համապատասխան աշխատատեղի համալրման հարցում, իսկ աշխատողն էլ իր հերթին նոր աշխատանքային հարաբերությունների մեջ մտնելու ընտրության հարցում հայտնվում էր տևական անորոշության մեջ:

Երկրորդ. աշխատանքային վեճերի քննությունն իրականացվում էր կողմերի դատավարական իրավահավասարության սկզբունքի հիման վրա: Այս սկզբունքը, ինչպես գիտենք, հիմնվում է նյութական իրավահարաբերությունների սուբյեկտների հավասարության վրա և կարող է լիարժեք իրացվել միայն այդ դեպքում: Այնինչ, դատավարության կողմերի կարգավիճակ ձեռքբերած աշխատողի և գործատուի միջև աշխատանքային հարաբերություններում առկա չէ հավասարություն, քանի որ աշխատանքային պայմանագրի կնքումից հետո գործատուի և աշխատողի հարաբերությունները փոխակերպվում են իշխանության և ենթակայության վրա հիմնված հարաբերությունների⁷:

Երրորդ. օրենսդրությունն աշխատանքային վեճերով ապացուցման պարտականության բաշխման կանոնների վերաբերյալ որևէ հատուկ կարգավորում չէր նախատեսում: Արդյունքում, բացառությամբ Վճռաբեկ դատարանի որոշումներով⁸ ձևակերպված առանձին ապացուցողական կանոնների, կիրառելի էր համարվում ապացուցման պարտականության բաշխման ընդհանուր կանոնը և աշխատողի վրա կարող էր դրվել այնպիսի փաստ ապացուցելու պարտականություն, որի վերաբերյալ ապացույցին հասանելիություն ունի միայն գործատուն: Մինչդեռ, ինչպես արդարացիորեն նշում է Պ. Ս. Բարիշնիկովը, ապացուցման պարտականության ճիշտ բաշխումն ուղղակիորեն ազդում է դատական պաշտպանության արդյունավետության վրա⁹:

⁵ Տե՛ս Руководство по статье 6 Конвенции: право на справедливое судебное разбирательство (гражданско-правовой аспект). Совет Европы / Европейский суд по правам человека, 2013, էջ 59:

⁶ Տե՛ս, օրինակ՝ թիվ ԵԿԴ/0828/02/10, թիվ ԵԿԴ/1118/02/12, թիվ ԵԿԴ/2080/02/16 և թիվ ԵԿԴ/5130/02/16 քաղաքացիական գործերը:

⁷ Տե՛ս *Буянова М.О.*, Индивидуальные трудовые споры: материально-процессуальные вопросы правового регулирования // Право. Журнал Высшей школы экономики, 2014, էջեր 48-49, *Сагандыков М.С.*, Баланс интересов работников и работодателей в нормах конституционного и трудового права // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. 2016, էջեր 87-88, *Мурзина Е.А.*, Защита трудовых прав работников по российскому и китайскому законодательству // Lex Russica, Право, 2017, էջեր 167-168:

⁸ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-34(ՎԴ) քաղաքացիական գործով 26.01.2007 թ. որոշումը:

⁹ Տե՛ս *Барышников П.С.*, Бремя доказывания в трудовых спорах // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право», 2015, էջ 90:

Պետք է նշել, որ աշխատանքային վեճերի քննության և լուծման հետ կապված հիմնախնդիրները հաճախ են քննարկման առարկա դարձել մասնագիտական գրականության մեջ: Այսպես, ըստ Ի. Ա. Կոստյանի, աշխատանքային վեճերի չառանձնացումը որպես քաղաքացիական գործերի ինքնուրույն կատեգորիա և դրանց չհանձնումն առանձին դատավորների հանգեցնում է դատական սխալների¹⁰, իսկ, օրինակ, Ն. Օ. Տոդեն կարծիք է հայտնում աշխատանքային դատավարության ներդրման անհրաժեշտության մասին¹¹:

Որոշ հեղինակներ էլ հանդես են գալիս աշխատանքային վեճերի քննության և լուծման սկզբունքների ներդրման առաջարկությամբ: Մասնավորապես, Տ. Է. Աշուրովան, վերլուծելով ռուսական և արտասահմանյան դոկտրինայում հանդիպող մոտեցումները, ներկայացրել է անհատական աշխատանքային վեճերի լուծման մի շարք այդ թվում՝ վեճի արագ լուծման սկզբունքները¹², իսկ Գ. Վ. Պետրոսյանը և Լ. Է. Ջոհրաբյանը ձևակերպել են հայրենական իրավագիտության համար նորույթ հանդիսացող աշխատանքային վեճերի լիակատար քննության սկզբունքը և առաջարկել դատավարական օրենսդրության մեջ համապատասխան փոփոխություններ¹³:

Ակնհայտ է, որ թե՛ հիշատակված խնդիրները, թե՛ գիտական մոտեցումները չէին կարող չդիտարկվել քաղաքացիադատավարական նոր օրենսդրության մշակման ընթացքում: Այս առումով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության նոր օրենսգրքում¹⁴ (այսուհետ՝ ՔԴՕ) նախատեսվել է «Առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթը» վերտառությամբ 24-րդ գլուխը, որը սահմանում է այս վարույթի կարգով քննվող գործերի շրջանակը, դրանց քննության, այդ թվում՝ առանձին գործողությունների կատարման ժամկետները, նախատեսում է դատարանի ակտիվ դերակատարության դրսևորումները, ապացուցման բեռի բաշխման հատուկ կանոնները, ինչպես նաև վճիռ կայացնելիս քննարկման ենթակա հարցերը:

Այսպես, ՔԴՕ 210-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատարանը 24-րդ գլխով սահմանված կարգով քննում և լուծում է աշխատանքային պայմանագրի փոփոխման, լուծման և աշխատողին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հետ կապված անհատական աշխատանքային վեճերը: Ըստ էության, օրենսդիրն ընտրել է աշխատողի իրավունքների վրա առավել լուրջ ազդեցություն ունեցող և ապացուցողական գործընթացի տեսանկյունից միասնական տրամաբանություն ունեցող գործերը:

¹⁰ Տե՛ս *Костян И.А.*, К реализации права на судебную защиту // Судебная защита в сфере труда и социального обеспечения: сб. докладов секции трудового права и права социального обеспечения совместной XV Междунар. науч.-практ. конф. юрид. фак-та МГУ им. М. В. Ломоносова и VII Междунар. науч.-практ. конф. «Судебная реформа в России: прошлое, настоящее, будущее (Кутафинские чтения)». М., 2015, էջեր 10-20:

¹¹ Տե՛ս *Тодэ Н.О.*, Правовые особенности рассмотрения судами некоторых трудовых споров // «Кадровые решения», 2003, №5 (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ https://www.profiz.ru/kr/5_2003/1124/):

¹² Առավել մանրամասն տե՛ս *Ашурова Т.Э.*, Принципы разрешения индивидуальных трудовых споров // Актуальные проблемы российского права, 2016:

¹³ Առավել մանրամասն տե՛ս *Պետրոսյան Գ., Ջոհրաբյան Լ.*, Աշխատանքային վեճերի լիակատար քննության սկզբունքը // Պետություն և իրավունք, 2016, №4 (74):

¹⁴ Ընդունվել է 09.02.2018 թ.: Ուժի մեջ է մտել 09.04.2018 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374) Հոդ.208:

Շարադրվածի լույսի ներքո անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ օրենսդիրն աշխատանքային վեճերով վարույթի կիրառման պայման է դիտարկում վեճի բնույթը: Այլ կերպ ասած՝ քննարկվող վարույթի կիրառելիությունը դատարանը չպետք է պայմանավորի միայն այն հանգամանքով, թե որն է հայցի առարկան, այսինքն՝ ինչ պահանջ է հայցվորը ներկայացրել: Ասվածը բխում է այն իրողությունից, որ շատ դեպքերում հայցվորի պահանջը կարող է առերևույթ չհամընկնել ներկայացված գործերի շրջանակի հետ: Նման իրավիճակ հնարավոր է այն դեպքում, երբ, օրինակ, աշխատողի կողմից ոգելից խմիչքների ազդեցության տակ աշխատավայրում գտնվելու պատճառով աշխատանքից ազատված հայցվորը դիմում է դատարան հարկադիր պարապուրդի բռնագանձման պահանջով՝ չներկայացնելով աշխատանքային պայմանագիրը լուծելու մասին անհատական իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու պահանջ, կամ հայցադիմումում ընդհանրական ձևով դատարանից խնդրում է վերականգնել իր խախտված իրավունքները, ներառյալ՝ բռնագանձել հարկադիր պարապուրդի գումարը: Ակնհայտ է, որ այսպիսի պայմաններում հայցը բխում է աշխատանքային պայմանագրի լուծման վեճից և, հետևաբար, վեճը ենթակա է քննության այս վարույթի կանոններով:

Միաժամանակ, հայցվորի ներկայացրած պահանջը կարող է, թեկուզև համընկնել այս վարույթի կարգով քննության ենթակա պահանջի հետ, սակայն չբխել համապատասխան վեճից: Օրինակ՝ նույն հարկադիր պարապուրդի գումարի բռնագանձման պահանջը կարող է ծագել ոչ թե աշխատանքային պայմանագրի լուծումից, այլ ընթացիկ աշխատանքային գործունեության ընթացքում որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում աշխատողին աշխատանքով չապահովելու արդյունքում, որպիսի պարագայում այն չի կարող քննարկվել այս վարույթի շրջանակում:

Նման պայմաններում պետք է եզրակացնել, որ աշխատանքային վեճի վերաբերյալ հայցադիմում ներկայացվելու դեպքում դատարանը պետք է գնահատման առարկա դարձնի ոչ միայն հայցվորի ձևակերպած պահանջը, այլև հայցի փաստական և առկայության դեպքում իրավական հիմքը, և միայն դրանց համադրության արդյունքում որոշի առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթի կամ ընդհանուր հայցային վարույթի կիրառելիության հարցը:

Ինչպես նշվեց, քննարկվող վարույթի շրջանակում օրենսդիրը նախատեսել է գործի քննության և լուծման հատուկ ժամկետ: Մասնավորապես, ՔԴՕ 210-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, որի համաձայն՝ աշխատանքային վեճերն Առաջին ատյանի դատարանում քննվում և լուծվում են հայցադիմումը վարույթ ընդունելուց հետո՝ երեք ամսվա ընթացքում:

Այս հանգամանքը գործնականում երբեմն առաջացնում է դժվարություններ, քանի որ դատարանների ծանրաբեռնվածության և տարատեսակ տեխնիկական խնդիրների (ծանուցում և այլն) պատճառով հնարավոր չի լինում այն պահպանել: Սակայն հարկ է նկատել, որ որոշ երկրներում սահմանված է ավելի սեղմ ժամկետ: Օրինակ՝ Վրաստանում և Բելառուսում բոլոր աշխատանքային վեճերը

ենթակա են քննության մեկամյա ժամկետում¹⁵, իսկ Ռուսաստանում և Ուկրաինայում նման ժամկետ սահմանված է միայն աշխատանքում վերականգնվելու պահանջի քննության համար¹⁶: Փոքր-ինչ այլ մոտեցում է ցուցաբերված Ղազախստանում, որտեղ աշխատանքում վերականգնվելու պահանջի քննության մեկամյա ժամկետի հաշվարկի սկիզբ է դիտարկվում ոչ թե գործի հարուցման, այլ գործի նախապատրաստությունն ավարտելու պահը¹⁷:

Առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթի իրականացման համար հատուկ ժամկետի ամրագրումը հասկանալի պատճառներով ենթադրում է դրա շրջանակում կատարվող դատավարական գործողությունների համար ևս սեղմ ժամկետային սահմանափակումների առկայություն: Այս առումով ՔԴՕ 211-րդ հոդվածի 1-ին մասը և 212-րդ հոդվածը համապատասխանաբար սահմանում են, որ՝

1. դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հարցը լուծում է այն ներկայացվելուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում:

2. հայցադիմումի պատասխանը ներկայացվում է հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը ստանալուց հետո՝ մեկշաբաթյա ժամկետում:

Միաժամանակ հարկ է նկատի ունենալ, որ օրենսդրությամբ նախատեսված ժամկետները պահպանելու համար աշխատանքային վեճով հայցադիմում ներկայացվելու դեպքում կիրառելի վարույթի տեսակի վերաբերյալ դատարանի եզրահանգումը պետք է ձևավորվի հենց եռօրյա ժամկետում: Ընդ որում, հայցադիմումը քննարկվող վարույթով քննարկման ենթակա լինելու դեպքում այդ մասին պետք է տեղեկացվեն գործին մասնակցող անձինք և նրանց պարզաբանվի նաև վարույթի շրջանակում դատավարական իրավունքների և պարտականությունների իրականացման առանձնահատկությունները: Հակառակ դեպքում գործին մասնակցող անձը, հատկապես պատասխանողը, կարող է հիմք ընդունել ընդհանուր հայցային վարույթի վերաբերյալ կանոնները և արդյունքում բաց թողնել իր դատավարական իրավունքների իրականացման, օրինակ՝ հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու ժամկետը:

Քննարկվող վարույթի հաջորդ առանձնահատկությունը վերաբերում է ապացուցման գործընթացին: Այս տեսանկյունից առաջին հերթին ուշադրության է արժանի ՔԴՕ 213-րդ հոդվածի 1-ին մասը, ըստ որի՝ վիճարկվող անհատական իրավական ակտի հիմքում ընկած, ինչպես նաև տվյալ անհատական իրավական ակտի ընդունման օրենքով, այլ նորմատիվ կամ գործատուի ներքին իրավական

¹⁵ Տե՛ս Վրաստանի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 59-րդ հոդվածի 3-րդ մասը (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/29962/92/ru/pdf>) և Բելառուսի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 158-րդ հոդվածը (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900238>):

¹⁶ Տե՛ս ՌԴ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 2-րդ մասը (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102078828>) և Ուկրաինայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 157-րդ հոդվածի 1-ին մասը (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://meget.kiev.ua/kodeks/gpk/glava-3-4/>):

¹⁷ Տե՛ս Ղազախստանի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 183-րդ հոդվածի 2-րդ մասը (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053&doc_id2=34329053#pos=250;-98.80000305175781&pos2=2788;-117.80000305175781):

ակտերով սահմանված կարգը պահպանված լինելու փաստերն ապացուցելու պարտականությունը կրում է պատասխանողը: Այլ կերպ ասած՝ առանձին աշխատանքային վեճերով վիճարկվող իրավական ակտի նյութաիրավական և ընթացակարգային իրավաչափությունն ապացուցելու բեռը, որպես ապացուցման պարտականության բաշխման հատուկ կանոն, դրված է գործատուի վրա:

Այսպես, օրինակ՝ գործատուի նախաձեռնությամբ աշխատանքային պայմանագրի լուծումը վիճարկելու դեպքում պայմանագիրը լուծելու կարգը պահպանված լինելու և պայմանագրային հարաբերությունները դադարեցնելու օրինական հիմքի առկայության փաստերն ապացուցելու պարտականությունը պետք է դրվի պատասխանողի վրա: Եթե լուծման հիմքը եղել է աշխատողի անհամապատասխանությունը զբաղեցրած պաշտոնին կամ կատարած աշխատանքին, ապա գործատուն է պարտավոր ապացուցել այս հանգամանքների առկայությունը:

Նման մոտեցումը պատճառաբանվում է այն իրողությամբ, որ աշխատանքային իրավահարաբերությունները միջնորդավորող փաստաթղթերի ճնշող մեծամասնությունն աշխատանքային օրենսդրության պահանջներին համապատասխան կազմվում, պահվում և տրամադրվում են գործատուների կողմից: Քանի որ գրավոր ապացույցները գտնվում են կամ պետք է գտնվեն գործատուի մոտ, նրա վրա էլ գործնականում դրվում է դրանք ներկայացնելու պարտականությունը¹⁸: Այսինքն՝ ինչպես արդարացիորեն նշում է Պ. Ս. Բարիշնիկովը, տվյալ դեպքերում գործում է «գործատուի գործողությունների անօրինական լինելու» կանխավարկածը¹⁹:

Այս համատեքստում պետք է արձանագրել, որ վերլուծվող կանոնը, ըստ էության, մասնավորեցնում է ՔԴՕ 62-րդ հոդվածի 4-րդ մասը, որի համաձայն. «Եթե գործին մասնակցող անձի վկայակոչած փաստի վերաբերյալ ապացույցն օրենքի կամ այլ իրավական ակտի ուժով գտնվում է միայն գործին մասնակցող այլ անձի մոտ, ապա վկայակոչված փաստը համարվում է հաստատված, քանի դեռ գործին մասնակցող համապատասխան անձը հակառակը չի ապացուցել»:

Վկայակոչված ապացուցման պարտականության բաշխման կանոնին զուգահեռ պետք է նկատի ունենալ, սակայն, որ առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթի քննության ընթացքում ոչ բոլոր փաստերի ապացուցման պարտականությունն է կրում պատասխանողը: Ասվածին համապատասխան որոշակի փաստերի ապացուցման բեռը կարող է դրվել հայցվորի վրա: Օրինակ՝ այն դեպքում, երբ աշխատանքային պայմանագիրը լուծվել է անհարգելի պատճառով ամբողջ աշխատանքային օրվա ընթացքում աշխատողի աշխատանքի չներկայանալու հիմքով, դատարանում աշխատանքի չներկայանալու պատճառի հարգելի լինելու փաստի ապացուցման պարտականությունը կրում է աշխատողը²⁰:

¹⁸ Տե՛ս Մեդրյան Ս. Գ., Ապացուցումը և ապացույցները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում, Արդարադատության ակադեմիա, Եր., 2020, էջեր 111-112:

¹⁹ Տե՛ս *Барышников П.С.*, Время доказывания в трудовых спорах // Вестник Удмуртского университета, Серия «Экономика и право», 2015, էջ 93:

²⁰ Տե՛ս, օրինակ՝ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՇԴ/2860/02/18 քաղաքացիական գործով 10.07.2020 թ. որոշումը:

Այսպիսով, առանձին աշխատանքային վեճերի կարգով քննվող գործերով ապացուցման պարտականությունը բաշխելիս դատարանը պետք է առաջնորդվի վիճարկվող իրավական ակտի նյութական և ընթացակարգային իրավաչափությունն ապացուցելու պարտականությունը պատասխանողի վրա դնելու հատուկ կանոնով, իսկ այս կանոնից դուրս գտնվող փաստերի ապացուցման պարտականությունը ենթակա է բաշխման ապացուցման պարտականության բաշխման մյուս կանոններով:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ մի շարք երկրներում (Հունգարիա²¹, Ֆինլանդիա, Գերմանիա, Իռլանդիա, Սլովենիա²² և այլն) ևս աշխատանքային վեճերով վիճարկվող իրավական ակտի իրավաչափությունն ապացուցելու բեռը դրված է գործատուի վրա:

Առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթում ապացուցման գործընթացի ուշադրության արժանի հաջորդ հանգամանքը կապված է վիճարկվող իրավական ակտի նյութական և ընթացակարգային իրավաչափությունն ապացուցելու պարտականությունը կատարելու դատավարական կարգի հետ: Այսպես, ՔԴՕ 213-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ պատասխանողը վիճարկվող անհատական իրավական ակտի իրավաչափությունը հիմնավորող ապացույցներ կարող է ներկայացնել միայն ապացույցները պահանջելու որոշման կատարման ընթացքում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հիմնավորում է ապացույցի ներկայացման անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով, իսկ ՔԴՕ 211-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշման հետ միաժամանակ դատարանը որոշում է կայացնում պատասխանողից հետևյալ ապացույցները պահանջելու մասին.

- 1) վիճարկվող անհատական իրավական ակտի հիմքում ընկած փաստերը հաստատող ապացույցները,
- 2) վիճարկվող անհատական իրավական ակտում որպես հիմք վկայակոչված ներքին և անհատական իրավական ակտերը,
- 3) աշխատողի գործունեությունը կարգավորող պայմանագրերը²³:

Հասկանալի է, որ ապացույցների թվարկված խմբերից յուրաքանչյուրն անհրաժեշտ է, իսկ բոլորը միասին բավարար պատասխանողի վրա ապացուց-

²¹ Տե՛ս Հունգարիայի աշխատանքային օրենսգրքի 64(2) հոդվածը (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2557/Labour%20Code.pdf>):

²² Տե՛ս EVIDENCE IN LABOUR COURT PROCEEDINGS National Reports1 – Preparatory Questionnaire for the European Labour Court Judges Meeting, էջեր 20, 42, 84 և 142 (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/meetingdocument/wcms_719949.pdf):

²³ Դատական պրակտիկայում հաճախ դատարանները հայցադիմումը վարույթ ընդունում և ապացույցները պահանջում են մեկ որոշմամբ (տե՛ս, օրինակ՝ Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի թիվ ԵԴ/9134/02/19 քաղաքացիական գործով «Հայցադիմումը վարույթ ընդունելու և պատասխանողից ապացույցներ պահանջելու մասին» 04.04.2019 թ., թիվ ԵԴ/30063/02/19 քաղաքացիական գործով «Հայցադիմումը վարույթ ընդունելու և ապացույցներ պահանջելու մասին» 26.09.2019 թ., թիվ ԵԴ/39503/02/19 քաղաքացիական գործով «Հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին» 26.11.2019 թ. և Շիրակի մարզի առաջին աստիճանի դատարանի թիվ ՇԴ/0605/02/20 քաղաքացիական գործով «Հայցադիմումը վարույթ ընդունելու և ապացույցներ պահանջելու մասին» 05.02.2020 թ. որոշումները):

ման բաշխման հատուկ կանոնով դրված բեռը կատարելու համար: Եվ, ելնելով այն ելակետից, որ այս ապացույցները մինչև դատական գործի հարուցումը պետք է առկա լինեն պատասխանողի մոտ, օրենսդիրը դրանց ներկայացման համար սահմանել է որոշումը ստանալուց հետո մեկշաբաթյա ժամկետ, իսկ դրանից հետո ապացույցների ներկայացումը թույլատրել է բացառիկ դեպքերում՝ իրենից անկախ պատճառներով նախկինում ներկայացնելու անհնարինությունը հիմնավորելու պայմանով: Ընդ որում, սահմանված կարգով այս ապացույցների չներկայացումը վկայում է դրանց բացակայության և, հետևաբար, համապատասխան գործողության անօրինականության մասին²⁴:

Այս վարույթի քննարկման ենթակա հաջորդ հանգամանքը վերաբերում է դատարանի առանձնահատուկ դերին, ինչը պայմանավորված է կողմերի միջև առկա անհավասարության պայմաններում նրանց շահերի հավասարակշռման անհրաժեշտությամբ: Այս առումով օրենսդիրը, որոշակիորեն շեղվելով քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության հիմքում դրված տնօրինչականության, իրավահավասարության և մրցակցության սկզբունքների տրամաբանությունից, դատարանին օժտել է ակտիվ դերակատարությամբ:

Ասվածն առաջին հերթին դրսևորվում է վերևում ներկայացված պատասխանողից ապացույցներ պահանջելու գործողությամբ: Դրանից բացի, օրենսդիրը թվարկել է մի շարք գործողություններ, որոնք հիմնականում հասցեագրված են հայցվորին: Այսպես, ՔԴՕ 211-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ գործը դատաքննության նախապատրաստելիս դատարանը կարող է առաջարկել հայցը փոփոխելու միջոցով ճշգրտելու ոչ հստակ, թերի կամ սխալ ձևակերպված հայցապահանջները, համալրելու ոչ բավարար փաստական տվյալները, ինչպես նաև ներկայացնելու գործի փաստական հանգամանքները պարզելու և գնահատելու համար անհրաժեշտ ապացույցներ:

Եթե ընդհանրացնենք այս գործողությունները, ապա դրանք կարելի է բաժանել երկու խմբի.

1. հայցի առարկայի և հիմքի ճշգրտմանն ուղղված գործողություններ,
2. ապացուցման պարտականության կատարմանն ուղղված գործողություններ:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ վկայակոչված դրույթում օգտագործված «կարող է առաջարկել» արտահայտությունը դատարանի համար չի ենթադրում բացարձակ ազատություն և, ինչպես մյուս հայեցողական լիազորությունները, սահմանափակված է գործի փաստական հանգամանքները լրիվ և բազմակողմանի պարզելու, կողմերի իրավահավասարության և մրցակցության սկզբունքներն ապահովելու անհրաժեշտությամբ, ինչպես նաև վիճելի իրավահարաբերության բնույթով և տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող նյութաիրավական օրենսդրու-

²⁴ Տե՛ս *Барышников П.С.*, Классификация оснований к отмене судебных постановлений по трудовым делам в апелляционном порядке // Актуальные проблемы российского права, 2015, էջեր 62-63, *Մարկոսյան Տ. Ա.*, Աշխատանքային վեճերով գործերը դատարանում կքննվեն ավելի սեղմ ժամկետում (հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://www.tert.am/am/news/2018/04/12/courts/2660834>):

թյան առանձնահատկություններով²⁵: Այլ կերպ ասած՝ ՔԴՕ 211-րդ հոդվածի 4-րդ մասում թվարկված պայմաններից որևէ մեկի առկայության դեպքում համապատասխան առաջարկի ներկայացումը դատարանի համար կրում է պարտադիր բնույթ:

Պակաս կարևոր չէ նման առաջարկի ներկայացման դատավարական կարգի հստակեցումը, քանի որ այս հարցը չի ստացել որոշակի օրենսդրական լուծում: Այս առումով ենթադրվում է, որ նման առաջարկը կարող է ներկայացվել ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր և պետք է լինի հնարավորինս որոշակի, այսինքն՝ դրա հասցեատիրոջ համար պետք է պարզ լինեն առաջարկի էությունը և դրանից բխող գործողությունների շրջանակը կամ բնույթը:

Միաժամանակ ակնհայտ է, որ դատարանի կողմից հայցի ճշգրտմանը կամ ապացուցման գործընթացին ուղղված գործողությունները չունեն կողմի համար պարտադիրություն, քանի որ, ի տարբերություն ապացույց պահանջելու, տվյալ դեպքում խոսք է գնում դատարանի կողմից առաջարկի մասին: Հետևաբար, առաջարկի հասցեատիրոջ կողմից դրան ընդառայ չգնալու դեպքում դատարանը պարտավոր է գործը քննել և լուծել այն շրջանակներում, ինչ առկա է, որպիսի պայմաններում հնարավոր բացասական հետևանքների ռիսկը կրում է առաջարկի հասցեատերը:

Ողջ շարադրվածի համատեքստում լրացուցիչ քննարկման կարիք ունի այն հարցը, թե արդյոք գործի փաստական հանգամանքները պարզելու և գնահատելու համար անհրաժեշտ ապացույցներ ներկայացնելու առաջարկի սահմաններում դատարանը կարող է մատնանշել և պատասխանողից ընդունել այն ապացույցները, որոնք ենթակա էին ներկայացման ապացույց պահանջելու որոշման կատարման շրջանակներում:

Ինչպես նշվեց, վիճարկվող իրավական ակտի նյութական և ընթացակարգային իրավաչափությունը հիմնավորող ապացույցների ներկայացման համար օրենսդիրը սահմանել է հստակ դատավարական կարգ և նման պայմաններում այս երկու գործիքների միախառնումը կիմաստազրկի ապացույց պահանջելու հատուկ կանոնները և կխաթարի դատավարական կարգապահությունը՝ որոշ դեպքերում հանգեցնելով գործի քննության ժամկետների խախտման: Այսուամենայնիվ, ուշադրության է արժանի Վճռաբեկ դատարանի այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ «Այն դեպքում, երբ գործի նախնական քննության փուլում դատարանն առաջարկում է հայցվորին հայցը փոփոխելու միջոցով ճշգրտելու ոչ հստակ, թերի կամ սխալ ձևակերպված հայցապահանջը, համարել ոչ բավարար փաստական տվյալները, դատարանն իրավասու է պահանջելու լրացուցիչ ապացույցներ»²⁶:

Կարծում ենք, որ միանշանակ նման ձևակերպումը կարող է թյուրիմացություն ստեղծել, քանի որ ՔԴՕ 211-րդ հոդվածի 4-րդ մասում խոսք է գնում ոչ թե ապա-

²⁵ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՐԱԴ/0781/02/15 քաղաքացիական գործով 02.12.2016 թ. որոշումը:

²⁶ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՐԱԴ/1385/02/18 քաղաքացիական գործով 27.08.2020 թ. որոշումը:

ցույց պահանջելու, այլ ապացույց ներկայացնելու առաջարկի մասին, իսկ օրենքն ապացույց պահանջելու համար հնարավորություն սահմանել է միայն հայցադիմումի վարույթ ընդունման հետ միաժամանակ: Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանի այս մոտեցումը պետք է կիրառելի համարվի ՔԴՕ 213-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված այն պայմանի հետ, որ ապացույց պահանջելու որոշման կատարման ընթացքում չներկայացված ապացույցը հետագայում կարող է ընդունվել միայն օբյեկտիվ պատճառներով նախկինում ներկայացվելու անհնարինության պարագայում: Այլ կերպ ասած՝ եթե հայցի ոչ հստակ, թերի կամ սխալ ձևակերպված հայցապահանջի (օրինակ՝ վիճարկվող իրավական ակտի տվյալների սխալ վկայակոչում և այլն) կամ ոչ բավարար փաստական տվյալների պարագայում անհնար է եղել անհրաժեշտ ապացույցների ներկայացումը, ապա նոր միայն դատարանի առաջարկի հիման վրա դրանց ներկայացումը կարող է թույլատրելի համարվել:

Առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթի վերջին առանձնահատկությունը կապված է գնահատման ենթակա հարցերը և դրանց ազդեցությունը գործի ելքի վրա օրենսդրորեն կանխորոշված լինելու հետ: Մասնավորապես, ՔԴՕ 214-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ դատարանը բոլոր դեպքերում վիճարկվող անհատական ակտը ճանաչում է անվավեր, եթե՝

1) դրանում նշված չէ համապատասխանաբար աշխատանքային պայմանագիրը փոփոխելու, լուծելու կամ աշխատողին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու փաստական կամ իրավական հիմքը:

2) պատասխանողի կողմից խախտվել է աշխատանքային պայմանագիրը փոփոխելու, լուծելու կամ աշխատողին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու՝ օրենքով, այլ նորմատիվ կամ գործատուի ներքին իրավական ակտով սահմանված կարգը²⁷:

Նորմի վերլուծությունից հետևում է, որ նշված հիմքերից առնվազն մեկի առկայությունն արդեն իսկ հիմք է վիճարկվող իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու համար, ընդ որում՝ դրանք կրում են անվերապահ բնույթ և դատարանը յուրաքանչյուր դեպքում պարտավոր է ձեռնամուխ լինել այս հանգամանքները ստուգելուն նույնիսկ այն դեպքում, երբ դրանց մասին հայցվորը չի նշել:

Միաժամանակ պետք է նշել, որ օրենսդիրը ՔԴՕ 213-րդ հոդվածի 1-ին և

²⁷ Սահմանադրական դատարանը 19.03.2019 թ. թիվ ՍԴՈ-1449 որոշմամբ ձևավորել է հետևյալ սկզբունքային դիրքորոշումը. «(...) Գործատուի կողմից յուրաքանչյուր էական պայմանի փոփոխումը պետք է լինի ողջամիտ և անհրաժեշտ: (...) Ելնելով վերոգրյալից և հաշվի առնելով Սահմանադրության 57-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջը, համաձայն որի յուրաքանչյուր աշխատող ունի աշխատանքից անհիմն ազատվելու դեպքում պաշտպանության իրավունք, Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ աշխատանքի էական պայմանների փոփոխության գործընթացը պետք է լինի իրավաբանորեն հստակ ձևակերպված. աշխատանքի էական պայմանները փոփոխող ակտում պետք է հիմնավորվի փոփոխության անհրաժեշտությունը և համապատասխանությունն ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված պահանջներին: Նման մոտեցումը բխում է Սահմանադրության վերոհիշյալ նորմից, քանի որ նման պայմաններում աշխատողը հնարավորություն է ստանում արդյունավետ պաշտպանվել աշխատանքից անհիմն ազատվելու դեպքում»: Հետևաբար, նման իրավիճակներում դատական վերահսկողության պետք է ենթարկվի նաև վիճարկվող ակտի ընդունմանը նախորդող գործատուի համապատասխան իրավական ակտը:

3-րդ մասերում սահմանել է երկու դեպք, երբ դրանց առկայության փաստումը չի հանգեցնում վիճարկվող իրավական ակտի անվավերության: Առաջինը այն իրավիճակն է, երբ խախտվել են իրավական ակտերին վերաբերող պահանջները, օրինակ՝ բացակայում է ակտի համարը, կետերը համարակալված չեն և այլն, այսինքն՝ երբ խախտումը կրում է տեխնիկական բնույթ: Երկրորդ իրավիճակը բովանդակային է, քանի որ բացառում է վիճարկվող իրավական ակտի անվավերությունն այն դեպքերում, երբ վիճարկվող անհատական իրավական ակտն ընդունվել է մեկից ավելի փաստական հիմքերով և դրանցից առնվազն մեկի առկայությունը գործի քննության արդյունքում հաստատվել է: Ընդ որում, փաստական հիմք ասելով օրենսդիրը նկատի է ունեցել ոչ թե վիճարկվող իրավական ակտի հիմքում դրված կոնկրետ փաստը, այլ փաստակազմը, որի հետ օրենքը կապում է վիճարկվող իրավական ակտից բխող իրավական հետևանքները: Այսպես, օրինակ, եթե աշխատանքային պայմանագիրը լուծվել է աշխատողի նկատմամբ վստահությունը կորցնելու և աշխատողի կողմից ոգելից խմիչքների ազդեցության տակ աշխատավայրում գտնվելու հիմքերով, ապա դրանցից ցանկացածի հաստատվելու պայմաններում աշխատանքային պայմանագիրը լուծելու մասին իրավական ակտը համապատասխան հիմքի բացակայության փաստարկով չի կարող անվավեր ճանաչվել:

Առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթը մի շարք դրական կողմերով հանդերձ, այնուամենայնիվ, զերծ չէ խնդրահարույց հարցերից: Ամենից առաջ խոսքը այն մասին է, որ օրենսդիրը, սպառնալի սահմանելով այս վարույթի կարգով քննության ենթակա պահանջների շրջանակը, ըստ էության, բացառել է այդ պահանջների հետ փոխկապակցված պահանջների (օրինակ՝ վստահությունը կորցնելու հիմքով աշխատանքային պայմանագրի լուծման իրավաչափությունը վիճարկելուն զուգահեռ կարող է անհրաժեշտ լինել պաշտպանել աշխատողի պատիվը և արժանապատվությունը) քննության հնարավորությունը: Այս առումով ուշագրավ է արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի այն դիրքորոշումը, ըստ որի. «Սահմանադրական դրույթում «իր խախտված իրավունքները վերականգնելու» և «իր գործի» ձևակերպումների համադրված վերլուծությունը վկայում է, որ «իր գործի քննություն» հասկացությունը ներառում է բոլոր այն փոխկապակցված հայցապահանջների համակցված քննությունը, որոնք նպատակաուղղված են մեկ ընդհանուր խնդրի լուծմանը, այն է՝ այդ գործի շրջանակներում անձի խախտված իրավունքի վերականգնմանը: ... Հետևաբար, անձի միևնույն խախտված իրավունքի վերականգնմանն ուղղված փոխկապակցված հայցապահանջների դիտարկումը որպես միմյանցից տարանջատված առանձին և ինքնուրույն գործերի հարուցման հիմքեր, կարող է հանգեցնել անձի գործի արդյունավետ, ամբողջական և բազմակողմանի քննության ապահովման դատավարական երաշխիքների խախտման»²⁸: Բացի դրանից՝ կարգավորված չէ այն հարցը, թե պատասխանողի

²⁸ Տես Սահմանադրական դատարանի 03.02.2009 թ. թիվ ՍԴՈ-787 որոշումը:

կողմից հակընդդեմ հայց ներկայացվելու դեպքում որ վարույթի կանոններով դատարանը պետք է քննի և լուծի գործը, եթե սկզբնական հայցը ենթակա է քննության այս վարույթի կանոններով, իսկ հակընդդեմ հայցը՝ ընդհանուր հայցային վարույթի: Ընդ որում, այս հարցերը հավասարապես կիրառելի են մյուս հատուկ հայցային վարույթների դեպքում:

Դատավարական օրենսդրության շարունակական կատարելագործման անհրաժեշտության լույսի ներքո հարկ է նկատել, որ աշխատողների իրավունքների պաշտպանությունը իրականացվում է ոչ միայն քաղաքացիական, այլև վարչական դատավարության կարգով: Մասնավորապես, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի²⁹ 10-րդ հոդվածը վարչական դատավարության կարգով քննության ենթակա է հանրային ծառայության անցնելու, այն իրականացնելու և ծառայությունից ազատելու հետ կապված վեճերը: Այնինչ այստեղ առհասարակ բացակայում են վեճերի այս շրջանակի քննության և լուծման կապակցությամբ դատավարական առանձնահատկությունները, ինչը գործնականում առաջացնում է բազմաթիվ անորոշություններ և խնդիրներ:

Այսպիսով՝ առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթի կապակցությամբ կարելի է անել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Աշխատանքային վեճի վերաբերյալ հայցադիմում ներկայացվելու դեպքում դատարանը պետք է գնահատման առարկա դարձնի ոչ միայն հայցվորի ձևակերպած պահանջը, այլև հայցի փաստական և առկայության դեպքում իրավական հիմքը, և միայն դրանց համադրության արդյունքում որոշի քննարկվող վարույթի կամ ընդհանուր հայցային վարույթի կիրառելիության հարցը: Ընդ որում, այս հարցը պետք է լուծում ստանա հայցադիմումը ներկայացվելուց հետո եռօրյա ժամկետում:

2. Առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթ հարուցելու դեպքում դատարանը պարտավոր է գործին մասնակցող անձանց պարզաբանել այս վարույթի առնչությամբ նրանց դատավարական իրավունքների և պարտականությունների իրականացման առանձնահատկությունները ու նախազգուշացնել համապատասխան գործողությունները չկատարելու դատավարական հետևանքների մասին:

3. Առանձին աշխատանքային վեճերով վարույթում գործում է «գործադուրի գործողությունների անօրինական լինելու» կանխավարկածը, որը պատասխանողի կողմից կարող է հերքվել միայն սահմանված կարգով, այսինքն՝ ապացույց պահանջելու մասին որոշումը ստանալուց հետո մեկշաբաթյա ժամկետում, իսկ դրանից հետո՝ իրենից անկախ պարզառոտներով նախկինում ներկայացնելու անհնարինության հիմնավորմամբ ներկայացված ապացույցների հիման վրա:

4. ՔԴՕ 211-րդ հոդվածի 4-րդ մասում թվարկված պայմաններից որևէ մե-

²⁹ Ընդունվել է 05.12.2013 թ.: Ուժի մեջ է մտել 07.01.2014 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013).1 Հոդ.1186.1:

կի առկայության դեպքում համապատասխան առաջարկի ներկայացումը դատարանի համար կրում է պարտադիր բնույթ: Ընդ որում, նման առաջարկը կարող է ներկայացվել ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր և պետք է լինի հնարավորինս որոշակի, այսինքն՝ դրա հասցեատիրոջ համար պետք է պարզ լինեն առաջարկի էությունը և դրանից բխող գործողությունների շրջանակը կամ բնույթը:

5. ՔԴՕ 211-րդ հոդվածի 4-րդ մասում նախատեսված լիազորության շրջանակում գործի փաստական հանգամանքները պարզելու և գնահատելու համար անհրաժեշտ ապացույցներ ներկայացնելու առաջարկի սահմաններում դատարանը չի կարող մատնանշել և պատասխանողից ընդունել այն ապացույցները, որոնք ենթակա էին ներկայացման ապացույց պահանջելու որոշման կատարման շրջանակներում՝ բացառությամբ այն դեպքի, երբ հայցի ոչ հստակ, թերի կամ սխալ ձևակերպված հայցապահանջի կամ ոչ բավարար փաստական փոխալների կամ պատասխանողից անկախ այլ պարճառներով անհնար է եղել դրանց ներկայացումը:

6. Դատարանը յուրաքանչյուր գործով պետք է ձեռնամուխ լինի վիճարկվող իրավական ակտի հիմքի (փաստական և իրավական) առկայությունը և դրա ընդունման սահմանված կարգի պահպանումը ստուգելուն նույնիսկ այն դեպքում, երբ դրանց մասին հայցվորը չի նշել:

7. Վիճարկվող իրավական ակտի մի քանի փաստական հիմքերով ընդունված լինելը նշանակում է ոչ թե վիճարկվող իրավական ակտի հիմքում մի քանի փաստերի, այլ այնպիսի փաստակազմերի առկայություն, որոնցից յուրաքանչյուրը բավարար է վիճարկվող իրավական ակտից բխող իրավական հետևանքների առաջացման համար:

8. Անհրաժեշտ է քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունում փոփոխությունների միջոցով լուծել հատուկ հայցային, այդ թվում՝ առանձին աշխատանքային վեճերով փոխկապակցված պահանջների և հակընդդեմ հայցի ներկայացման և քննության հետ կապված հարցերը:

9. Հրատապ է վարչական դատավարության առանձնահատկությունների հաշվառմամբ հանրային ծառայության անցնելու, այն իրականացնելու և ծառայությունից ազատելու հետ կապված վեճերի քննության և լուծման հատուկ դատավարական կարգի ներդրումը:

Annotation. One of the novelties of the civil procedural legislation of the Republic of Armenia – special litigation proceedings on certain labor disputes is discussed in this article.

The analyzed type of proceedings is prescribed by the new Code of Civil Procedure of the Republic of Armenia, considering the need to ensure not only the balance between the substantive and procedural legal interests of the litigants of labor legal relations but also reasonable terms for adjudication and settlement of the intolerant of delay labor disputes.

While agreeing with the legislators' point of view about the need for the special regulation of the civil-procedural relations arising from the adjudication of the individual labor disputes over

amendment and termination of an employment contract and taking the employee to the disciplinary action, authors in this article meticulously examine the features of the process of adjudication and settlement of the individual labor disputes of the indicated category and analyze the principle of the active role of the judge and asymmetry of the proving procedure.

Аннотация. В настоящей статье рассматривается одна из новаций нового гражданско-процессуального законодательства Республики Армения – особое исковое производство по отдельным трудовым спорам.

Рассматриваемый вид производства предусмотрен новым ГПК РА с учетом необходимости обеспечения не только баланса материально-правовых и процессуально-правовых интересов тяжущихся сторон трудовых правоотношений, но и разумных сроков рассмотрения и разрешения не терпящих отлагательства трудовых споров.

Соглашаясь с позицией законодателя по поводу необходимости особого регулирования гражданско-процессуальных отношений, возникающих при судебном рассмотрении индивидуальных трудовых споров об изменении и расторжении трудового договора, а также при привлечении работника к дисциплинарной ответственности, в данной статье авторы детально рассматривают вопросы, связанные с особенностями процессуального порядка рассмотрения и разрешения индивидуальных трудовых споров указанной категории, анализируют нормативно-закрепленный принцип активности суда и асимметрии доказывания.

Բանալի բառեր - հատուկ հայցային վարույթ, առանձին աշխատանքային վեճեր, անհատական աշխատանքային վեճերի քննություն, ապացուցման բեռ, ապացուցման պարտականությունը բաշխելու կանոններ, դատարանի ակտիվ դեր, իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու անվերապահ հիմք:

Keywords: *special litigation proceedings, separate labor disputes, examination of the individual labor disputes, burden of proof, distribution of the burden of proof, active role of judge, unconditional grounds for invalidity of a legal act.*

Ключевые слова: *особое исковое производство, отдельные трудовые споры, рассмотрение индивидуальных трудовых споров, бремя доказывания, распределение обязанности доказывания, активная роль суда, безусловное основание недействительности правового акта.*

Ս. Մեղրյան - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ, ՀՀ գլխավոր հարկադիր կատարող, ի.գ.թ., էլ. հասցե՝ meghryan@ysu.am:

Տ. Մարկոսյան - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ուսանողական իրավաբանական խորհրդատվության կենտրոնի դասախոս-կոորդինատոր, ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի անդամ, ի.գ.թ., էլ. հասցե՝ tigranmarkosyan@ysu.am:

Ներկայացվել է խմբագրության 30.10.2020 թ., տրվել է գրախոսության 30.10.2020 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ափսոսենտ, ի.գ.թ. Վահագն Գրիգորյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CRIMINAL LAW/УГОЛОВНОЕ ПРАВО

ԴԱՎԻԹ ՕՀԱՆՅԱՆ

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ասպիրանտ

DAVIT OHANYAN

Postgraduate student of Educational Complex of Police of RA

ДАВИТ ОГАНЯН

*Аспирант Образовательного комплекса полиции
Республики Армения*

**ԽԱՐԵՈՒԹՅՈՒՆ: ԽԱՐԴԱԽՈՒԹՅՈՒՆ,
ԹՅ ՄԱՍՆԱՎՈՐ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴԵԼԻԿՏ**

DECEPTION: FRAUD, OR PRIVATE-LEGAL TORT

**ОБМАН: МОШЕННИЧЕСТВО, ИЛИ ЧАСТНО-ПРАВОВОЙ
ДЕЛИКТ**

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ խարդախությունը խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու եղանակով ուրիշի գույքի զգալի չափերով հափշտակությունը կամ ուրիշի գույքի նկատմամբ իրավունք ձեռք բերելն է: Առաջին հայացքից այս պարզունակ հանցակազմը քրեաիրավական որակման տեսանկյունից բազմաթիվ խնդիրներ առաջացրեց: Բանն այն է, որ հաճախ խարդախությունը՝ որպես հանցակազմ, ունի բավականին հատումներ մասնավոր իրավական հարաբերությունների հետ: Ներպետական դատական պրակտիկան ևս հարուստ է նմանօրինակ հատումների դրսևորումներով: Այն, որ անձի կողմից իր գույքային (մասնավոր-իրավական) պարտավորությունների չկատարումը չպետք է հանգեցնի հանցանքի ձևավորման քննադատության չի դիմանում: Սակայն հարցն ավելի խորքային է և կայանում է այդ երկու իրավահարաբերությունների սահմանազատման մեջ:

Այսպես, գործերից մեկով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը (այսուհետ՝ Դատարան) արձանագրեց՝ խարդախությունը քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման դեպքերից տարանջատելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները.

ա) խարդախության դեպքում տուժողին խաբելու կամ նրա վստահությունը չարաշահելու մտադրությունն անձի մոտ ծագում է նախքան գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքներ ձեռք բերելը,

բ) խարդախության դեպքում անձի մոտ քաղաքացիաիրավական պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունները (գույքը փոխանցել, կատարել վարկային պարտավորությունը, պարտքը վերադարձնել և այլն) չկատարելու դիտավորությունը ծագում է նախքան գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքներ ձեռք բերելը:

Խարդախության միջոցով ուրիշի գույքը հափշտակելու ուղղակի դիտավորության և գույքը հափշտակելու շահադիտական նպատակի առկայության կամ բացակայության մասին դատարանի հետևությունները պետք է հիմնված լինեն գործով ձեռք բերված ապացույցների համակցության վրա: Նշված ապացույցների գնահատման արդյունքում դատարանը յուրաքանչյուր դեպքում պետք է հաստատված համարի, որ անձն ի սկզբանե նպատակ է ունեցել խարդախության միջոցով հափշտակել ուրիշի գույքը, և եթե ապացուցվի, որ ունեցել է, ապա խարդախության հանցակազմն առկա է:

Ընդ որում, ***եթե ապացույցների բավարար համակցությամբ և հիմնավոր կասկածից վեր ապացուցողական չափանիշով չի հիմնավորվում, որ շահադիտական նպատակը ծագել է համապատասխան գործարքի կնքումից առաջ, ապա նման դեպքերում խարդախության հանցակազմ առկա չէ՝***

Ինչպես տեսնում ենք, Դատարանը խարդախության և մասնավոր դելիկտի տարբերությունը գտավ իրավախախտի մոտ ծագած ***նախնական դիտավորության*** մեջ: Վերահաստատելով իր այս դիրքորոշումը՝ Դատարանը հետագայում մեկ այլ գործով սահմանեց որոշակի չափանիշներ, որոնք հնարավորություն են տալիս կատարելու սահմանազատում: Մասնավորապես, անձի կողմից խարդախություն կատարելու դիտավորության առկայության մասին կարող են վկայել՝

1. պարտավորությունների կատարման համար անհրաժեշտ ֆինանսական կամ տեխնիկական միջոցների բացակայությունը,
2. համապատասխան արտոնագրերի բացակայությունը,
3. հանցավորի կողմից կեղծ փաստաթղթերի, երաշխավորագրերի օգտագործումը,
4. ունեցած ֆինանսական պարտավորությունների վերաբերյալ տեղեկությունները թաքցնելը,
5. կեղծ ձեռնարկություն ստեղծելը, որը հանդես է եկել որպես պայմանագրի կողմ և այլն²:

Անխոս, քրեաիրավական խաբեությունը առերևույթ ունի որոշակի նմանություններ քաղաքացիաիրավական պայմանագրերից բխող պարտավորությունների չկատարման հետ: Սեփականությունը հանդիսանում է ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ քրեական իրավունքի պաշտպանության օբյեկտ: Այդ երկու իրավունքների միջև սահմանները հստակեցնելը այդքան էլ հեշտ չէ: Մինչ օրս էլ

¹ Տես «Լիա Արտյոնի Ավետիսյանի» գործով Վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի փետրվարի 24-ի թիվ ԵԿԴ/0176/01/09 որոշումը:

² Տես «Վարդան Մարտի Մաթևոսյանի» գործով Վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի հունիսի 8-ի թիվ ԵՇԴ/0037/01/11 որոշումը:

այս հարցի շուրջ դոկտրինայում առկա են տարբեր հայեցակարգային մոտեցումներ:

Քրեական հետապնդման պետք է ենթարկվեն զուտ հանրորեն վտանգավոր խաբեությունները (հանրային վտանգավորությունը կարող է դրսևորվել իրավախախտման առարկայի արժեքով), իսկ գույքային խաբեությունները, որոնք խախտում են մասնավոր իրավունքը, պետք է դիտարկվեն քաղաքացիաիրավական արդարադատության դիտանկյունից: Ավելի ուշ այս տեսությունը տրանսֆորմացվեց խաբեությունների պատժելիության անհրաժեշտության, քանզի այն հակասում էր ազգային արդարության զգացմունքին³: Խաբեությունը՝ որպես քրեորեն հետապնդելի արարք և քաղաքացիաիրավական դելիկտ, դիտարկվում է նաև Մեծ Բրիտանիայում: Այնտեղ որպես խարդախության որոշակիացման բազային տարր հանդիսանում է **անազնվությունը**, սակայն դրա հստակ բնորոշում չկա, և յուրաքանչյուր անգամ երդվյալ ատենակալները, պետք է գնահատեն ազնվությունը մեղադրյալի այս կամ այն վարքագծում⁴:

Քրեաիրավական խաբեությունը կարևորվում է այն դեպքում, երբ բացակայում է քաղաքացիական արդարադատության միջոցով իրավունքը վերականգնելու հնարավորությունը: Ինչպես նկատում է Ա. Է. Ժալինսկին, քաղաքացիական իրավունքի տեսանկյունից անձի անմիջական գործողությունը դա իրավաբանական փաստ է (փաստակազմ, որն ունի իրավաբանական նշանակություն) և քանի դեռ քաղաքացիական իրավունքը ճանաչում է գործողությունը իրավաչափ կամ բացառապես քաղաքացիաիրավական հետևանքներ ծնող, պետք է կիրառվի քաղաքացիական օրենսդրություն⁵: Պատկերացնենք մի իրավիճակ. կողմերի միջև կնքվում է փոխանակության պայմանագիր, որով Ա-ն պարտավորվում է Բ-ին փոխանցել 5 տ խնձոր, իսկ Բ-ն իր հերթին պարտավորվում է փոխանցել Ա-ին 5 տ տանձ: Եթե Ա-ն փոխանցել է Բ-ին ապրանքը, բայց Բ-ն դեռ չի փոխանցել ապրանքը, ապա այդ հարցը պետք է լուծվի քաղաքացիական օրենսդրության տեսանկյունից և քրեական օրենսդրության կիրառման անհրաժեշտություն չկա:

Այս համատեքստում քրեական օրենսդրության կիրառման հարցը որոշելիս պետք է ղեկավարվել տնտեսվարող սուբյեկտների բացարձակ հավասարության սկզբունքով և միայն այն ժամանակ, երբ գործողության մեջ արձանագրվում են փաստական տվյալներ, որոնք դուրս են գալիս քաղաքացիական օրենսդրության խախտման շրջանակից, կիրառման ենթակա են քրեական օրենսդրության նորմերը⁶: Խնդիրն այն է՝ ինչպես սահմանել այն չափանիշները, որոնց առկայությունը հնարավորություն կտա արդարացնել պետության միջամտությունը քաղաքացիաիրավական հարաբերություններին և հիմնավորել խախտված իրավունքները

³ Տե՛ս Будзинский С., Начала уголовного права. –Варшава, 1870 // Allpravo.ru § 75:

⁴ Տե՛ս Чупрова Е.В., Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии. – М.: Волтерс Клувер, 2007, էջ 208:

⁵ Տե՛ս Жалинский А.Э., О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики // Государство и право, 1999, № 12, էջ 47-52:

⁶ Տե՛ս Яковлев А.М., Экономические статьи нового Уголовного кодекса // Закон, 1996, № 7, էջ 82-90:

քրեական պատժով վերականգնելու անհրաժեշտությունը⁷:

Այս տեսության համաձայն՝ քաղաքացիաիրավական նորմերը քրեաիրավական նորմերի մրցակցության դեպքում կիրառվում են, եթե՝

1. առկա է հնարավորություն վերականգնելու խախտված իրավունքը իրավախախտում կատարած սուբյեկտի բարեխիղճ գործողությունների կամ հայցային դատավարության միջոցով,
2. գնահատվող գործողությունը կատարվել է ընդհանուր և ձեռնարկատիրական ռիսկի պայմաններում (այստեղ պատճառված վնասը կարող է լինել հետևանք անհաջող տնտեսական որոշման)⁸:

Քրեական օրենսդրության դաշտ պետք է մտնեն առավել խարդախ (*коварные*) և ճկուն խարդախությունները, իսկ բոլոր մնացածը պետք է բերեն քաղաքացիաիրավական հետևանքների: Այլ կերպ ասած հանցավոր պետք է դիտարկել այն խաբեությունները (գործողությունները), որոնցից հնարավոր չէ պաշտպանվել նորմալ **խոհեմության և շրջահայացության** պայմաններում: Կամ խաբեության իրավաբանական գնահատականի պարագայում ամենամեծ ուշադրությունը պետք է դարձնել խաբվածի անձին և քրեական հետապնդման ենթարկել այն գործողությունները, որոնք գերազանցում են խաբվածի հասարակ խոհեմությունը:

Ինչ-որ չափով այս կոնցեպցիան ընդունեց շվեյցարական քրեական իրավունքը: Այսպես, Շվեյցարիայի քրեական օրենսգրքի 148-րդ հոդվածի համաձայն՝ խարդախությունը դիտավորյալ, հարստացման նպատակով կատարված գույքային վնասի պատճառումն է՝ **խարդախ եղանակով մոլորության մեջ գցելով**⁹: Գրեթե նմանատիպ կարգավորում առկա է Նիդերլանդների թագավորության քրեական օրենսգրքի 326-րդ հոդվածում, որտեղ դիտավորյալ մոլորության մեջ գցող է համարվում այն անձը, **որը կեղծ անվան փակ կամ արհեստական թակարդի, կամ սրի սարդոսփայնի միջոցով**, դրդում է տուժողին հրաժարվել իր սեփականությունից, հասանելի դարձնել տվյալներ, որոնք դրամական արժեք ունեն, իր վրա պարտք վերցնել կամ հրաժարվել ինչ-որ պահանջներից¹⁰:

Հանցավոր խաբեության սահմանները կարող են որոշվել նաև նրա կոնկրետ հատկանիշների նշումով: Այստեղ գործողությունը ամրապնդվում է փաստական հիմքերով, այսինքն՝ հանրորեն հետապնդվող գործողությունների շարքը պետք է տրվի քրեական օրենքով, այդ շարքից դուրս ցանկացած խաբեություն առաջացնում է քաղաքացիաիրավական հետևանքներ: Այս կերպ վարվում է, օրինակ, Ֆրանսիական օրենսդիրը, որտեղ խաբեության հատկանիշները ուղղակի տրվում են օրենսդրությամբ: Այսպես, Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի 313-1 հոդվա-

⁷ Sfin Яковлев А.М., Законодательное определение преступлений в сфере экономической деятельности // Государство и право, 1999, № 11, էջ 38-43:

⁸ Sfin Жалинский А.Э., О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики // Государство и право, 1999, № 12, էջ 51:

⁹ Sfin Волженкин Б.В., Мошенничество, СПб., 1998, էջ 14:

¹⁰ Sfin Кочои С.М., Уголовное законодательство России и зарубежных государств о посягательствах на собственность, М., Изд-во Проспект, 2006, էջ 97:

ծի համաձայն՝ խարդախությունը համարվում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձի խաբեությունը մտացածին անվան կամ կեղծ պաշտոնի և կարգավիճակի չարաշահման եղանակով, կամ խաբկանքային գործողությունների եղանակով, դրդելու անձանց ի վնաս իրեն կամ երրորդ անձի փոխանցելու սեփականություն, ծառայություն մատուցելու կամ ներկայացնելու որոշակի պարտավորություն պարունակող կամ պարտավորությունից ազատող փաստաթուղթ: Չնայած այս տեսությունը, ի համեմատ մյուսների, այդքան էլ հիմնավոր չի թվում, այնուամենայնիվ չի կարելի այն համարել չստացված:

Հանցավոր խարդախության և քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների չկատարման մեջ առավել **ձևականացված** սահմանազատում կարելի է համարել վնասը, որը պատճառվել է տուժողին¹¹: Պատմական տարբեր ժամանակահատվածներում հենց անձին պատճառված վնասը, որը տուժել է տաբեր գործողություններից, ունեցել է առաջնային նշանակություն: Անձը, որն առանց որևէ չար մտադրության հայտնվել է պարտքի մարման համար անվճարունակության մեջ, ամբողջությամբ տրվել է պարտատիրոջ իշխանությանը և նույնիսկ ենթակա է եղել մասնատման¹²: Դրա արդյունքը եղավ այն, որ տարբեր երկրների օրենսդրությամբ նախատեսվեցին քրեական պատիժներ պայմանագրերի կատարման ընթացքում ցուցաբերած մոռացության և անճշգրտության համար: Այս տեսության հիմքերը կիրառվում են նաև այսօր, հետխորհրդային երկրների մեծամասնության քրեական օրենսգրքերում (վնասի չափ սահմանված է նաև ներկայիս ՀՀ քրեական օրենսգրքում): Հենց խաբեության և վստահությունը չարաշահելու եղանակով գույքային շահի ստացումը և համապատասխանաբար գույքային վնասի պատճառումը մեծամասամբ համարվում է այն ձևական չափանիշը, որը հնարավորություն է տալիս տարանջատել քրեական, վարչական և քաղաքացիական պատասխանատվությունները:

Այսպես. իրականում բարդ է տարանջատել խաբեությամբ և վստահությունը չարաշահելու եղանակով կատարված գործողությունները և մեծամասամբ դեպքերում իրավակիրառողը այդ կոլիզիան լուծելիս ղեկավարվում է ոչ թե հատուկ կանոններով, այլ ներքին համոզումներով:

Քաղաքացիական իրավունքում խաբեության տակ ընդունված է հասկանալ անձի դիտավորյալ մտադրությունը կոնտրազենտին զցելու մոլորության մեջ: Ընդ որում, խաբեությունը կարող է միտված լինել ինչպես բուն գործարքի և նրա տարրերի խեղաթյուրմանը, այնպես էլ այն հանգամանքների վրա, որոնք դուրս են գտնվում գործարքից: Մեր այս պնդումը միանշանակորեն ընդունվում է տեսության մեջ¹³: Խաբեությունը կարող է արտահայտվել անբարեխիղճ մասնակցի

¹¹ Sten Голикова А., Соотношение уголовного и гражданского права в области имущества [Электронный ресурс], Режим доступа: <http://sartraccs.sgar.ru>:

¹² Sten Таганцев Н.С., Уголовное право (Общая часть), Часть 1, По изданию 1902 года //Allpravo.ru § 22:

¹³ Sten Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Беларусь. -Кн.1 /Отв. ред. В.Ф. Чигир. – Минск: Амалфея, 2000. –283 с. 18. Безбах В.В., Пучинский В.К., Основы российского гражданского права. –М., 1995. էջ՝ 50-51:

ինչպես ակտիվ գործողություններով (օրինակ՝ կեղծ փաստաթղթերի ներկայացում), այնպես էլ պասիվությամբ՝ գործողություններ կատարելուց ձեռնպահ մնալու միջոցով, որոնք նա պարտավոր էր անել (օրինակ՝ էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների մասին լռելը):

Կայացնելով արդարացման դատավճիռ և հաստատելով կողմերի միջև քաղաքացիա-իրավական հարաբերության փաստը՝ դատարանները կողմերին առաջարկում են կոլիզիան լուծել քաղաքացիական դատավարության կարգով (նույնիսկ այն դեպքերում, երբ կողմերից մեկը ժխտում է իրեն ինչ-որ բան փոխանցելու փաստը): Այդ կերպ, գործարքի կնքման փաստը հաստատելու մասին վեճ առաջանալիս, կողմը, ով պնդում է, որ նման գործարք կնքվել է, սահմանափակվում է որոշ խումբ ապացույցներով և իրավունք չունի հղում կատարել վկայի ցուցմունքի վրա: Ընդ որում, վկաների ցուցմունքների վրա հղում կատարելու արգելքը ըստ քաղաքացիական օրենսդրության կիրառվում է միայն այն դեպքերում, երբ վիճարկվում է ինքնին գործարքի կնքման փաստը: Իսկ եթե վեճը վերաբերվում է գործարքի բովանդակությանը կամ գործարքի կատարմանը (չկատարման), ապա վկաների ցուցմունքի վրա հենվելը արգելք չի հանդիսանում: Այլ կերպ ասած, «գումար չեմ վերցրել» իրավահարաբերության ժամանակ, կողմն իրավունք չունի վիճարկել այդ պնդումը՝ հենվելով վկաների ցուցմունքների վրա: Միևնույն ժամանակ, «գումար վերցրել եմ, բայց չեմ տվել» իրավահարաբերության ժամանակ, կարելի է օգտագործել ցանկացած ապացույց՝ այդ թվում նաև վկաների ցուցմունքները:

Այս կերպ դատարանները կայացնելով արդարացման դատավճիռ (երբ կողմերից մեկը ժխտում է իրեն ունեցվածք փոխանցելը կամ գործարքի կնքումը) և հորդորելով դիմել իրենց իրավունքների պաշտպանության համար քաղաքացիական դատարան՝ անուղղակիորեն արդեն կետ են դնում ոչ միայն քրեական գործում, այլ նաև քաղաքացիական գործում, քանզի ոչ մի դատարան այդ իրավիճակում չի բավարարի հայրը՝ նույնիսկ վկաների ցուցմունքների առկայության դեպքում:

Ինչպես նկատում էր Ա. Ֆ. Բերները, սահմանված ժամկետում ունեցվածքի (գումար, գույք և այլն) չվերադարձման դեպքում իրավական գնահատման ենթակա են՝

1. եթե պարտապանը հրաժարվում է վերադարձնել ունեցվածքը հղում կատարելով նման փաստի բացակայությանն ընդհանրապես (իսկ իրականում նման փաստ եղել է), ապա մենք գործ ունենք քրեորեն հետապնդվող արարքի հետ,
2. եթե պարտապանը հրաժարվում է վերադարձնել ստացած ունեցվածքը, չժխտելով դրա առկայությունը և հղում կատարելով տվյալ պահին պարտավորության կատարման անհնարինությանը, ապա գործ ունենք քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների հետ, քանզի ինքնին գույքի

Տե՛ս Популярный словарь-справочник по советскому гражданскому праву, –М., 1983, էջ՝ 41:

նկատմամբ ոստիկանություն տեղի չի ունենում¹⁴:

Այլ կերպ ասած, հանցանքի և մասնավոր-իրավական դեյլիկտի միջև տարբերակումը պետք է տանել ոչ թե նրանով, թե ինչպես են կողմերի միջև ձևակերպված եղել պայմանագիրը, այլ նրանով, թե ինչ է եղել այդ պայմանագրային գործունեության վերջը: Եթե իրականում երկու կողմերն էլ փոխադարձորեն ստացել են եկամուտներ և մնացել են իրենց գույքի սեփականատեր, կամ թեկուզ կողմերից մեկը կրել է որոշակի վնասներ, ապա այս հարցի լուծումը ընկած է ցիվիլիստիկայի դաշտում: Սակայն, եթե կողմը իր վրա վերցնելով պարտականություն, չունի ռեալ հնարավորություն և ցանկություն դրանք կատարելու, ընդ որում նախապես կոնտրագենտից ստացել է սեփականություն, ապա այս պարագայում խոսքը կարող է գնալ խարդախության մասին¹⁵:

Ն. Ի. Պիկուրովը թվարկում է այն դեպքերը, երբ քաղաքացիաիրավական գործարքը ծնում է միայն քրեաիրավական հարաբերություններ, այսինքն, երբ խաբեության միջոցով ստեղծվում է քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության անհնարինություն: Մասնավորապես, դրա մասին կարող է վկայել հանցավորի անձի մասին տվյալների թաքցնումը կամ խեղաթյուրումը, ինչը հնարավորություն չի տալիս հայց ներկայացնել այդ անձի դեմ, կամ կոնտրագենտի այլ կերպ գաղտնիությունը (օրինակ՝ ինտերնետի միջոցով), բանակցային պրոցեսի դիտավորյալ ձգձույնը՝ հայցային վաղեմության ժամկետները լրանալու նպատակով: Այսինքն, խարդախը, ի տարբերություն անբարեխիղճ կոնտրագենտի, բոլոր միջոցները ձեռնարկում է, որպեսզի արգելափակվեն քաղաքացիական օրենսդրության նորմերի կիրառումը¹⁶:

Ինչպես տեսնում ենք, արտասահմանյան նորմատիվ-իրավական կարգավորումները, դատական պրակտիկան և դոկտրինան ևս միասնական չեն այս խնդրի շուրջ: Մի դեպքում խնդրի լուծումը տեսնում են կարգավորման խիստ ձևականացման մեջ, մեկ այլ դեպքում տարանջատում են խաբեության աստիճանը կոնտրագենտի խոհեմության համատեքստում, իսկ որոշ դեպքերում առհասարակ թողնում են դատավորի ներքին համոզմունքին:

Եթե քաղաքացիաիրավական հարաբերության հենքը վերաբերում է կարգավորիչ գործառույթ իրականացնող իրավունքի ճյուղին, ապա քրեական իրավունքը և դատավարությունը, մարմնավորելով իրավունքի պահպանիչ գործառույթը, իրենց բնույթով ածանցյալ են իրավունքի տվյալ ճյուղերից, մասնավորապես քաղաքացիական իրավունքից և դատավարությունից: Հետևաբար, ինչ մոտեցում էլ ընտրվի, մի բան հստակ է՝ ներգործության քրեաիրավական և քրեադատավարական միջոցները չպետք է այնպիսին լինեն, որ խաթարեն քաղաքացիա-

¹⁴ Տե՛ս Բերներ А.Ф., Учебник уголовного права, Части общая и особенная (с примечаниями, приложениями и дополнениями по истории русского права и законодательству положительному), СПб., 1865, էջ 318:

¹⁵ Տե՛ս Аистова Л.С., Незаконное предпринимательство, СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002, էջ 221:

¹⁶ Տե՛ս Пикуров Н.И., Комментарий к судебной практике квалификации преступлений на прим ере норм с бланкетными диспозициям, М., Юрайт, 2009, էջ 488:

րավական ու քաղաքացիադատավարական հարաբերությունների ներքին տրամաբանությունը, անորոշություն ու անկանխատեսելիություն ստեղծեն քաղաքացիաիրավական շրջանառության մեջ:

Annotation. This article is devoted to the revealing the essence of the crime fraud. In the research the conceptual approaches of this crime have been analyzed, which allows to separate the fraud from private-legal tort. As a result of that analyze, the objects protected by this crime are discussed. The author, particularly, offers conceptual approaches, which contains segregation criterias.

Аннотация. Данная статья посвящена раскрытию сущности преступления мошенничества. В статье анализируются концептуальные подходы к изучению данного преступления, которые дают возможность отделить мошенничество от частно-правового деликта. В рамках проведенного исследования рассматриваются объекты, которые защищаются данным преступлением. В частности, автор предлагает концептуальные подходы, которые содержат критерии сегрегации.

Բանալի բառեր – հանցակազմ, հայեցակարգ, սեփականության իրավունք, խարդախություն, խաբեություն, մասնավոր-իրավական դեյիկտ:

Key words – crime, concept, property law, fraud, deception, private-legal tort.

Ключевые слова – состав преступления, концепт, право на собственность, мошенничество, обман, частно-правовой деликт.

Դ. Օհանյան - ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ասպիրանտ, էլ. հասցե՝ davidohanyan92@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 06.08. 2020 թ., տրվել է գրախոսության 06.08.2020 թ., երաշխավորվել է ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քաղաքացիական իրավունքի և քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի պետ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Գևորգ Իսրայելյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ/CRIMINAL PROCEEDINGS/
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС**

ՄՈՒՇԵՂ ԲԱԲԱՅԱՆ
*«Հ նստիկանության կրթահամալիրի պետ,
նստիկանության գեներալ-մայոր»*

MUSHEGH BABAYAN
*Head of the Police Educational Complex of the RA,
Police Major General*

МУШЕГ БАБАЯН
*Начальник Образовательного комплекса полиции РА,
генерал-майор полиции*

**ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԱՆՁԵՌՆՄԽԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ**

**GUARANTEES OF PROTECTION OF THE RIGHT TO PRIVACY
DURING CRIMINAL PROCEEDINGS**

**ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВА НА НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ
ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

Քրեական դատավարության ընթացքում պաշտոնատար անձինք իրենց իրավասության շրջանակում փնտրում, հավաքում, մշակում և օգտագործում են վարույթային գործընթացներում ներգրավված քաղաքացիների անձնական կյանքին վերաբերող տեղեկություններ, ինչը կարող է չհամապատասխանել այդ կոնկրետ անձանց շահերին, ինչպես նաև որոշակի ազդեցություն ունենալ նրանց բարի համբավի վրա:

Դատավարական գործընթացներում քաղաքացիների մասնավոր կյանքն առավել խոցելի է դառնում հատկապես պաշտոնատար անձանց կողմից ապօրինի և չհիմնավորված միջամտությունների դեպքում: Այս երևույթի հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ ոլորտը կանոնակարգող օրենսդրությամբ հստակ սահմանված չեն «մասնավոր կյանք», «անձնական և ընտանեկան գաղտնիք» հասկացությունները:

«Հ քրեական դատավարության օրենսգիրքը քաղաքացիների մասնավոր կյանքին միջամտության հնարավորությունը կախվածության մեջ չի դնում կատարված հանցագործության ծանրության աստիճանից (ի տարբերություն «Օպե-

րատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի, որտեղ սահմանվում է, որ որոշ ՕՀՄ-ներ թույլատրվում է ձեռնարկել միայն ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների բացահայտման նպատակով):

Քրեական դատավարության ընթացքում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության երաշխիքներն ամրագրված են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 170-րդ հոդվածում՝

«1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր մասնավոր և ընտանեկան կյանքն անօրինական միջամտությունից, իր պատիվը և բարի համբավը ոտնձգությունից պաշտպանելու իրավունք:

2. Դատավարական գործողություններ կատարելիս առանց անհրաժեշտության չպետք է հավաքվեն, պահվեն, օգտագործվեն և տարածվեն անձի մասնավոր կամ ընտանեկան կյանքին վերաբերող տեղեկություններ, ինչպես նաև մասնավոր բնույթի այլ տվյալներ: Դատարանի, ինչպես նաև հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի պահանջով քննչական և դատական գործողությունների մասնակիցները պարտավոր են չիրապարակել նշված տեղեկությունները, որի համար նրանցից վերցվում է ստորագրություն:

3. Մասնավոր կամ ընտանեկան կյանքի ինտիմ կողմերին վերաբերող ապացույցները քրեական դատավարությանը մասնակցող այն անձանց պահանջով, որոնց սպառնում է մասնավոր կամ ընտանեկան գաղտնիքի հրապարակումը, հետազոտվում են դռնփակ դատական նիստում:

4. Մասնավոր կամ ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության խախտումն առաջ է բերում օրենքով սահմանված պատասխանատվություն, իսկ դրա հետևանքով անձին պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման՝ օրենքով սահմանված կարգով»:

Մարդու մասնավոր կյանքին միջամտություն կարող է տեղի ունենալ դատավարական և քննչական գործողությունների մեծ մասի կատարման ընթացքում (օրինակ՝ զննություն, քննում, խուզարկություն, առգրավում, հարցաքննություն, հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկում և այլն): Որոշ քննչական գործողություններ (փոստային և հեռագրական հաղորդումների վրա արգելանք դնելը, հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկումը) իրականացվում են քաղաքացուց գաղտնի: Իսկ բոլոր այն դեպքերում, երբ պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործողություններն անլուր են, մեծանում է չարաշահումների վտանգը՝ հաշվի առնելով այն, որ առանձին դեպքերում քաղաքացին օբյեկտիվորեն զրկված է ժամանակին արձագանքելու և իր խախտված իրավունքները վերականգնելու հնարավորությունից:

Մասնավոր կյանքի խոցելիության պատճառներից մեկն էլ քրեական դատավարության ընթացքում պաշտոնատար անձանց կողմից հարկադրանքի միջոցների կիրառման իրավասությունն է: Վարույթն իրականացնող մարմինները պարբերաբար ձեռք են բերում անձնական կյանքի վերաբերյալ տեղեկություններ՝ հաճախ հենց քաղաքացու կամքին հակառակ: Այս առումով միշտ արդիական է շահերի բախումը՝ մի կողմից քաղաքացու մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության, մյուս կողմից՝ հանցավոր արարքի բացահայտման

հանրային շահերի միջև: Իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ էական բարդություններ են առաջանում նշված շահերի ողջամիտ հավասարակշռման գնահատման տեսանկյունից: Լուրջ փորձառություն է անհրաժեշտ ամեն անգամ ընտրություն կատարելու համար, թե՛ ընտրող շահն է գերակա կոնկրետ դեպքերում և խնդիրների լուծման համար՝ պաշտպանել մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունն ի վսաս քրեական գործով որոշ հանգամանքների բացահայտման, թե՛ հակառակը:

ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում ամրագրված՝ անձի հիմնական իրավունքների գերակայության հիմնադրույթից և մի շարք այլ նորմերի համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ հանրային շահի համեմատ մարդու իրավունքի գերակայությունը կանխավարկած է, քանի դեռ կոնկրետ դեպքում, հանրային շահի կարևորությունից ելնելով, այդ կանխավարկածը պատշաճ ընթացակարգով չի հաղթահարվում: Նշվածից ելնելով՝ անձի իրավունքի, այդ թվում՝ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության սահմանափակման, իրավաչափությունը գնահատելու յուրաքանչյուր դեպքում անհրաժեշտ է քննարկման առարկա դարձնել կոնկրետ գործով հանրային շահի կարևորությունը:

Այս կապակցությամբ հարկ է անդրադառնալ նախադեպային իրավունքին: Այսպես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ-ի) մի շարք գործերով կայացրած որոշումներում նշում է, որ մասնավոր կյանքին միջամտելու թույլտվության հարցը քննարկելիս անհրաժեշտ է իրար հետ համեմատել բախման մեջ գտնվող երկու շահերը՝ հանրային՝ գործով ճշմարտության բացահայտման շահը և մասնավոր՝ անձնական կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության շահը¹:

Ընդհանրացնելով ՄԻԵԴ-ի որոշումները՝ կարելի է ձևակերպել մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությանն առանց անձի համաձայնության միջամտելու հետևյալ թույլատրելի պայմանները՝ նմանօրինակ սահմանափակման իրավաբանական հիմքը պետք է լինի իրական հակասությունը մասնավոր կյանքի զաղտնիքի անձեռնմխելիության պահպանման շահերի և առավել արժեքավոր հանրային շահի միջև (պետական, հանրային և տնտեսական անվտանգություն, հանցագործությունների կանխում, այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանություն, ֆիզիկական և հոգեկան առողջության պահպանում):

Միջամտությունը պետք է լինի անհրաժեշտ, այսինքն՝ յուրաքանչյուր դեպքի համար պետք է ապացուցվի, որ առանց մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակման հանրային շահերին վսասի պատճառումը դառ-

¹ Տե՛ս Case of Klaas & others v Germany of 6 September 1978 (Application no. 5029/71, հասանելի աղբյուրը՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D%2C%22appno%22:%5B%225029/71%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57510%22%5D%7D>): Տե՛ս նաև Case of Schenk v Switzerland of 12 July 1988 (Application no. 10862/84, հասանելի աղբյուրը՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2210862/84%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57572%22%5D%7D>): Case of Kruslin v France of 24 April 1990 (Application no. 11801/85, հասանելի աղբյուրը՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2211801/85%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57626%22%5D%7D>):

նալու էր անխուսափելի:

Միջամտությունն ու սահմանափակումը պետք է նախատեսված լինեն ազգային օրենսդրությամբ, ընդ որում՝ ազգային օրենսդրության մեջ պետք է հստակ և լիարժեք նշված լինեն նման սահմանափակումների հիմքերը: Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակմամբ անձնական տեղեկությունների ստացումը պետք է իրականացվի միայն իրավասու դատական մարմնի որոշմամբ:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակումը չի կարող անսահմանափակ լինել, այն պետք է իրականացվի կոնկրետ և հստակ սահմանված ժամանակային տիրույթում, օրենսդրությամբ պետք է սահմանված լինեն դատական հսկողության մեխանիզմներ այդ սահմանափակումների իրավաչափության նկատմամբ:

Բացի դրանից՝ ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ մասնավոր կյանքին միջամտությունը թույլատրելի է միայն այն պարագայում, երբ ստեղծված կլինեն օրենքով նախատեսված երաշխիքներ այդ սահմանափակումների օրինականությունը վերահսկելու համար²:

Ի դեպ, ՄԻԵԴ-ի պրակտիկան ներկայումս մասնավոր կյանքի շրջանակում ներառում է մասնագիտական, աշխատանքային հարաբերությունները, սեռական հարաբերությունները, անձնական տեղեկություններ հավաքելուն, պահպանելուն, բացահայտելուն վերաբերող հարցերը, անվան ընտրության ազատությունը, բարոյական և ֆիզիկական անձեռնմխելիության հարցերը, սեռափոխության իրավական խնդիրները:

«Քրեական դատավարության օրենսգրքի կարգավորումներից հետևում է, որ պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու անձնական կյանքին միջամտությունը հիմնականում նախատեսվում է քրեական գործ հարուցելուց հետո: Բացառություն են կազմում հանցագործության մասին հաղորդումների քննարկման ընթացքում, մինչև քրեական գործ հարուցելն օրենսգրքով թույլատրված որոշ դատավարական գործողությունների կատարման դեպքերը (կարող են պահանջվել լրացուցիչ փաստաթղթեր, բացատրություններ, այլ նյութեր, ինչպես նաև կարող է կատարվել դեպքի վայրի զննություն, հանցագործություն կատարելու կասկածանքի բավարար հիմքերի առկայության դեպքում կարող են բերման և անձնական խուզարկության ենթարկվել անձինք, հետազոտման համար վերցվել նմուշներ, նշանակվել փորձաքննություն³):»

Քրեական դատավարության ընթացքում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության երաշխիքները «քրեական դատավարության օրենսգրքով հիմնականում հանգում են անձնական կյանքի վերաբերյալ ձեռք բերված տեղեկությունները հրապարակելու արգելքին և դատավարական գործողությունների ընթացքում նման տեղեկությունների հրապարակումը խափանելուն ուղղ-

² Տե՛ս *Лоскутов И.Ю.*, Право на частную жизнь и защиту персональных данных / Альтернативный Национальный план действий в области прав человека в Республике Казахстан на 2015-2020 гг. (Հասանելի աղբյուրը՝ <https://www.zakon.kz/4685815-pravo-na-chastnuju-zhizn-i-zashhitu.html>):

³ Տե՛ս «Քրեական դատավարության օրենսգրքի 180-րդ հոդվածը (ՀՀՊՏ 1998.09.21/22(55)):

ված միջոցներ ձեռնարկելու պահանջին:

Այսինքն՝ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանությունը հիմնականում դրսևորվում է անձնական կյանքի մասին տեղեկությունների պաշտպանությամբ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 201-րդ հոդվածը սահմանում է, որ նախնական քննության տվյալները ենթակա են հրապարակման միայն գործի վարույթն իրականացնող մարմնի թույլտվությամբ⁴:

Անհրաժեշտ դեպքում քննիչը, հետաքննության մարմինը վկային, տուժողին, քաղաքացիական հայցվորին և քաղաքացիական պատասխանողին, նրանց ներկայացուցիչներին, մասնագետներին, փորձագետներին, թարգմանիչներին, ընթերականներին, պաշտպաններին և գործին մասնակցող այլ անձանց գրավոր նախազգուշացնում են՝ նախնական քննության տվյալներն առանց թույլտվության չհրապարակելու պարտականության մասին:

Հարկ է նկատել, որ քրեադատավարական՝ վերը նշված կանոնի խախտման համար պատասխանատվություն է նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 342-րդ հոդվածով, որով քրեորեն պատժելի է համարվում առանց դատախազի, քննիչի կամ հետաքննություն կատարող անձի թույլտվության նախաքննության կամ հետաքննության տվյալները հրապարակելը⁵:

Ակնհայտ է, որ հանցագործություն է համարվում միայն այն տվյալների չթույլատրված հրապարակումը, որոնք, ըստ էության, վերաբերում են հետաքննությանը կամ նախաքննությանը, այսինքն՝ քրեաիրավական առումով գործում է միայն քրեական գործ հարուցելուց հետո ձեռք բերված տեղեկությունների հրապարակման արգելքը: Այնինչ, նմանաբնույթ տեղեկություններ ստացվում են նաև մինչև քրեական գործ հարուցելը՝ նյութերի նախապատրաստման ընթացքում իրականացվող դատավարական և քննչական գործողությունների ժամանակ: Ուստի նպատակահարմար է կատարել օրենսդրական համապատասխան փոփոխություն այն նկատառումով, որ քրեաիրավական պաշտպանության տակ ներառվեն հանցագործության մասին հաղորդում ստանալուց հետո քրեական հետապնդման մարմնի ստացած բոլոր տեղեկությունները:

Այս առնչությամբ հատկանշական է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 201-րդ հոդվածը, սահմանելով նախնական քննության տվյալների հրապարակման՝ գործով վարույթն իրականացնող մարմնի իրավասությունը, որևէ կերպ չի սահմանափակել վարույթն իրականացնող մարմնի հայեցողական լիազորությունը: Ըստ էության, վերջինս իրավասու է հրապարակել կամ թույլատրել հրապարակել քննությամբ ձեռք բերված բոլոր տեղեկությունները: Եվրոպական մի շարք երկրների (Էստոնիա, Սերբիա) քրեական դատավարության օրենսգրքերը հստակ սահմանում են այն հիմքերը, որոնց առկայության դեպքում չի թույլատրվում քրեական գործի նյութի հրապարակումը: Մասնավորապես, դրանք առնչվում են ընտանեկան կամ անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը խախ-

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը (ՀՀՊՏ N25 (260), Հոդ. 407, 02. 05. 2003):

տելուն:

Այս իմաստով նպատակահարմար է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում ևս սահմանել գործի նյութերի հրապարակման արգելքի հիմքերը, ինչը լրացուցիչ երաշխիքներ կստեղծի դատավարության մասնակիցների մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության և նախաքննության նկատմամբ վստահության ամրապնդման համար:

Մասնավոր կյանքի պահպանության, անձնական կյանքի վերաբերյալ ձեռք բերված տեղեկությունները հրապարակելու արգելքին և դատավարական գործողությունների ընթացքում նման տեղեկությունների հրապարակումը խափանելուն ուղղված կարգավորումները նախատեսված են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի մի շարք նորմերում: Մասնավորապես, օրենսգրքի 16-րդ հոդվածը հնարավորություն է տալիս գործը քննելու դռնփակ դատական նիստում՝ դատավարությանը մասնակցող անձանց մասնավոր կյանքի պաշտպանության նպատակով:

Առանձին քննչական գործողություններ կատարելու ընթացքում օրենսգիրքը հատուկ պահանջներ է ներկայացնում վարույթն իրականացնող մարմնին հատկապես մասնավոր կյանքի վերաբերյալ ձեռք բերված տեղեկությունների պաշտպանության կապակցությամբ: Այսպես՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 228-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված է, որ քննիչը պարտավոր է ձեռնարկել միջոցներ, որպեսզի չհրապարակվեն խուզարկվողի մասնավոր կյանքի հանգամանքները⁶:

Մասնավոր կյանքի վերաբերյալ տեղեկությունների պահպանության երաշխիքներից է առանձին քննչական գործողությունների կատարման համար դատարանի կողմից հատուկ թույլտվություն ստանալու պահանջը: Այս դեպքում օրենսդիրը նման գործողությունները դասում է նախնական դատական վերահսկողության օբյեկտների շարքին: Այսպես՝ միայն դատարանի որոշման հիման վրա են կատարվում բնակարանի խուզարկությունը, ինչպես նաև՝ բանկային, նոտարական և ապահովագրական գաղտնիք կազմող տեղեկությունների ստացման համար խուզարկությունը կամ առգրավումը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 228-րդ հոդված), նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության սահմանափակման հետ կապված քննչական գործողությունները (ՀՀ քր. դատ. օր-ի հոդված 14-րդ և 279-րդ հոդվածներ):

Թեպետ այս ոլորտի օրենսդրությունը սահմանում է մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի պաշտպանության երաշխիքները, սակայն այդ իրավունքի առարկայի՝ մասնավոր կյանքի շրջանակների որոշումը հիմնականում վերապահվել է հենց իրավակիրառ պրակտիկային:

Հատկանշական է, որ դատական պրակտիկան մասնավոր կյանքի շրջանակում է ներառել ինչպես բանկային, այնպես էլ՝ առևտրային գաղտնիքը: Այսպես՝ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքին անդրադարձել է ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 2020 թ. հունիսի 18-ի ՍԴԴ-1546 որոշմամբ: Ի թիվս

⁶ Տես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը (ՀՀՊՏ 1998.09.21/22(55)):

այլոց՝ հատկապես քննարկման առարկա են դարձել անձին վերաբերող բանկային գաղտնիք կազմող տեղեկությունները մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի մեջ ներառելու հարցերը:

Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը ներառում է նաև բոլոր այն տեղեկությունները, որոնք վերաբերում են այդ իրավունքը կրող անձին, նրա անձնական տարածքին և դրանում պաշտպանվող շահերին: Որևէ գաղտնիք, որը վերաբերում է մասնավոր անձին, Սահմանադրության 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի ուժով արդեն իսկ պաշտպանված է:

Սահմանադրական դատարանը եզրահանգել է, որ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի իմաստով անձի մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության հիմնական իրավունքը ներառում է նաև բանկային գաղտնիքը⁷:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը, թիվ ԱՎԴ/0015/07/13 գործով 2013 թ. սեպտեմբերի 13-ին կայացված որոշման մեջ «Բանկային գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի դրույթը մեկնաբանելով ՀՀ Սահմանադրության 23-րդ հոդվածի, ինչպես նաև՝ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի և դրա վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի լույսի ներքո, եզրակացնում է, որ «Բանկային գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված՝ սպասարկման կամ այլ գործառնությունների կապակցությամբ բանկի և անձի միջև հաստատված հարաբերությունները՝ որպես արտաքին աշխարհի հետ անձի հարաբերությունների տարատեսակ, հանդիսանում են ,Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ մարդու անձնական կյանքի մաս⁸:

Աշոտ Կոյումջյանի դիմումի հիման վրա քննված ՍԴՈ-1467 գործով ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 2019 թ. հուլիսի 2-ին կայացրած որոշման մեջ արձանագրել է, որ առևտրային գաղտնիքը դատավարական օրենսդրության շրջանակներում ենթակա է պաշտպանության հիմնականում որպես վարույթի մասնակիցների մասնավոր կյանքի բաղադրատարր, քանի որ առևտրային գաղտնիքը, ունենալով իրական կամ պոտենցիալ տնտեսական նշանակություն (առևտրային արժեք), ներառում է որևէ մասնավոր անձին առնչվող այնպիսի տեղեկություններ, որոնք հանրամատչելի չեն, հասանելի չեն այլ անձանց, իսկ դրանց գաղտնիությունն օրենքով երաշխավորված է և պաշտպանվում է տվյալ մասնավոր անձի կողմից:

Սահմանադրական դատարանը, հաշվի առնելով այն, որ սույն գործի շրջանակում չեն վիճարկվում առևտրային գաղտնիքը սահմանող իրավակարգավորումները, այնուամենայնիվ, փաստում է, որ առկա է դատավարության շրջանակում առևտրային գաղտնիքի՝ որպես որևէ դատավարության մասնակցի մաս-

⁷ Տես ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2020 թ. հունիսի 18-ի ՍԴՈ-1546 որոշումը (ՀՀՊՏ 2020.06.24/69(1624) Հոդ.866):

⁸ Տես ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՎԴ/0015/07/13 գործով 2013 թվականի սեպտեմբերի 13-ի որոշումը (ՀՀՊՏ 2014.01.29/4(1017) Հոդ.45):

նավոր կյանքին առնչվող տեղեկությունների պաշտպանելու՝ Սահմանադրության տեսանկյունից արդարացված անհրաժեշտություն:

Սահմանադրական դատարանը նաև արձանագրում է, որ վարույթի մասնակիցների մասնավոր կյանքի պաշտպանության սահմանադրական նպատակն իր մեջ ներառում է նաև առևտրային գաղտնիքի պաշտպանությունը, այսինքն՝ պետությունը պարտավոր է միջոցներ ձեռնարկել մասնավոր կյանքի մաս կազմող առևտրային գաղտնիքի պաշտպանության համար⁹:

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ դատական պրակտիկան մասնավոր կյանքի շրջանակում է ներառել նաև առևտրային գաղտնիքը, մինչդեռ նման գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների առգրավման համար քրեադատավարական օրենսդրությունը նախնական դատական վերահսկողություն, այսինքն՝ դատարանի թույլտվության ստացում չի նախատեսել: Նման մոտեցումը, մեր կարծիքով, մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության տեսանկյունից խնդրահարույց է:

Մասնավոր կյանքի գաղտնիքի պահպանության կարևոր երաշխիք են նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 14-րդ հոդվածում նախատեսված իրավակարգավորումները, որոնք սահմանում են. «Յուրաքանչյուր ոք ունի նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունք: Քրեական դատավարության ընթացքում արգելվում է անձին նշված իրավունքներից ապօրինի զրկելը կամ այդ իրավունքները սահմանափակելը»¹⁰:

Մասնավոր կյանքի վերաբերյալ տեղեկությունների պահպանության քրեադատավարական երաշխիքներից են նաև իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների վերաբերյալ ցուցմունք տալու պարտականությունից անձի ազատ լինելու իրավունքը (հոդված 20), իրավաբանական օգնություն ցույց տալու ընթացքում հայտնի դարձած տեղեկությունները պաշտպանի կողմից հրապարակելու արգելքը (հոդված 73), քննչական և այլ դատավարական գործողության ժամանակ, ինչպես նաև՝ դռնփակ դատական նիստում իրենց հայտնի դարձած տեղեկությունները առանց քրեական վարույթի իրականացնող մարմնի թույլտվության ընթերակայի, թարգմանչի, փորձագետի և մասնագետի կողմից չհրապարակելու պահանջը (հոդվածներ 81, 83-85):

Մասնավոր կյանքին վերաբերող տեղեկությունների գաղտնիության պահպանման առնչությամբ հատկանշական է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 86-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ որպես վկա չեն կարող կանչվել և հարցաքննվել՝

փաստաբանները՝ պարզելու համար տեղեկություններ, որոնք նրանց կարող են հայտնի լինել՝ կապված իրավաբանական օգնության դիմելու կամ նման օգնություն ցույց տալու հետ.

անձինք, որոնց տվյալ քրեական գործին վերաբերող տեղեկությունները հայտ-

⁹ Տես Աշոտ Կույումջյանի դիմումի հիման վրա թիվ ՍԴՈ-1467 գործով ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2019 թվականի հուլիսի 2-ի որոշումը (ՀՀՊՏ 2019.07.17/46(1499).1 Հոդ.619.2):

¹⁰ Տես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը (ՀՀՊՏ 1998.09.21/22(55)):

նի են դարձել քրեական գործով որպես պաշտպան, տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, քաղաքացիական պատասխանողի ներկայացուցիչ մասնակցելու կապակցությամբ.

ձեռնադրված հոգևորական-խոստովանահայրը՝ խոստովանանքից իրեն հայտնի դարձած հանգամանքների մասին.

մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ իր պարտականությունները կատարելու կապակցությամբ իրեն հայտնի դարձած հանգամանքների մասին¹¹:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հայ իրականության մեջ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության նկատմամբ ոտնձգությունների նախազգուշացման, կանխման, բացահայտման, ընդհանուր առմամբ, այդ իրավունքի պահպանության և պաշտպանության ոչ պատշաճ վիճակի հիմնական պատճառները օրենսդրական ոչ համապարփակ կարգավորումներն են, այդ բնագավառում իրենց իրավունքների մասին հանրային իրազեկվածության պակասը, իրավական ավանդույթների, նախադեպերի, պրակտիկայի բացակայությունը, ինչպես նաև՝ իրավապահ և իրավակիրառ մարմինների փորձի պակասը:

Հարկ է նկատել, որ հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետությունն առանձին դեպքերում ուղղակի և անմիջական կապ ունի անձի մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության օրենսդրական հստակ կարգավորումների մակարդակի հետ: Որպես օրինակ կարելի է բերել բռնաբարությունների քննության, բացահայտման և հանցավորներին պատասխանատվության ենթարկելու խնդիրները: Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ բռնաբարությունն այն հանցագործություններից է, որոնց վերաբերյալ առավել քիչ են հաղորդումներ ներկայացվում իրավապահ մարմիններին: Երբեմն նաև քննության մի փուլում հաղորդում ներկայացրած անձը, տուժողը սկսում են խուսափել իրավապահ մարմինների հետ համագործակցելուց, հրաժարվում են հանցավորին մեղադրող՝ իրենց նախկին ցուցմունքներից: Այս վիճակի պատճառներից ամենանշանակալին սեռական բռնության ենթարկված կնոջ անձնական կյանքի գաղտնիության խախտումն է գործի քննության ընթացքում: Քիչ չեն դեպքերը, երբ քրեական գործով որոշ հանգամանքներ պարզաբանելու համար վարույթն իրականացնող մարմինը կամ պաշտպանական կողմը քննվող դեպքից ժամանակագրական առումով հետ է գնում և սեռական բռնության ենթարկված կնոջ հարցաքննությունների ընթացքում շոշափում է նրա նախկին սեռական կյանքին, բնույթին, սեռական փորձին, նախկին զուգընկերներին և ընդհանրապես մասնավոր կյանքին վերաբերող շատ հարցեր: Հաճախ տուժողի նախկին սեռական կյանքի պատմությունը քրեական գործով ապացուցողական նշանակություն չի ունենում, այլ միայն օգտագործվում է որպես դեպքի վերաբերյալ տուժողի ցուցմունքների արժանահավատությունը ստուգելու կամ վիճարկելու միջոց: Պատահում են դեպքեր, երբ քրեական գործով հարցաքննվում են նաև տուժողի նախկին զուգընկերները, որոնք պատմում են իրենց և տուժողի հարաբերությունների մասին, ինչպես նաև տեղեկանում են քննվող սեռական բռնության դեպքի մանրամասներին:

¹¹ Տես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը (ՀՀՊՏ 1998.09.21/22(55)):

Առաջադեմ մի շարք երկրներ, օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիան, Ավստրալիան, ԱՄՆ-ն, իրավական կարգավորումներով հատուկ սահմանափակել են սեռական բռնությունների գործերով տուժողի նախկին սեռական կյանքի պատմությունը որպես ապացույց օգտագործելու հնարավորությունները: Սա կարևոր քայլ է մի կողմից սեռական բռնության ենթարկված կանանց մասնավոր կյանքի պաշտպանության, մյուս կողմից՝ բռնության դեպքերի մասին հաղորդումներ ներկայացնելը խթանելու համար:

Կարծում ենք, որ Հայաստանում ևս քրեադատավարական իրավունքի և պրակտիկայի զարգացումը պետք է այս ուղղությամբ շարժվի՝ հատկապես հաշվի առնելով, որ սեռական բռնության բերված օրինակը միակը չէ, և հանցագործությունների դեմ պայքարում նման օրինակները բազմաթիվ են, երբ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության խախտումները խոչընդոտ են դառնում գործի արդարացի լուծման համար:

Annotation. The article is dedicated to the guarantees of protection of the right to privacy in criminal proceedings. Within the framework of the article, the concept of “private life” is discussed in details. The analysis is made within the framework of the legal positions of the Cassation Court of the Republic of Armenia, Constitutional Court and the ECHR. As a result of the discussion of the legal practice of progressive foreign countries, ways of improvement of domestic legislation are presented.

Аннотация. Данная статья посвящена гарантиям защиты права на неприкосновенность частной жизни в уголовном судопроизводстве. В статье подробно рассматриваются понятия «личная жизнь» и «частная жизнь», проводится анализ в рамках правовых позиций Кассационного суда РА, Конституционного суда РА и ЕСПЧ.

В результате изучения юридической практики прогрессивных зарубежных стран представлены пути совершенствования внутреннего законодательства.

Բանալի բառեր - անձնական կյանք, մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիություն, քրեական դատավարություն, վարույթն իրականացնող մարմիններ, գործի արդարացի լուծում:

Keywords - personal life, inviolability of private life, criminal proceedings, prosecuting authorities, fair settlement of the case.

Ключевые слова: частная жизнь, неприкосновенность частной жизни, уголовное производство, органы прокуратуры, справедливое урегулирование дела.

Մ. Բաբայան - ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի պետ, ոստիկանության գեներալ-մայոր, էլ. հասցե՝ bmush@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 14.08.2020 թ., տրվել է գրախոսության 14.08.2020 թ., երաշխավորվել է ի.գ.թ., դրցենտ Մ. Մուրադյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ՌՈՒԲԵՆ ՄԱՐՏԻԿՅԱՆ
ՀՀ ԱԱԾ քննչական դեպարտամենտի բաժնի պետ

RUBEN MARTIKYAN
Head of the investigative department of the RA NSS

РУБЕН МАРТИКЯН
Начальник отдела следственного департамента СНБ РА

**ՓՈՐՁԱԳԵՏԻ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԴԵՐԻ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ՀԱՐՅԵՐ**

**SOME THEORETICAL AND PRACTICING ISSUES ON THE ROLE
AND SIGNIFICANCE OF CONTENT OF EXPERT 'S CONCLUSION**

**НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ
РОЛИ И ЗНАЧЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА**

Փորձագիտական հետազոտության ընթացքն ու արդյունքներն ամրագրվում են փորձագետի եզրակացության մեջ, որը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետև՝ ՀՀ ՔԴՕ) 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ քրեադատավարական ապացույցի ինքնուրույն տեսակ է: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է, որ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծով (այսուհետև՝ Նախագիծ) ապացույց է համարվում ոչ միայն փորձագետի եզրակացությունը, այլ նաև փորձագետի կարծիքը և փորձագետի ցուցմունքը (*Նախագծի 86-րդ հոդված*), ինչը կապված է փորձագետի՝ որպես քրեական դատավարության սուբյեկտի դատավարական վիճակի որոշակի փոփոխության հետ:

Փորձագետի եզրակացության էության ու նշանակության հարցին անդրադարձել է նաև Հայաստանի Հանրապետության Վճռաբեկ դատարանը (այսուհետև՝ Վճռաբեկ դատարան) *Արտեմ Արմենի Հարությունյանի գործով 2016 թ. նոյեմբերի 1-ի ՍԴՅ/0226/01/14 որոշման* մեջ: Մասնավորապես՝ վերլուծելով ՀՀ ՔԴՕ-ի համապատասխան նորմերը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է. «Այսպիսով, փորձագետի եզրակացությունն իրենից ներկայացնում է գրավոր շարադրված հեղուկություններ, որտեղ փորձագետը հստակ գիտելիքների կիրառմամբ կատարված հետազոտությունների հիման վրա պատասխանում է վարույթն իրականացնող մարմնի առաջադրած հարցերին:

Ինչ վերաբերում է մասնագետին, ապա վերջինս հետազոտություններ չի իրականացնում և եզրակացություն չի տալիս, այլ որևէ բնագավառում իր ունեցած հմտություններով և գիտելիքներով աջակցում է վարույթն իրականացնող մարմ-

նին այս կամ այն քննչական կամ այլ դատավարական գործողությունը կատարելիս: Այլ խոսքով՝ վերջինիս կողմից տրվող կարծիքը ոչ թե հետազոտության արդյունք է, այլ կոնկրետ հարցի վերաբերյալ մասնագիտական գիտելիքների կամ փորձի վրա հիմնված դիրքորոշում: Ուստի պատահական չէ, որ օրենքով մասնագետի կարծիքը չի դիտվում որպես ապացույցի ինքնուրույն տեսակ, և այն չի կարող փոխարինել փորձագետի եզրակացությանը: Այն վարույթն իրականացնող մարմնի համար կարող է ունենալ ուղղորդող, խորհրդատվական նշանակություն»¹:

Փորձաքննության արդյունք հանդիսացող փորձագիտական եզրակացությունը՝ որպես ապացույցի ինքնուրույն տեսակ, գնահատվում է վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից,

որն իրականացվում է ապացույցների գնահատման ընդհանուր կանոններով՝ հաշվի առնելով ապացույցի այս տեսակի առանձնահատկությունները:

ՀՀ ՔԴՕ 127 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ապացույց ենթակա է գնահատման՝ վերաբերելիության, թույլատրելիության, իսկ ամբողջ ապացույցներն իրենց համակցությամբ՝ գործի լուծման համար բավարարության տեսանկյունից»:

Հարկ է նշել, որ ապացույցի գնահատման հասկացության և դրա բովանդակության վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ արտահայտվել են տարբեր կարծիքներ: Մասնավորապես տեսակետ կա, ըստ որի՝ փորձագետի եզրակացության գնահատումը ենթադրում է որոշակի գործով վարույթն իրականացնող մարմնի ներքին համոզմունքի ձևավորում՝ եզրակացության գիտական հիմնավորվածության և արժանահավատության, ինչպես նաև դրանում արված հետևությունների ապացուցողական նշանակության վերաբերյալ²:

Փորձագետի եզրակացության գնահատման հարցում հատկապես կարևոր նշանակություն ունի գնահատող սուբյեկտի մեջ ներքին համոզմունքի ձևավորումը: Մասնագիտական գրականության մեջ ներքին համոզմունքը դիտվում է որպես ապացույցների գնահատման մեթոդ, հնարք, սկզբունք, որպես գնահատման չափանիշ կամ արդյունք³: Ընդ որում՝ որոշակի անհայտ փաստը փորձագետը պարզում է իրեն հայտնի այլ փաստերի հետազոտությամբ՝ իր ներքին համոզմունքին համապատասխան⁴: Վարույթն իրականացնող մարմինը, իր հերթին, ներքին համոզման է գալիս փորձագետի եզրակացությունը գործով որպես ապացույց օգտագործելու վերաբերյալ:

Այս տեսանկյունից հարկ է նշել, որ *Արայիկ Խաչատրյանի* գործով 2015 թվա-

¹ Մանրամասն տե՛ս Արտեմ Արմենի Հարությունյանի գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2016 թ. նոյեմբերի 1-ի ՍԴՅ/0226/01/14 որոշման 16, 16.1-րդ կետերը:

² Տե՛ս Судебно-почерковедческая экспертиза. Под ред. Е. Д. Добровольская, А. И. Манцетова, В. Ф. Орлова, М., 1971, էջ 314:

³ Մանրամասն տե՛ս *Новик В.В.*, Криминалистические аспекты доказывания по уголовным делам: проблемы теории и практики, СПб, 2005, էջեր 354-365:

⁴ Տե՛ս *Соколовский З.М.*, Оценка заключений криминалистической экспертизы письма, М., 1959, էջ 13:

կանի մարտի 27-ի թիվ ԿԴԻ/0006/01/14 որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է ապացույցի առանձին տեսակը՝ փորձագետի եզրակացությունը գնահատելու խնդրին: Նշված գործով Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումը հանգում է նրան, որ.

«(...) փորձագետի եզրակացությունն արժանահավատության տեսանկյունից գնահատելիս վարույթ իրականացնող մարմինը, ի թիվս այլնի, պետք է հաշվի առնի օրենքով փորձագետի եզրակացությանը ներկայացվող պահանջների պահպանվածությունը: (...) փորձագետի եզրակացությունում կատարված հետազոտությունների ողջ ընթացքն ու արդյունքները պետք է շարադրվեն ամբողջական և հնարավորին չափ մանրամասն, կատարված հետազոտությունների և հետևությունների միջև պետք է առկա լինի տրամաբանական կապ, բացառվեն իմաստային հակասությունները: Միայն այդ դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը հնարավորություն կունենա հասկանալ հետազոտության էությունը և պատշաճ գնահատել դրա արդյունքները: Միևնույն ժամանակ այն դեպքում, երբ փորձագետի եզրակացությունը չի համապատասխանում նշված պահանջներին, օրենսդիրը, հիմք ընդունելով փորձագետի եզրակացության՝ որպես որոշակի հանգամանքներ հաստատելու համար թույլատրելի ապացույցի անփոխարինելիությունը, վարույթն իրականացնող մարմնին օժտել է այդ պահանջների պահպանումն ապահովելու այնպիսի լծակներով, ինչպիսիք են լրացուցիչ կամ կրկնակի փորձաքննություն նշանակելը, փորձագետին հարցաքննելը:

(...)»⁵:

Մասնագիտական գրականության մեջ մեծամասամբ փորձագետի եզրակացության գնահատման տարրերն ու չափանիշները չեն տարանջատվում և դրանք ներկայացվում են միասնական թվարկով: Այսպես, Ե. Ի. Գալյաշինան փորձագետի եզրակացության գնահատման գործընթացում առանձնացնում է գնահատման ենթակա հետևյալ տարրերը.

- փորձաքննության նշանակման և կատարման դատավարական կարգը,
- փորձագետի եզրակացության կազմման ճշտությունը և դրա մեջ օրենքով նախատեսված բոլոր ռեկվիզիտների առկայությունը,
- փորձագետի ձեռնհասությունը,
- գործի ելքով փորձագետի շահագրգռվածությունը,
- հետազոտության ներկայացված օբյեկտների ձեռքբերման և պահպանման

⁵ Հիմք ընդունելով վերոհիշյալ իրավական վերլուծությունը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ տուժողի՝ գործի համար էական նշանակություն ունեցող փաստերն ընկալելու և դրանք վերարտադրելու ունակությունը պարզելու համար նշանակված դատահոգեբանական-դատահոգեբուժական համալիր փորձաքննության եզրակացության մեջ առկա են անհստակություններ, հակասություններ, իսկ ստորադաս դատարանների կողմից դրանք վերացնելուն ուղղված միջոցներ չեն ձեռնարկել, ուստի որոշել է բեկանել ստորադաս դատարանների դատական ակտերը և գործն ուղարկել առաջին ատյանի դատարան՝ նոր քննության՝ ձեռնարկելու համար նաև օրենքով նախատեսված համապատասխան միջոցներ (փորձագետի հարցաքննություն կամ լրացուցիչ կամ կրկնակի փորձաքննության նշանակում) որոշմամբ արձանագրված հակասությունները վերացնելու համար: *Մանրամասն տես* Հայաստանի Հանրապետության Վճռաբեկ դատարանի որոշումների գիտագործնական մեկնաբանություններ, Հատոր 3-րդ, Երևան, Ասողիկ, 2016, էջեր 316-317:

դատավարական կարգի պահպանումը,

- փորձագետի եզրակացության արժանահավատությունը, դրանում շարադրված հետևությունների գիտական հիմնավորվածությունը, պատճառաբանվածությունը, հետևությունների համապատասխանությունը կատարված հետազոտություններին, կիրառված մեթոդիկաների արժանահավատությունը և մեթոդների հիմնավորվածությունը,
- գիտական հիմնավորվածության ստուգումը, որը ենթադրում է հետևությունների տրամաբանական կապը կատարված հետազոտությունների հետ,
- փորձագետին ներկայացված նյութերի ամբողջականությունը⁶:

Այլ հեղինակներ փորձագետի եզրակացության գնահատումը բաժանում են երկու փոխկապակցված մասերի՝

ա) փորձագետի եզրակացության գիտական հիմնավորվածության, պատճառաբանվածության, նրա հետևությունների մանրամասն, բազմակողմանի և օբյեկտիվ ստուգումը,

բ) փորձագետի եզրակացության մեջ շարադրված փաստերի ապացուցողական նշանակության որոշումը, գործով ձեռք բերված այլ ապացույցների հետ դրանց կապի և հարաբերության պարզումը⁷:

Միանգամայն ընդունելի է պրոֆեսոր Վ. Ենգիբարյանի տեսակետը խնդրո առարկայի կապակցությամբ, ըստ որի՝ անհրաժեշտ է տարանջատել փորձագետի եզրակացության գնահատման ենթակա տարրերը և յուրաքանչյուր տարրի համար առանձնացնել դրա գնահատման համապատասխան չափանիշները: Այս տեսակետից փորձագետի եզրակացության գնահատումը, ըստ պրոֆեսոր Ենգիբարյանի, ներառում է գնահատման ենթակա երեք հիմնական տարրերի ամբողջություն՝

ա) փորձաքննության նախապարաստման, նշանակման և կատարման դատավարական կարգի պահպանման (եզրակացության՝ որպես ապացույցի թույլատրելիության) գնահատումը,

բ) եզրակացության արժանահավատության և գիտական հիմնավորվածության գնահատումը,

գ) եզրակացության մեջ շարադրված փաստերի՝ որպես ապացույցների վերաբերելիության, եզրակացության դերի և նշանակության գնահատումը գործով ձեռք բերված այլ ապացույցների շարքում⁸:

Համակարծիք լինելով հայրենական մասնագիտական գրականության մեջ⁹

⁶ Տե՛ս *Галаяшина Е. И.*, Назначение, производство и оценка заключения судебной экспертизы, http://www.rusexpert.ru/books/cena_slova3/029.htm, (20.04.2010):

⁷ Տե՛ս Судебно-почерковедческая экспертиза, Под ред. Е. Д. Добровольская, А. И. Манцетова, В. Ф. Орлова, М., 1971, էջ 314:

⁸ *Ենգիբարյան Վ. Գ.*, Փորձագետի եզրակացության ապացուցողական նշանակության առանձնահատկությունները քրեական դատավարությունում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, Երևան, 2019, № 1, էջ 53:

⁹ *Ենգիբարյան Վ. Գ.*, Առանձին քննչական գործողությունների կատարման տակտիկա: Կրիմինա-

փորձագետի եզրակացության գնահատման գիտական չափանիշների համալիր վերլուծությանը՝ փաստենք, որ ապացույցի ձեռքբերման դատավարական կարգի պահպանվածության՝ փորձագետի եզրակացության թույլատրելիության տեսանկյունից, ստուգվում է, թե արդյոք որպես փորձագետ է նշանակվել համապատասխան բնագավառում ձեռնհաս և գործով չհասագրգռված անձը (*ՀՀ ՔԴՕ 85-րդ հոդվածի 1-ին մաս*), չկան, արդյոք, փորձագետին բացարկ հայտնելու հիմքեր (*ՀՀ ՔԴՕ 97-րդ հոդված*), պահպանվել է փորձաքննություն նշանակելու և կատարելու դատավարական կարգը (*ՀՀ ՔԴՕ 243-252-րդ հոդվածներ*), փորձագետին բացատրվել են նրա իրավունքներն ու պարտականությունները, փորձագետը նախազգուշացվել է եզրակացություն տալուց հրաժարվելու, խուսափելու կամ ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու համար սահմանված պատասխանատվության մասին (*ՀՀ ՔԴՕ 248-րդ հոդվածի 2-րդ մաս, 249-րդ հոդվածի 2-րդ մաս*), փորձագետի եզրակացության կառուցվածքն ու բովանդակությունը համապատասխանում են, արդյոք, ՀՀ ՔԴՕ-ով սահմանված պահանջներին (*ՀՀ ՔԴՕ 250-րդ հոդվածի 2-րդ մաս*) և այլն: Այս և ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված այլ դրույթները փորձագետի եզրակացության թույլատրելիության գնահատման հիմքերն են, և դրանց չպահպանումը հանգեցնում է փորձագետի եզրակացությունը գործով որպես ապացույց օգտագործելու անթույլատրելիությանը:

Անշուշտ, փորձագետի եզրակացության գնահատման համար կարևորվում են դրա տարրերից յուրաքանչյուրը, այդուհանդերձ, կարծում ենք, օրինականության ապահովման տեսանկյունից ոչ պակաս կարևոր է նաև դրա բովանդակությունը կազմող ՀՀ ՔԴՕ-ով սահմանված ձևական պահանջների պարտադիր պահպանումը: Խնդիրն առավել ընդգծվում է փորձագիտական հիմնարկից դուրս նշանակվող փորձաքննությունների պարագայում:

Այսպես, ՀՀ ՔԴՕ 250-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերը սահմանում են, որ փորձագետի եզրակացության մեջ պետք է նշված լինի՝ երբ, որտեղ, ում կողմից (անուն, ազգանուն, հայրանուն, կրթությունը, մասնագիտությունը, մասնագիտական աշխատանքային ստաժը, գիտական աստիճանը և կոչումը, զբաղեցրած պաշտոնը) և ինչի հիման վրա է կատարվել փորձաքննությունը, ովքեր են մասնակցել, քրեական գործի որ նյութերն է փորձագետն օգտագործել, ինչպիսի իրենդեն ապացույցներ, նմուշներ և այլ օբյեկտներ են հետազոտվել, ինչպիսի հետազոտություններ են կատարվել, ինչպիսի մեթոդներ են կիրառվել, առաջադրված հարցերի հիմնավորված պատասխանները, գործի համար նշանակություն ունեցող այն հանգամանքները, որոնք պարզվել են փորձագետի նախաձեռնությամբ:

Փորձագետի եզրակացությանը պետք է կցվեն հետազոտված իրենդեն ապացույցները, նմուշները և այլ նյութեր, ինչպես նաև փորձագետի հետևությունները պարզաբանող լուսանկարները, սխեմաները:

լիստիկական տակտիկա: Գիտագործնական ձեռնարկ, Երևան, «Թասկ ՍՊԸ», 2018, էջեր 642-673: Ենգիբարյան Վ. Գ., Հովսեփյան Ա. Ն., Դատական փորձաքննությունների տեսական և գործնական արդի հիմնախնդիրները, Երևան, ՀՀ արդարադատության ակադեմիա, 2020, էջեր 87-152:

Փորձագիտական հիմնարկում փորձաքննություն կատարելու պարագայում որպես կանոն պահպանվում են փորձագետի եզրակացության վերը նշված վավերապայմանները, մինչդեռ, ինչպես արդեն նշել ենք, նույնը չենք կարող պնդել ՀՀ ՔԴՕ 249-րդ հոդվածով սահմանված կարգով փորձագիտական հիմնարկից դուրս կատարվող փորձաքննությունների արդյունքում տրվող եզրակացություններում: Ակնհայտ է, որ փորձագիտական հիմնարկում աշխատանքային գործընթացի կազմակերպման կանոնավոր բնույթով պայմանավորված՝ նման խնդիրները գրեթե բացառվում են, սակայն «ad hoc» տարբերակով առանձին փորձագետի կողմից կազմվող եզրակացություններում հիմնականում լիարժեքորեն չեն պահպանվում վերը նշված կառուցվածքային տարրերը:

Խնդիրը հետաքրքրական է ոչ միայն ձևական տեսանկյունից, այլ նաև այդ եզրակացության հետագա քրեադատավարական հեռանկարի համար և վերջապես դրա ապացուցողական նշանակության ու գործով կայացվող որոշման հիմքում դնելու հարցի լուծման համատեքստում: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ կառուցվածքային այդ տարրերը սերտորեն փոխկապակցված և փոխապայմանավորված են, և դրանցից մեկի գնահատման արդյունքներն ազդում են մյուսի գնահատման արդյունքների վրա:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը, ներկայացված խնդրի լուծման և հետագա քրեադատավարական անցանկալի հետևանքներից խուսափելու նպատակով, առաջարկում ենք ՀՀ ՔԴՕ 249-րդ հոդվածում կատարել լրացում՝ անձին փորձագետ ճանաչելու դեպքում վերջինիս պարտադիր բացատրել եզրակացություն կազմելիս ղեկավարվել ՀՀ ՔԴՕ 250-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի պահանջների պահպանման մասին:

Ըստ այդմ՝ առաջարկում ենք ՀՀ ՔԴՕ 249-րդ հոդվածի 2-րդ մասը վերած-
լակերպել հետևյալ կերպ. «Փորձաքննություն նշանակված անձը փորձագետին
հանձնում է փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշումը, բացառում է սույն
օրենսգրքի 85 հոդվածով նախատեսված նրա իրավունքներն ու պարտականու-
թյունները, **եզրակացություն կազմելու համար սույն օրենսգրքի 250-րդ հոդ-
վածի 2-րդ և 3-րդ մասերով նախատեսված պահանջները** և նախազգուշացնում
է եզրակացություն տալուց հրաժարվելու, խուսափելու, ինչպես նաև ակնհայտ
կեղծ եզրակացություն տալու համար սահմանված պարասխանավորության մա-
սին: Այդ գործողությունները կատարելու մասին քննիչը կազմում է արձանագրու-
թյուն, որն ստորագրվում է փորձագետի և հաստատվում է քննիչի կողմից: Ար-
ձանագրության մեջ նշվում են նաև փորձագետի արած հայտարարությունները
և նրա միջնորդությունները: Փորձագետի միջնորդությունները մերժելու մասին
փորձաքննություն նշանակված անձը կայացնում է պարճառաբանված որոշում»:

Այսպիսով, կարծում ենք, վերը ներկայացված օրենսդրական փոփոխություն-
ների նախաձեռնումը հրատապ է և կոչված է իրավակիրառ պրակտիկայի բարե-
լավմանը, գործով վարույթի շրջանակում փորձագետի եզրակացության քրեա-
դատավարական նշանակության իմաստավորմանը:

Annotation. The article is dedicated to analyzes of criminal procedure law and scientific framework of the content and use of expert's conclusion in criminal procedure. The author presents criminal-procedural relevant regulations of Criminal Procedure Code of the RA regarding the structure of expert's conclusion and in that framework underlines the necessity of preparing the amendments of these norms in regards to expert's conclusion. From this point of view there have been analyzed various approaches of scientists and law-enforcement practice of RA.

To that end in regard to the study theme, the author represents legal approaches of the Court of Cassation of the RA, showing the tendency of case-law development of Court of Cassation of the RA.

In conclusion the author mentions, that in contrast to other types of proofs, proper and comprehensive estimation of expert's conclusion suggests its examination and analyze from the point of view of content and structure of that, meanwhile representing own formulation of the Article 249 of CPC of the RA, in order for future development of law enforcement practice of the RA.

Аннотация. Статья посвящена анализу уголовно-процессуальных и научных основ сущности, содержания и использования заключения эксперта в уголовном процессе. Автор рассматривает соответствующие уголовно-правовые регулирования УПК РА по поводу содержания заключения эксперта и на этой основе подчеркивает необходимость внесения поправок в данных нормах. С этой точки зрения в статье проанализированы разные подходы ученых и правоприменительной практики РА. В контексте изучаемой темы автор представляет правовые подходы Кассационного суда РА, показывая тенденцию развития прецедентной практики Кассационного суда РА.

В заключение автор отмечает, что в отличие от других видов доказательств, должная и всесторонняя оценка заключения эксперта предполагает его изучение и анализ с точки зрения содержания и структуры, одновременно представляется авторская формулировка статьи 249 УПК РА, тем самым подчеркивается актуальность внесения соответствующих поправок с целью улучшения правоприменительной практики РА.

Բանալի բառեր – փորձաքննություն, փորձագետ, ապացույց, գնահատում, քրեական դատավարություն, քրեական գործ:

Keywords – *expertise, expert, evidence, estimation, criminal procedure, criminal case.*

Ключевые слова: *экспертиза, эксперт, доказательство, оценка, уголовный процесс, уголовное дело.*

Ռ. Մարտիկյան - ՀՀ ԱԱԾ քննչական դեպարտամենտի բաժնի պետ, էլ. հասցե՝ ruben_martikyan@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 23.11.2020 թ., տրվել է գրախոսության 23.11.2020 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վահե Ենգիբարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ

*ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի դատավորի օգնական,
ՀՌՀ իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական իրավունքի և
քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ*

VARAZDAT SUKIASYAN

*Assistant to the Judge of the Criminal Chamber of the RA Cassation Court,
PhD Student at the Chair of Criminal Law and Criminal Procedure
Law of RAU Institute of Law and Politics*

ВАРАЗДАТ СУКИАСЯН

*Помощник Судьи Уголовной палаты Кассационного суда РА,
аспирант кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права
Института права и политики РАУ*

ԳԱՂՏՆԻՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹ

PRIVACY AS A SOCIAL-LEGAL PHENOMENON

ТАЙНА КАК СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ЯВЛЕНИЕ

Պետությունների և հասարակությունների տարբեր տիպերի սոցիալական, քաղաքական և իրավական հատկանիշները բավականին բազմաշերտ են: Այդ հատկանիշների շարքում որոշակի տեղ է զբաղեցնում նաև գաղտնիքը՝ որպես սոցիալ-իրավական երևույթ: Ընդ որում, այն ներկայանում է ոչ միայն որպես տեղեկատվության սահմանափակման կառուցակարգ, այլ նաև որպես պետության և հասարակության մեջ ներթափանցող օբյեկտիվ գործընթացների արտացոլանք: Ցանկացած տոտալիտար պետության համար բնութագրական է պետական և ծառայողական գաղտնիքների ծավալի չափազանց ընդլայնումը, իսկ ժողովրդավարական պետություններին, ընդհակառակը բնորոշ է օրենքով պահպանվող գաղտնիքների օրենսդրական մանրակրկիտ կարգավորումը¹:

Աքսիոլոգիական առումով գաղտնիքն իրենից ներկայացնում է սոցիալական արժեք, որի՝ օրենքով պահպանվածության և պաշտպանվածության պայմաններում է հնարավոր միայն տեխնոգեն հասարակությունում մարդու բնականոն կենսագործունեության ապահովումը: Ասվածը նաև հիմնավորվում է նրանով, որ հոգեբանության մեջ հանրաճանաչ է այն, որ անձի մասնավոր կյանքի վերաբերյալ տեղեկության հրապարակումը համարվում է մարդու հոգեկան անվտանգության սպառնալիքներից մեկը²:

¹ Տե՛ս *Фатьянов А.А.*, Тайна и право, М., МИФИ, 1999, էջ 14:

² Տե՛ս *Ршетица С.Ю., Смолян Г.Л.*, Информационно-психологическая безопасность личности // Про-

Տեղեկության արժեքը գաղտնիքների ուսումնասիրման առումով չափազանց կարևոր ասպեկտ է: Տեղեկությունը կարող է ունենալ չնչին կարևորություն, զգալի կարևորություն, զգալի սիտուատիվ կարևորություն և բովանդակային առումով զգալի կարևորություն: Ռուս իրավագետ Ի. Վ. Բոնդարի կարծիքով, օրենքով պահպանվող գաղտնիքի բովանդակությունն են կազմում միայն այն տեղեկությունները, որոնք ունեն զգալի արժեք և վերաբերում են հասարակական կյանքի առավել կարևոր ոլորտներին³ :

Տեղեկության հասկացության բացահայտման համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ վերջինիս նորմատիվային սահմանմանը, որը տրված է «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքում: Նշված օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ տեղեկությունը սահմանվում է որպես անձի, առարկայի, փաստի, հանգամանքի, իրադարձության, եղելության, երևույթի վերաբերյալ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստացված և ձևավորված տվյալներ՝ անկախ դրանց տնօրինման ձևից կամ նյութական կրիչից (տեքստային, էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ձայնագրություններ, տեսագրություններ, լուսաժապավեններ, զճագրեր, սխեմաներ, նոտաներ, քարտեզներ): Տեղեկության հասկացության նշված նորմատիվային սահմանման տրամաբանական պարզեցման դեպքում ստացվում է, որ տեղեկությունը տվյալ է: Այսինքն՝ նույնանուն են տեղեկությունը և տվյալը: Նման մոտեցում առկա է նաև «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածում, որտեղ անձնական տվյալը համարվում է ֆիզիկական անձին վերաբերող ցանկացած տեղեկություն, որը թույլ է տալիս կամ կարող է թույլ տալ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով նույնականացնել անձի ինքնությունը:

Ի. Վ. Բոնդարը նշում է, որ տեղեկության և տվյալի հասկացությունները հարաբերակցվող կատեգորիաներ են, և ոչ՝ նույնական : Մեր մոտեցումն այն է, որ կոնցեպտուալ առումով տեղեկության հասկացության և տվյալի հասկացության միջև տարբերությունն այնքան մեծ չէ, որ կարող է տերմինաբանական խառնաշփոթ առաջացնել իրավակիրառ պրակտիկայում կամ նույն տեսական մեկնաբանման մակարդակում: Բացի դրանից՝ ըստ էության տեղեկությունը կարող է բացատրվել տվյալի հասկացությամբ և հակառակը, քանի որ արդի բացատրական բառարանում⁴ նույնպես դրանք պարզաբանվում են միմյանցով:

Արդի դարաշրջանի համար տեղեկությունը համարվում է կարևոր սոցիալական ռեսուրս, որի պայմաններում գաղտնիքի պաշտպանության նշանակությունն էլ ավելի է ամրապնդվում ժողովրդավարական հասարակություններում: Հաշվի առնելով ժամանակակից հասարակական հարաբերություններում գաղտնիքիների, այդ թվում՝ անձնական գաղտնիքների բազմազանությունը, կարելի է պնդել, որ գաղտնիքը որպես սոցիալական երևույթ ուղղակիորեն առնչվում է ցանկացած

блемы информационно-психологической безопасности, М., 1996, էջ 21:

³ См. Бондарь И.В., Тайна по российскому законодательству (Проблемы теории и практики): Дис. канд. юрид. наук: Н. Новгород, 2004, էջ 16:

⁴ См. Бондарь И.В., նշված աշխատությունը, էջ 25:

անհատի շահերին: Ընդ որում՝ տվյալները, որոնք ավանդաբար պահպանվում են որպես գաղտնիք, այսօր արդեն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման կտրուկ տեմպի պայմաններում բարձրացնում են դրանց նկատմամբ ոչ իրավաչափ հասանելիության ռիսկերը:

Ռուս իրավագետ Ա. Ֆատյանովն իրավացիորեն նշել է, որ հատկապես ակտուալ են դարձել տեղեկության այնպիսի հիմնարար իրավաբանական հատկանիշները, ինչպիսիք են՝

- ոչ նյութականությունը,
- անորոշ շրջանակի անձանց մոտ տեղեկության միաժամանակյա գտնվելը,
- նյութական կրիչից տեղեկության անխզելի կապի բացակայությունը⁵:

Պատահական չէ, որ ներկա ժամանակում տեղեկության պաշտպանությունն իրենից ներկայացնում է ինքնուրույն, սոցիալապես կարևոր գործունեության ոլորտ, որն ուսումնասիրվում է, ի թիվս այլնի, օրենքով պահպանվող գաղտնիքների պաշտպանության տեսանկյունից:

Գաղտնիքին՝ որպես սոցիալական երևույթի անդրադարձել են մի շարք գիտնականներ. մասնավորապես, ռուս իրավագետ Յու. Ս. Պիլիպենկոն նշել է, որ գաղտնիքը միշտ ենթադրում է լռելու պարտականություն, քանի որ այն պայմանավորված է մարդկային համակեցության կանոններով: Գաղտնիության ռեժիմի խախտումը, անկախ դրա բնույթից կամ շարժառիթից, չի կարող ունենալ բարոյապես դրական գնահատական: Չհանրայնացված տեղեկությունը ստանում է գաղտնիքի կարգավիճակ այն դեպքում, երբ փոխանցվում է երրորդ անձանց կամ արտացոլվում է նյութական կրիչի վրա: Հակառակ դեպքում, երբ գաղտնիքը չի հանրայնացվել, այսինքն՝ չի փոխանցվել այլ անձանց, ապա գաղտնիքը դուրս է սոցիալական հարաբերությունների շրջանակից և համարվում է գաղտնիք միայն սուբյեկտիվ իմաստով⁶:

Սոցիոլոգիական տեսանկյունից իրավական երևույթների ուսումնասիրումն առավել հիմնավոր է դարձնում երևույթի վերաբերյալ պատկերացումները: Երբ իրավագիտությունը որևէ հասկացություն է փոխառում սոցիոլոգիայից, առաջին հերթին փորձում է այն պիտանի դարձնել իրավական օգտագործման համար⁷:

Իրավական երևույթների վերաբերյալ հետազոտությունների շրջանակում անհրաժեշտ է իրավական նորմում նշված փաստական իրավիճակի վերացարկումից (abstracted factual situations) անցում կատարել դեպի սոցիալական գիտություններին: Այլ կերպ՝ Ջ.Հոլի կարծիքով, նման մոտեցումը չի նշանակում, որ իրավունքից անցում է կատարվում սոցիալական գիտություններին, այլ միայն տեղի է ունենում այլ գիտությունների կոնցեպցիաների այնպիսի վերակազմավորում, որը թույլ է տալիս դրանք դիտարկել իրավական հարթության վրա⁸:

⁵ Տե՛ս Էր. Բ. Սոլայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հատոր 2, Երևան, Հայաստան, 1976, էջ 1458:

⁶ Տե՛ս *Фатьянов А.А.*, Обращаться с осторожностью: тайна! // Закон, 2002, N12, էջ 24:

⁷ Տե՛ս *Пилипенко Ю.С.*, Адвокатская тайна: теория и практика реализации: диссертация доктора юридических наук, Москва, 2009, էջ 35:

⁸ Տե՛ս *R. Cotterrell*, Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory (Law, Justice and

Այսպես, գերմանացի սոցիոլոգ Բ. Սիվերսը գաղտնիքը բնորոշում էր նախաձեռնությամբ որպես սոցիալական համակարգերում ընթացող հաղորդակցության գործոն⁹, իսկ Ն. Լուիմանը նշում էր, որ սոցիալական համակարգերում առկա գաղտնիքները դրանք տևող գաղտնիքներ են, քանի որ որոշակի ժամանակ հետո կորցնում են իրենց՝ գաղտնիության հատկանիշը և դառնում են հասարակ տեղեկություն¹⁰, վերջինս կարևորում էր գաղտնիքի ժամանակավոր լինելու բնույթը: Վ.Ստոկը գաղտնիքը բնորոշում էր որպես հասարակական բարոյականություն:¹¹ Սոցիոլոգներ Ի.Գոֆմանի և Ի.Ալթմանի կարծիքով, գաղտնիքը ոչ այլ ինչ է, քան սոցիալական երևույթ: Վերջիններս պնդում էին, որ գաղտնիքը կարևոր է ոչ միայն անհատի ազատ զարգացման համար, այլ նաև՝ ընդհանրապես հասարակության բնականոն էվոլյուցիայի համար¹²:

Գաղտնիքը որպես սոցիալական երևույթ բնորոշող վերը նշված հեղինակների աշխատություններում ընդհանրությունն այն է, որ անհատները սոցիալական փոխհարաբերություններում հաճախ են ունենում գաղտնիության ողջամիտ ակնկալիք:

Մասնավոր կյանքի գաղտնիության ողջամիտ ակնկալիքի (reasonable expectation of privacy) դոկտրինն առաջին անգամ ամրագրվել է ԱՄՆ գերագույն դատարանի «Katz v. United States»¹³ գործով վճռում, որտեղ դատարանը, անդրադառնալով հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնալսման իրավաչափությանը, նշել է, որ նույնիսկ հանրային վայրերում գտնվող հեռախոսակապից օգտվելու դեպքում անձն ունի գաղտնիության ողջամիտ ակնկալիք: Ընդ որում, ողջամիտ ակնկալիքը գնահատելու համար ԱՄՆ գերագույն դատարանն ընդգծել է, որ գաղտնիության ողջամիտ ակնկալիքի թեստն ունի երկու պայման: Առաջին պայմանն այն է, որ անձը պետք է փաստացի ակնկալի (գիտակցի), որ իր հեռախոսային խոսակցությունը չի գաղտնալսվում, իսկ երկրորդ պայմանն այն է, որ հասարակությունում այդ ակնկալիքը պետք է համարվի ողջամիտ:

Իրավունքի և հասարակության¹⁴ վերաբերյալ սոցիոլոգիական աշխատություններում գիտնականները հաճախ անդրադառնում են մասնավոր կյանքի գաղտնիության նկատմամբ քրեադատավարական միջամտության հարցերին: Ուշադրության են արժանի հատկապես Ա. Սթինզկոմբի աշխատությունները, որոնցում վերջինս նշում է, որ մարդկանց առօրյա կյանքի մեծ մասը կենտրոնացված է ոչ մեծ սոցիալական համակարգերում (դրանք են՝ ընտանիքը, դպրոցը, աշխատավայրը և այլն), որոնք ունեն սեփական նորմեր, նպատակներ և տե-

Power) Paperback – 28 Sept. 2006. Էջ 55:

⁹ Տե՛ս *Hall J.*, Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes // *Journal of legal education*, 1953, Vol. 5, էջ 341:

¹⁰ Տե՛ս *B. Sievers*, Geheimnis und Geheimhaltung in sozialen Systemen: Springer Fachmedien Wiesbaden, 1974, էջ 36:

¹¹ Տե՛ս *Luhmann*, Allgemeines Modell organisierter Sozialsysteme, Manuskript, Bielefeld. 1970, էջ 22:

¹² Տե՛ս *W. Stok*, Zur vgl. auch Geheimhaltungsaufgrund von Mißverständnissen und Mißtrauen (1929), էջ 53:

¹³ Տե՛ս *B. Roessler, D. Mokrosinska*, Social Dimensions of Privacy: Interdisciplinary Perspectives. Cambridge University Press (2015). Էջ 53:

¹⁴ Տե՛ս *Katz v. United States*, U.S. Supreme Court 389 U.S. 347 (1967):

ղակայում: Այդ սոցիալական համակարգերի սահմաններին չմիջամտելը կարևոր նշանակություն ունի դրանց բնականոն զարգացման համար: Եթե պետության ներկայացուցիչներն անպատեհ ներխուժեն սոցիալական համակարգեր, ապա դրանք կկորցնեն իրենց ինքնուրույնությունը (private autonomy) և ազատ զարգանալու հնարավորություն չեն ունենա¹⁵:

Հետաքրքրական է Ա. Սթինզկոմբի այն պնդումը, որ սոցիալական համակարգերի հիմնական, փաստացի սահմաններ են հանդիսանում այնպիսի հասարակ իրեր, ինչպիսիք են՝ դռները, պատերը, պատուհանները, որոնց իրավաբանական պաշտպանության ներքո հասկացվում է, որ ոչ մեծ սոցիալական համակարգերը, որոնք օրինական հիմքերով տիրապետում են որոշակի տարածքի, կարող են ապահովել շարունակական (continuous) և հայեցողական (discretionary) վերահսկողություն սոցիալական համակարգի սահմանների նկատմամբ¹⁶:

Հարկ է ընդգծել, որ գաղտնիքի կազմավորման նպատակը դրա բացահայտման, հրապարակման, ինչպես նաև երրորդ անձանց հասանելիության արդյունքում առաջացող բացասական հետևանքների կանխումն է: Հետևապես՝ գաղտնիքի առթիվ ֆիզիկական անձանց միջև ծագող հարաբերությունները կարգավորվում են առավելապես սոցիալական նորմերով: Սոցիալական նորմերն իրավունքի տեսության մեջ ընդունված է համարել որպես հասարակության, նրա անդամների և դրանց միավորումների գործունեության և սոցիալական փոխհամագործակցության կազմակերպման գիտակցված կամային բնույթի վարքագծի ընդհանուր չափորոշիչներ¹⁷:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ կարծում ենք, որ գաղտնիքը՝ որպես սոցիալական երևույթ նախևառաջ սոցիալական համակարգերի ներսում, ինչպես նաև սոցիալական համակարգերի միջև հանդես է գալիս հաղորդակցության միջոցի ձևով: Ինքնին գաղտնիքի սոցիալական գործառույթը մեր մոտեցմամբ այն է, որ այն, ըստ սոցիալական անհրաժեշտության, իրականացնում է տեղեկության սելեկտիվ որակում (selektive Qualifizierung): Ասվածը կարելի է հասկանալ հետևյալ կերպ. պետությունը՝ որպես սոցիալական բարդ համակարգ, հաստատում է այն տեղեկությունների շրջանակը, որոնք կարող են առանց սահմանափակման օգտագործվել համակարգի սուբյեկտների կողմից: Իսկ այն տեղեկությունները, որոնց շրջանառությունը պետությունը ցանկանում է սահմանափակել, ապա դրանց նկատմամբ, ըստ սոցիալական անհրաժեշտության, իրականացնում է ընտրողական որակում՝ կազմելով սոցիալական համակարգի կողմից պահպանվող գաղտնիք:

Գաղտնիքի երևույթն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է գիտակցել, որ գաղտնիքի բովանդակությունը կազմող տեղեկությունը հանդիսանում է իրավակարգա-

¹⁵ Նշենք, որ սոցիալական գիտությունների «Law and Society» ուղղությունն առաջացել է ԱՄՆ-ում 1966 թվականին, այնուհետև իր իմաստավորումն է գտել Գերմանիայում «Zeitschrift fuer Rechtssoziologie» և Իտալիայում «Sociologia del Diritto»:

¹⁶ Stén L. A. *Stinchcombe*, Institutions of Privacy in the Determination of Police Administrative Practice, by, in: *The American Journal of Sociology*, Vol. 69. No 2 (Sep., 1963). էջեր 150-151:

¹⁷ Stén L. A. *Stinchcombe*, նշված աշխատությունը, էջ 151:

վորման բարդ օբյեկտ, ուստի գաղտնիքի մասին համակողմանի պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է ներկայացնել այն որպես իրավական երևույթ:

Իրավաբան գիտնականների կողմից գաղտնիքի իրավական բնորոշման հարցում չկա միասնական մոտեցում: Այսպես՝ գաղտնիքը դիտվում է որպես իրավական երևույթ, իրավական կատեգորիա և իրավական ինստիտուտ:

Յու. Ս. Պիլիպենկոն նշում է, որ իրավունքը, հանդիսանալով մշակույթի նորմատիվային գործոն, գաղտնիքի առթիվ ծագած հարաբերությունները միջնորդավորելով՝ կազմավորում է այն որպես իրավական երևույթ, որն էլ իր հերթին արտացոլվում է գործող օրենսդրության մեջ¹⁸:

Մ. Ի. Պարշուկովի կարծիքով, գաղտնիքն իր յուրահատուկ բնույթով համարվում է ընդհանուր իրավական կատեգորիա, որն օգտագործվում է բոլոր իրավունքի ճյուղերի կողմից և իր արտացոլանքն է գտնում օրենքով պահպանվող տեղեկությունների վերաբերյալ օրենսդրական ակտերում¹⁹:

Ըստ Ի. Վ. Սմոլկովայի՝ գաղտնիքի ինստիտուտն իրավական նորմերի համակարգ է, որը կարգավորում է կոնֆիդենցիալ տեղեկության պաշտպանության առթիվ ծագող իրավահարաբերությունները²⁰: Մեկ այլ աշխատության մեջ Ի. Սմոլկովան նշում է, որ գաղտնիքը համարվում է սոցիալ-իրավական ինստիտուտ²¹:

Վերջին մոտեցումը չի համընկնում սոցիալ-իրավական ինստիտուտի էությանն այն պատճառաբանությամբ, որ սոցիալական ինստիտուտները մարդկանց կազմակերպված միավորումներ են, որոնք իրականացնում են որոշակի սոցիալապես կարևոր գործառույթներ²²: Սոցիալական ինստիտուտի բավականին դինամիկ տարատեսակ է հանդիսանում սոցիալ-իրավական ինստիտուտը, որը բացի սոցիալական գործառույթներից՝ իրականացնում է նաև իրավական գործառույթներ: Օրինակ՝ այդպիսի սոցիալ-իրավական ինստիտուտներ են համարվում իրավապահ մարմինները, օրենսդիր մարմինները, դատական մարմինները, որոնք, բացի սոցիալական գործառույթներից, ունեն իրենց հատուկ իրավական գործառույթները: Ուստի Ի. Վ. Սմոլկովայի վերը նշված մոտեցմամբ բովանդակային առումով գաղտնիքը բնութագրվում է ոչ թե որպես սոցիալ-իրավական ինստիտուտ, այլ՝ սոցիալ-իրավական երևույթ:

Անգլիացի հանրահայտ իրավագետ, փիլիսոփա Ի. Բենտամը բավականին խիստ է արտահայտվել քրեական դատավարությունում արտոնությունների և

¹⁸ Տե՛ս Պետության և իրավունքի տեսություն, ուսումնական ձեռնարկ. հեղ. խումբ, գիտ. խմբ՝ Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան, 3-րդ լրամշակված հրատ., Եր., «Լուսաբաց հրատարակչատուն», 2018, էջ 268: Տե՛ս նաև, *mutatis mutandis*, *Марченко М.Н.*, Теория государства и права: учебник / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2014, էջ 450: *Матузов Н.И., Малько А.В.*, Теория государства и права: учебник / 4-е изд., испр. и доп.– М., Изд. дом «Дело», 2013, էջ 211:

¹⁹ Տե՛ս *Пилипенко Ю.С.*, նշված աշխատությունը, էջ 35:

²⁰ Տե՛ս *Паршуков М.И.*, Тайна как правовая категория, Вестник УрФО № 4(22) / 2016, էջ 52: Տե՛ս նաև *mutatis mutandis*, *Գ. Հակոբյան*, Բժշկական գաղտնիքի քրեաիրավական պաշտպանություն, իրավ. գիտ. թեկն. առեն., Երևան, 2018 թ., էջ 13:

²¹ Տե՛ս *Смолькова И.В.*, Актуальные проблемы охраняемых федеральным законом тайн в российском уголовном судопроизводстве: монография, -М.: Юрлитинформ, 2014, էջ 21:

²² Տե՛ս *Смолькова И.В.*, Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе: Дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09: Иркутск, 1998, էջ 24:

գաղտնիքների առկայության վերաբերյալ՝ նշելով, որ գաղտնիքը դատավարությունում հանդիսանում է չարիք²³, սակայն 20-րդ դարի սկզբին Արևմտյան Եվրոպայում լայն տարածում գտավ գերմանացի իրավագետ Է. Բելինգի կողմից առաջարկված դոկտրինը, ըստ որի՝ քրեական դատավարությունում ապացուցման գործընթացը պետք է իրականացվի որոշակի սահմանափակումներով, այսպես կոչված՝ «ապացուցման արգելքներով», որոնց թվին են դասվում նաև քրեական գործերով վարույթի ընթացքում պետական և ծառայողական գաղտնիքների պահպանումը²⁴: Օրենքով պահպանվող գաղտնիքների պաշտպանության վերաբերյալ բազմաթիվ գիտական աշխատություններ հրատարակած Ի. Վ. Սնոլկովայի կարծիքով, հենց այդ իրավական դոկտրինով պայմանավորվեց տարբեր տեսակի գաղտնիքների պաշտպանության համար մի շարք իրավական մեխանիզմների ի հայտ գալը²⁵:

1995 թվականի հուլիսի 5-ին համաժողովրդական հանրաքվեով ընդունվեց Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, որի 20-րդ հոդվածը երաշխավորում էր յուրաքանչյուր մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքը անօրինական միջամտությունից պաշտպանելու իրավունքը, նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունքը, ինչպես նաև սահմանում էր մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքի մասին տեղեկություններ ապօրինի հավաքելու, պահելու, օգտագործելու և տարածելու արգելքը: Այս Սահմանադրությամբ, ինչպես նաև 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրությամբ չէր տարբերակվում մասնավոր կյանքի գաղտնիության իրավունքը և տվյալների պաշտպանության իրավունքը:

Հարկ է նկատել, որ մասնավոր կյանքի գաղտնիության իրավունքի և անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքի տարբերակումը (distinction) սահմանադրական մակարդակով առաջին անգամ ամրագրվեց 2015 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրությամբ: Փոփոխված Սահմանադրության մեջ ամրագրված մարդու իրավունքներն արտացոլում են, մասնավորապես, Եվրոպական միության հիմնական իրավունքների խարտիայի (այսուհետ՝ նաև Եվրոպական խարտիա), Եվրոպական կոնվենցիայի և դրա հիման վրա Եվրոպական դատարանի ձևավորած պրակտիկայի, Մարդու իրավունքների միջազգային դաշնագրերի դրույթները, ինչպես նաև բազմաթիվ առաջադիմական կարգավորումներ, որոնք իրենց տեղն են գտել տարբեր երկրների սահմանադրություններում²⁶: Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի սահմանադրական փոփոխություններով առանձին հոդվածներով ամրագրվեցին

²³ Տե՛ս *Беседина В.А.*, Социально-правовые институты современного российского общества: особенности формирования и развития: диссертация доктора социологических наук: Санкт-Петербург, 2005, էջեր 129 և 137:

²⁴ Տե՛ս *Бентам И.*, О судостроительстве. СПб., 1860, էջ 106:

²⁵ Տե՛ս *Филимонов Б.А.*, Институт запретов доказывания в уголовном процессе ФРГ /Вестник МГУ. Серия 11, Право, 1986, № 6, էջ 47:

²⁶ Տե՛ս *Смолькова И.В.*, նշված աշխատությունը, 2014, էջ 11:

բնակարանի անձեռնմխելիությունը (31-րդ հոդված), մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիությունը (32-րդ հոդված), հաղորդակցության ազատությունը և գաղտնիությունը (33-րդ հոդված) և անձնական տվյալների պաշտպանությունը (34-րդ հոդված):

Նշված իրավունքների տարբերակումն ունի մեթոդական կարևոր նշանակություն, քանի որ դրանց բովանդակությունը կազմող տվյալները (տեղեկությունները) չեն համընկնում իրենց գործառույթային առանձնահատկություններով, ինչպես նաև դրանց պաշտպանության մեխանիզմներով:

Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքի, բնակարանի և նամակագրության նկատմամբ հարգանքի իրավունք:

2. Չի թույլատրվում պետական մարմինների միջամտությունն այդ իրավունքի իրականացմանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա նախատեսված է օրենքով և անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում՝ ի շահ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի կամ երկրի տնտեսական բարեկեցության, ինչպես նաև անկարգությունների կամ հանցագործությունների կանխման, առողջության կամ բարոյականության պաշտպանության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»:

Ինչպես երևում է Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի բովանդակության ուսումնասիրությունից, այն չի պարունակում անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ որևէ դրույթ, սակայն Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի ազդեցության շրջանակը տարածում է նաև անձնական տվյալների պաշտպանության հետ կապված իրավահարաբերությունների վրա: Այս կապակցությամբ Եվրոպական դատարանը նշել է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի լայն կիրառումը կապված է Եվրոպայի խորհրդի «Անձնական տվյալների ավտոմատացված մշակման դեպքում անհատների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայի հետ, որի նպատակն է ապահովել յուրաքանչյուր պետության տարածքում յուրաքանչյուր անհատի՝ անկախ նրա քաղաքացիությունից կամ բնակության վայրից, իրավունքների և հիմնարար ազատությունների, մասնավորապես՝ նրա գաղտնիության իրավունքի նկատմամբ հարգանքը՝ իրեն առնչվող անձնական տվյալների ավտոմատացված մշակման մասով (տվյալների պաշտպանություն)²⁷:

Եվրոպական դատարանի՝ անձնական տվյալների պաշտպանության ոլորտի վրա Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի տարածման պրակտիկան քննադատվում է Եվրոպական դատարանում ներկայացուցչական առաքելությամբ հանդես եկող փաստաբանների և ԵՄ դատարանի ներկայացուցիչների կողմից: Մասնավորապես՝ վերջիններս նշում են, որ Եվրոպական խարտիան, ի տարբերություն Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի, տարբերակում է «մասնավոր

²⁷ Տե՛ս Վ. Պողոսյան, Ն. Սարգսյան, Հայաստանի Հանրապետության 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը < 247, Եր., Տիգրան Մեծ, 2016, էջ 43:

կյանք» և «տվյալների պաշտպանություն» հասկացությունները, ինչը հիմք է հանդիսանում ԵՄ դատարանի կողմից ձևավորել հստակ տարբերակված նախադեպային պրակտիկա²⁸:

Իրավաբանական գրականությունում «մասնավոր կյանք» և «անձնական տվյալ» հասկացությունների հարաբերակցության շուրջ գիտնականների մոտ ձևավորվել է երեք մոտեցում:

Առաջին մոտեցման կողմնակիցները²⁹ գտնում են, որ այդ հասկացությունները հարաբերակցվում են որպես ամբողջ և մաս, որտեղ մասնավոր կյանքն ամբողջն է, իսկ անձնական տվյալը՝ մասը:

Երկրորդ մոտեցմանը հարող հեղինակների³⁰ կարծիքով, անձնական տվյալ հասկացությունն ավելի լայն է, քան մասնավոր կյանքի տվյալը, քանի որ անձնական տվյալները միասեռ չեն, բացի նույնականացնող տվյալներից՝ դրանցում ընդգրկվում են նաև անձի բարոյական և գործնական հատկանիշների վերաբերյալ տվյալներ:

Երրորդ տեսակետի³¹ համաձայն՝ անձնական տվյալ և մասնավոր կյանքի տվյալ հասկացությունները բովանդակային առումով նույնական չեն, այդուհանդերձ դրանց բովանդակությունը կազմող տվյալները հաճախ հատվում են: Մասնավոր կյանքի վերաբերյալ ամբողջ տեղեկությունն անձնավորում է մարդուն իր կողմից իրականացվող գործունեությամբ, սակայն կան անձնական տվյալներ, որոնք թեկուզև նույնականացնում են անձին, սակայն չեն հանդիսանում մասնավոր կյանքի տվյալներ, օրինակ՝ անձի անունը, ազգանունը, հայրանունը, բնակության վայրը:

Մեր կարծիքով, մասնավոր կյանքի վերաբերյալ տեղեկության բովանդակությունն ավելի լայն է, քան անձնական տվյալի բովանդակությունը, քանի որ վերջինս չի ներառում անձի մասնագիտական, ձեռնարկատիրական, հասարակական և այլ գործունեությանը վերաբերող տեղեկությունները: Ընդհանուր առմամբ մասնավոր կյանքի վերաբերյալ տեղեկությունները կազմում են նաև անձի բա-

²⁸ Stijn J. Kokott, C. Sobotta, The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR, *International Data Privacy Law*, Volume 3, Issue 4, November 2013, էջեր 222–228:

²⁹ Stijn Цадыкова Э.А., Гарантии охраны и защиты персональных данных человека и гражданина // Конституционное и муниципальное право, 2007, № 14, էջ 2, Петрыкина Н.И., Правовое регулирование оборота персональных данных. Теория и практика. – М.: Статут, «КонсультантПлюс» 2011, էջ 14, Садовникова Т.Д., Комментарий к Конституции РФ: постатейный. М., 2001, էջ 21, Wakes Raymond, *Protection of Privacy*, London: Sweet & Maxwell, 1980, էջ 31:

³⁰ Stijn Климович Е.В., О сущности понятия «персональные данные» как конфиденциальной информации особой категории // Международные юридические чтения: материалы ежегодной международной научно-практической конференции (14 апреля 2005 г.), Омск, 2005, Ч. 2, էջ 27: Ветров Д.М., Защита персональных данных и защита информации на предприятии, Некоторые спорные вопросы применения // Проблемы права, Челябинск, 2010, № 1, էջ 119:

³¹ Stijn Пилипенко С.Г., Федосин С.А., К вопросу о защите права на неприкосновенность частной жизни при обработке персональных данных // Актуальные проблемы современного государства и права: материалы Всероссийской научно-практической конференции (Саранск, 22-23 мая 2008 г.). М., 2009. էջ 73, Лушников А.М., Защита персональных данных работника: сравнительно-правовой комментарий главы 14 Трудового кодекса Российской Федерации // Трудовое право, 2009, № 9, «КонсультантПлюс», էջ 5:

րեկամական, ընկերական հարաբերություններն այլ անձանց հետ, անձի սոցիալական և ֆինանսական վիճակը, հայացքների և մոտեցումների, կենսակերպի վերաբերյալ տվյալները, իսկ անձնական տվյալների թվին է դասվում ֆիզիկական անձին վերաբերող ցանկացած տեղեկություն, որը թույլ է տալիս կամ կարող է թույլ տալ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով նույնականացնել անձի ինքնությունը:

«Մասնավոր կյանք» և «անձնական տվյալ» հասկացությունների պարզաբանումից հետո առաջ քաշվող հարցադրումն այն է, թե համարվում է արդյո՞ք անձնական տվյալը գաղտնիք: Այս հարցադրմանը պատասխանելու համար պետք է անդրադառնալ «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 2-րդ մասին, որտեղ ամրագրված է, որ պետական և ծառայողական, բանկային, նոտարական, փաստաբանական, ապահովագրական գաղտնիք համարվող, ազգային անվտանգությանը կամ պաշտպանությանն առնչվող գործողությունների ժամանակ օգտագործվող, ինչպես նաև փողերի լվացման և ահաբեկչության դեմ պայքարի, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ընթացքում կամ դատավարություններում օգտագործվող անձնական տվյալների հետ կապված առանձնահատկությունները կարգավորվում են այլ օրենքներով: Նշված հոդվածի վերլուծությունից կարելի է եզրահանգել, որ անձնական տվյալն ինքնին չի համարվում գաղտնիք, սակայն որոշակի իրավահարաբերությունների հետ առնչվելուց անձնական տվյալը վերածվում է գաղտնիքի կամ կազմում է գաղտնիքի մեջ ներառված տեղեկություն:

Այս հարցի կապակցությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարության անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության 2019 թվականի հանրային հաշվետվությամբ նշվել է, որ անձնական տվյալն ինքնին գաղտնիք չէ, և անձնական տվյալների մշակման սկզբունքները և կանոնները սահմանող «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում անձնական տվյալները չեն նույնանում գաղտնիքի հետ (այսպես, անձնական տվյալները կարող են լինել նաև հանրամատչելի)³²:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 23-րդ գլուխն ամբողջությամբ նվիրված է գաղտնիության պահպանմանը: Նշված գլխի նորմերով ամրագրված են քրեական վարույթի շրջանակում մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության, պետական, ծառայողական և առևտրային գաղտնիքների ստացման և պահպանման ընդհանուր պայմանները:

Օրենքով պահպանվող գաղտնիքների մի ստվար հատված կապված է այնպիսի իրավահարաբերությունների հետ, որոնք դուրս են գտնվում քրեադատավարական գործունեությունից, դրանց իրավական կարգավորումը ապահովվում է ճյուղային օրենսդրությամբ՝ վարչական, քաղաքացիական ընտանեկան և այլն, սակայն հատուկ տեղ է զբաղեցնում փաստաբանական գաղտնիքը, որն ունի

³² Տե՛ս ՀՀ արդարադատության նախարարության անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության 2019 թվականի հանրային հաշվետվությունը, էջ 8, հղումը՝ <http://www.justice.am/storage/uploads/2019Annual-report-2019-ATPG.pdf>:

ընդհանուր դատավարական բնույթ³³, քանի որ դրա իրավական կարգավորումը ապահովվում է քրեական, վարչական և քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերով:

ՀՀ օրենսդրության ուսումնասիրությունը վկայում է, որ տարբեր օրենքներով ներկայումս կարգավորվում են թվով 29 տեսակ գաղտնիքների հետ կապված իրավահարաբերություններ: Դրանց թվին են դասվում. պետական, ծառայողական, հարկային, ապահովագրական, բանկային, վարկային, նոտարական, մասնագիտական, առևտրային, բժշկական, նախաքննության, փաստաբանական, աուդիտորական, լրագրողական, չբացահայտված տեղեկատվությունը՝ ներառյալ արտադրության (նոու-հաու) գաղտնիքները, ինչպես նաև օրենսդրությամբ ապահովվում է մասնավոր կամ ընտանեկան կյանքի, քվեարկության, խոստովանանքի, խորհրդակցական սենյակի, երեխայի որդեգրման, կտակի, նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների, էլեկտրոնային հաղորդակցության և Մարդու իրավունքների պաշտպանի առանձնագրույցների գաղտնիությունը:

Իհարկե, օրենսդրությամբ առկա է նաև միջանձնային հարաբերությունների կոնֆիդենցիալության պահպանման այլ կառուցակարգեր, օրինակ՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով ապահովվում է կալանավորված անձի և օրինական ներկայացուցչի առանձին, խորհրդապահական կարգով (կոնֆիդենցիալ) տեսակցելու հնարավորությունը³⁴:

Վերոգրյալի համատեքստում բնորոշելով գաղտնիքը որպես սոցիալական համակարգերի ներսում, ինչպես նաև սոցիալական համակարգերի միջև հանդես եկող հաղորդակցության միջոց և ըստ սոցիալական անհրաժեշտության տեղեկության սելեկտիվ որակման գործառույթ իրականացնող երևույթ (selektive Qualifizierung), միաժամանակ գաղտնիք կազմող տեղեկությունների պահպանումն իր ամրագրումն է ստացել ինչպես ՀՀ Սահմանադրությամբ, այնպես էլ օրենքներով, ուստի գաղտնիքն իր բովանդակային էությամբ հայտնվում է հասարակական կյանքի երկու ոլորտներում՝ սոցիալական և իրավական, որպիսի պայմաններում այն կարող է բնորոշվել որպես սոցիալ-իրավական երևույթ:

Annotation. The article discusses the social and legal manifestations of privacy. Summarizing the opinions of scientists, the concept of mystery is given as a social phenomenon, then it is justified as a legal phenomenon. In the presented article, special attention is paid to the issue of distinguishing between the concepts of “private life” and “personal data” taking into account the positions of the European Court of Human Rights and the Court of the European Union.

Аннотация. В статье рассматриваются социально-правовые проявления тайны. Обобщая мнения ученых, предлагается определение понятия «тайна» как социального явления, а затем

³³ Տե՛ս *Смолькова И.В.*, նշված աշխատությունը, 2014, էջ 11:

³⁴ Այս մասին «mutatis mutandis» տե՛ս *Նարեկ Խաչատրյանի* գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2019 թվականի սեպտեմբերի 18-ի թիվ ԱՎԴ4/0028/01/16 որոշումը:

обосновывается как юридическое явление. В представленной статье особое внимание уделяется вопросу разграничения понятий «частная жизнь» и «личные данные» с учетом позиций Европейского Суда по правам человека и Суда Европейского Союза.

Բանալի բառեր - գաղտնիք, իրավունքների սահմանափակում, դատարան, տեղեկատվության մատչելիություն, անձնական կյանք, գաղտնի տեղեկատվություն:

Keywords: *privacy, restriction of law, court, access to information, privacy, confidential information.*

Ключевые слова: *тайна, ограничение прав, суд, доступ к информации, частная жизнь, конфиденциальная информация.*

Վ. Սուրիասյան – ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի դատավորի օգնական, ՀՌՀ իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, էլ. հասցե՝ varazdatsukiasyan@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 28.08.2020 թ., տրվել է գրախոսության 28.08.2020 թ., երաշխավորվել է ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի նախագահ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Լ. Զ. Թադևոսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 24.11.2020 թ.:

ԳԴ/0017/04/15

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2020 թվականի հուլիսի 08-ին

գրավոր ընթացակարգով քննելով ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի (այսուհետ՝ Կոմիտե) վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 13.12.2017 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ ՀՀ ֆինանսների նախարարության Սևանի տարածքային հարկային տեսչության (այսուհետ՝ Տեսչություն) դիմումի ընդդեմ «Ստալ Ստիլ» ՍՊԸ-ի՝ «Ստալ Ստիլ» ՍՊԸ-ին սնանկ ճանաչելու պահանջի մասին,

Պ Ա Ր Չ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը

Դիմելով դատարան՝ Տեսչությունը պահանջել է «Ստալ Ստիլ» ՍՊԸ-ին (այսուհետ՝ Ընկերություն) ճանաչել սնանկ:

ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի (դատավոր՝ Ա. Թամրազյան) (այսուհետ՝ Դատարան) 21.08.2015 թվականի վճռով դիմումը բավարարվել է:

Դատարանի 12.06.2017 թվականի որոշմամբ հաստատվել է սնանկության գործով պահանջների վերջնական ցուցակը:

Դատարանի 24.07.2017 թվականի որոշմամբ Կոմիտեի 14.07.2017 թվականի միջնորդությունը՝ պահանջների ներկայացման վերջնական ցուցակում դատական ծախսերի առանձնացման վերաբերյալ, մերժվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 13.12.2017 թվականի որոշմամբ Կոմիտեի վերաքննիչ բողոքը մերժվել է, և Դատարանի 24.07.2017 թվականի որոշումը թողնվել է օրինական ուժի մեջ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Կոմիտեն:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը սխալ է մեկնաբանել և կիրառել իրավահարաբերության ծագման պահին գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածը, 82-րդ հոդվածի 1-ին մասը:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանել է հետևյալ փաստարկներով.

Սույն գործով Վերաքննիչ դատարանը, իրավաչափ համարելով Դատարանի հետևությունները, եզրահանգել է, որ սնանկության դիմում ներկայացնելու համար վճարման ենթակա 500.000 ՀՀ դրամ պետական տուրքը նախապես վճարվել է Կոմիտեի կողմից, հետևաբար՝ նշված գումարի չափով պահանջը պատկանում է պարտատեր Կոմիտեին, այլ ոչ ՀՀ պետական բյուջեին, որպիսի պայմաններում նախապես վճարված պետական տուրքը՝ 500.000 ՀՀ դրամի չափով, ենթակա է ընդգրկման «է» հերթում՝ որպես պարտադիր վճար: Մինչդեռ թե Դատարանը, և թե Վերաքննիչ դատարանն անտեսել են, որ իրավահարաբերության ծագման պահին գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պետական տուրքի գումարը, որպես դատական ծախս, պետք է ընդգրկվել «դ» հերթում:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 13.12.2017 թվականի որոշումը և այն փոփոխել՝ Կոմիտեի ներկայացրած 500.000 ՀՀ դրամի չափով պահանջը հաստատել իրավահարաբերության ծագման պահին գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետով սահմանված հերթում:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը՝

1) Դատարանի 21.08.2015 թվականի վճռով Ընկերությունը ճանաչվել է սնանկ (**գործի հավելված 1-ին, գ.թ. 6-7**):

2) Դատարանի 12.06.2017 թվականի «Սնանկության գործով պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին» որոշմամբ հաստատվել է Ընկերության սնանկության գործով պարտատերերի պահանջների վերջնական ցուցակը և Կոմիտեն՝ 43.190.020 ՀՀ դրամ (այդ թվում՝ Կոմիտեի կողմից ներկայացված 500.000 ՀՀ դրամի չափով պահանջը՝ որպես սույն սնանկության գործի հարուցման համար նախապես վճարված պետական տուրքի գումար) պահանջի չափով, ընդգրկվել է չապահովված «է» հերթում (**գործի հավելված 1-ին, գ.թ. 11-12**):

3) Կոմիտեի կողմից 14.07.2017 թվականին միջնորդություն է ներկայացվել պարտատերերի պահանջների վերջնական ցուցակում դատական ծախսերի մասով պահանջի առանձնացման վերաբերյալ, որով վերջինս խնդրել է 43.190.020 ՀՀ դրամից 500.000 ՀՀ դրամը, որը Կոմիտեի կողմից նախապես վճարված պե-

տական տուրքի գումարն է, առանձնացնել և ընդգրկել պահանջների ցուցակի՝ իրավահարաբերության ծագման պահին գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետով սահմանված հերթում: Դատարանի 24.07.2017 թվականի որոշմամբ միջնորդությունը մերժվել է (**գործի հավելված 2-րդ, գ.թ. 1-ին**):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելը պայմանավորված է սույն վճռաբեկ բողոքը ներկայացնելու պահին գործող ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 234-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված հիմքի առկայությամբ, այն է՝ բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման համար, և գտնում է, որ տվյալ դեպքում Վճռաբեկ դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումները՝ սնանկության դիմումի համար նախատեսված պետական տուրքի մասով պահանջի բավարարման հերթի և գրանցված պահանջի փոփոխության հնարավորության առանձնահատկությունների վերաբերյալ կարևոր նշանակություն կունենան նմանատիպ գործերով միասնական և կանխատեսելի դատական պրակտիկա ձևավորելու համար, որը հիմնավորվում է ստորև ներկայացված պատճառաբանություններով:

Վերոգրյալով պայմանավորված՝ Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ հետևյալ հարցադրումներին.

- պահանջների վերջնական ցուցակի դիրքում է ենթակա գրանցման հարկադիր սնանկության դիմում դատարան ներկայացնելու համար նախատեսված պետական տուրքի գումարը,

- կարող է արդյոք փոփոխվել պահանջների վերջնական ցուցակում գրանցված պարտավորիչի պահանջի հերթը, և եթե այո, դր դեպքում ու ինչ ընթացակարգով:

1. Մինչև 15.04.2020 թվականը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 1-ին հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ սնանկության գործերի վարումն իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով, Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքով և նույն օրենքով սահմանված կարգով: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ եթե նույն օրենքով սահմանված են այլ կանոններ, քան Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով, ապա սնանկության գործի քննությունն իրականացվում է նույն օրենքով սահմանված կանոններով:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ նույն օրենսգրքով սահմանված կանոնները կիրառելի են (...) սնան-

կության գործի վարման և դրա շրջանակում առանձին քաղաքացիական գործերի քննության նկատմամբ, եթե այլ բան նախատեսված չէ «Սնանկության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով:

Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պարտատերերի չապահովված պահանջները բավարարվում են հետևյալ հերթականությամբ՝

(...)

դ) դատական ծախսերը.

(...)

է) չապահովված պարտավորությունների պահանջները, ներառյալ՝ պարտադիր սոցիալական վճարները և Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի և համայնքների բյուջեների նկատմամբ առաջացած՝ հարկերի և (կամ) վճարների, վարչարարությունից ծագած տուգանքների գծով պարտավորությունները, բացառությամբ ստորադաս չապահովված պարտավորությունների պահանջների.

(...):

17.06.1998 թվականին ընդունված, 01.01.1999 թվականին ուժի մեջ մտած և 09.04.2018 թվականին ուժը կորցրած ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական ծախսերը կազմված են **պետական տուրքից** և փորձագետին, վկային կանչելու, ապացույցները դրանց գտնվելու վայրում զննելու, փաստաբանի խելամիտ վարձատրության և գործի քննության հետ կապված այլ գործողությունների համար վճարման ենթակա գումարներից:

09.02.2018 թվականին ընդունված և 09.04.2018 թվականին ուժի մեջ մտած ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 101-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատական ծախսերը կազմված են **պետական տուրքից** և գործի քննության հետ կապված այլ ծախսերից:

«Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ առաջին ատյանի դատարաններ տրվող հայցադիմումների, դիմումների, դատարանի դատական ակտերի դեմ վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքների համար, ինչպես նաև դատարանի կողմից տրվող փաստաթղթերի պատճեններ (կրկնօրինակներ) տալու համար պետական տուրքը գանձվում է հետևյալ դրույքաչափերով. իրավաբանական անձանց սնանկ ճանաչելու դիմումների համար՝ բազային տուրքի 500-ապատիկի չափով, քաղաքացիներին սնանկ ճանաչելու դիմումների համար՝ բազային տուրքի 100-ապատիկի չափով:

Վերոգրյալ իրավական նորմերի վերլուծության արդյունքում Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սնանկության գործերի վարումն իրականացվում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով, ՀՀ դատական օրենսգրքով և Օրենքով սահմանված կարգով: Ընդ որում, սնանկության վարույթի նկատմամբ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նորմերը կիրառվում են այնքանով, որքանով Օրենքի նորմերով այլ կանոններ նախատեսված չեն: Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի դրույթները սնանկության վարույթում կիրառվում են Օրենքով չկարգավորված դատավարական հար-

ցերի նկատմամբ:

Օրենքի 82-րդ հոդվածում սահմանելով չապահովված պահանջների բավարարման հերթականությունը՝ օրենսդիրը որպես «դ» հերթում բավարարման ենթակա պահանջ՝ նախատեսել է «*դատական ծախսերը*»՝ որևէ կերպ չբացահայտելով դրանց կազմը և բովանդակությունը: Մինչդեռ Վճռաբեկ դատարանը, հաշվի առնելով սույն բողոքի հիմքում բարձրացված հարցադրումը, նախ և առաջ հարկ է համարում բացահայտել նշված եզրույթի բովանդակությունը: Վճռաբեկ դատարանը, նկատի ունենալով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նորմերի՝ սնանկության վարույթում գործողության վերաբերյալ վերոգրյալ եզրահանգումները, գտնում է, որ նշված խնդրի իրականացումը հնարավոր է միայն ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի վերաբերելի նորմերի վերլուծության արդյունքում: Այսպես՝ օրենսդիրն ինչպես նախկինում, այնպես էլ գործող ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերով դատական ծախսերի կազմում ներառել է պետական տուրքը, որի հասկացությունը, տեսակները, դրույքաչափը, տուրք վճարողների շրջանակը և այլ վերաբերելի հարցեր կարգավորված են «Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենքով: Օրենսդիրը պետական տուրքը, սահմանելով որպես պետական մարմինների լիազորությունների իրականացմամբ պայմանավորված՝ նույն օրենքով սահմանված ծառայությունների կամ գործողությունների համար ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից Հայաստանի Հանրապետության պետական և (կամ) համայնքների բյուջեներ մուծվող օրենքով սահմանված պարտադիր վճար, միաժամանակ նախատեսում է դատարան ներկայացվող սնանկության դիմումների համար պետական տուրք վճարելու պարտականություն և այդ տուրքի դրույքաչափը՝ տարբերակված մոտեցում դրսևորելով իրավաբանական անձանց և քաղաքացիներին սնանկ ճանաչելու պահանջի փաստով:

Վերոգրյալից հետևում է, որ հարկադիր սնանկության դիմում դատարան ներկայացնելու համար շահագրգիռ անձը պետք է պետական տուրք վճարի, որն ընդգրկվում է կոնկրետ դիմումի կապակցությամբ հարուցված գործով դատական ծախսերի կազմում և ենթակա է բաշխման քաղաքացիադատավական նորմերով սահմանված կարգով: Միաժամանակ սնանկության վարույթի առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ դատարանի վճռով բռնագանձման ենթակա պետական տուրքի կամ դրա հատուցման գումարը, որպես չապահովված պահանջ, ընդգրկվում է պարտատերերի պահանջների ցուցակում և կարող է բավարարվել միայն համապատասխան հերթը վրա հասնելու դեպքում: Ընդ որում, համապատասխան հերթում գրանցելու համար օրենսդիրը որևէ կերպ չի կարևորել այն հարցը, թե պետական տուրքի գումարը դիմում ներկայացնելիս նախապես վճարվել է և ենթակա է հատուցման դիմող-պահանջատիրոջը, թե կիրառվել է պետական տուրքի գծով որևէ արտոնություն և այդ հարցը լուծվել է պարտապանին սնանկ ճանաչելու դիմումը բավարարելու կամ մերժելու մասին վճռով, որպիսի պայմաններում պահանջատերը Հայաստանի Հանրապետությունն է: Այլ կերպ ասած՝ պետական տուրքի պահանջատիրոջ կապակցությամբ օրենսդիրը

որևէ տարբերակված մոտեցում չի սահմանել, այսինքն՝ անկախ պահանջատիրոջ հանգամանքից այն իր էությամբ շարունակում է դիտվել որպես դատական ծախս և ըստ այդմ՝ ենթակա է գրանցման և բավարարման Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» հերթում: Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում նշել, որ իրավակիրառ պրակտիկայում տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս այն իրավիճակը, երբ դիմող-պահանջատերը պետական մարմինն է կամ պետական տուրքի գումարը գանձվել է հոգուտ Հայաստանի Հանրապետության: Մասնավորապես, Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ է) *հերթում բավարարվում են չապահովված պարտավորների պահանջները, ներառյալ՝ պարտադիր սոցիալական վճարները և Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի և համայնքների բյուջեների նկատմամբ առաջացած՝ հարկերի և (կամ) վճարների, վարչարարությունից ծագած փուզանքների գծով պարտավորությունները, բացառությամբ ստորադաս չապահովված պարտավորների պահանջների:* Նշված իրավադրոյթում առկա՝ «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի ... նկատմամբ առաջացած վճարներ» արտահայտությունը վերաբերում է այլ իրավական հիմքերից ծագող վճարներին և որևէ կերպ չի կարող ներառել դատարան դիմելու համար սահմանված պետական տուրքի պարտավորությունը, քանի որ վերջինիս մասով դատավարական օրենսդրությունն ունի հատուկ կարգավորում՝ այն դիտարկելով որպես դատական ծախս:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» հերթում ամրագրված «*դատական ծախսերը*», համարժեք լինելով քաղաքացիադատավարական նորմերով նախատեսված համանուն եզրույթին, ներառում է **պետական տուրքը**: Պետական տուրքի գծով ծագած պահանջը, անկախ այն հանգամանքից՝ գանձվում է որպես հատուցման ենթակա գումար, թե պետական բյուջեի նկատմամբ առկա պարտավորություն, այսինքն՝ այն գանձվում է հոգուտ դիմող-պարտատիրոջ, թե Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջե, ենթակա է գրանցման և բավարարման Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» հերթով:

2. Օրենքի 46-րդ հոդվածի համաձայն՝

1. պարտատերերն իրենց պահանջները ներկայացնում են դատարան սնանկության մասին հայտարարությունից հետո՝ մեկամսյա ժամկետում:

2. Պարտատիրոջ պահանջում պետք է նշվեն՝

ա) պահանջը ներկայացնող պարտատիրոջ՝

- իրավաբանական անձի համար՝ անվանումը և գտնվելու վայրը,
- ֆիզիկական անձի համար՝ անունը և բնակության վայրը.

բ) պարտավորությունը, որից բխում է պահանջը, ինչպես նաև կատարման ժամկետը.

գ) պահանջի չափը՝ առանձին նշելով հիմնական պարտքի, վսասների, տուժանքի (տուգանքի, տույժի) չափերը՝ համապատասխան հաշվարկներով.

դ) պահանջը հիմնավորող հանգամանքները:

Պահանջին կից ներկայացվում են այն հիմնավորող փաստաթղթերը:

Պահանջը և նրանց կից փաստաթղթերը ներկայացվում են 3 օրինակից:

3. Պահանջի ներկայացումը սահմանված կարգով գրանցվում է դատարանում:

4. Պահանջի գրանցումից ոչ ուշ, քան մեկ օրվա ընթացքում դատարանը պահանջի և նրան կից փաստաթղթերի օրինակներն ուղարկում է կառավարչին՝ դրա մեկ օրինակը պարտապանին հանձնելու համար:

5. Նույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված ժամկետում ներկայացրած բոլոր պահանջները կառավարիչն ընդգրկում է պարտատերերի պահանջների նախնական ցուցակում՝ նույն օրենքի 82-րդ հոդվածով սահմանված պահանջների բավարարման հերթականությանը համապատասխան:

6. Պահանջների ներկայացման համար սահմանված ժամկետից հետո՝ եռօրյա ժամկետում, պահանջների նախնական ցուցակը կառավարիչը ներկայացնում է դատարան, պարտապանին, առավել մեծ պահանջներ ունեցող 5 պարտատերերին և հրապարակում է իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին տվյալներ հրապարակող մամուլում: Եթե հրապարակումից հետո՝ յոթ օրվա ընթացքում, կառավարիչը, պարտապանը և պարտատերերը նախնական ցուցակի դեմ գրավոր առարկություններ չեն ներկայացնում դատարան, ապա դատավորը եռօրյա ժամկետում առանց նիստ հրավիրելու որոշում է կայացնում պահանջների ցուցակը հաստատելու մասին (վերջնական ցուցակ):

7. Եթե իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին տվյալներ հրապարակող մամուլում հրապարակումից հետո՝ յոթ օրվա ընթացքում, կառավարիչը, պարտապանը և պարտատերերը գրավոր առարկություն են ներկայացնում պահանջների նախնական ցուցակի առաջնահերթության կամ որևէ պարտատիրոջ պահանջի վերաբերյալ, ապա դատավորը առարկությունն ստանալուց հետո՝ 15 օրվա ընթացքում, հրավիրում է դատական նիստ, որի տեղի և ժամանակի մասին կառավարչին, պարտապանին և պարտատերերին ծանուցում է իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին տվյալներ հրապարակող մամուլով՝ նիստից առնվազն երեք օր առաջ տրվող հայտարարությամբ կամ ծանուցագիր ուղարկելու միջոցով:

8. Առարկությունների քննարկման արդյունքում դատարանը որոշում է պահանջի օրինականությունը, չափը, առաջնահերթությունը, ապահովվածությունը և որոշում է կայացնում պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին:

Պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել:

9. Պարտատերերի վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին դատարանի որոշումից հետո դատարան ներկայացրած նոր պահանջները և պահանջների փոփոխությունները դատարանը հանձնում է կառավարչին: Կառավարիչը պահանջը կամ պահանջի փոփոխությունն ստանալուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում, դրա պատճենն ուղարկում է պարտապանին, պարտատերերին կամ այդ մասին ամփոփ տեղեկատվություն է հրապարակում իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին տվյալներ հրապարակող մամուլում:

Եթե պահանջի փոփոխության պատճենը ստանալուց կամ իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին տվյալներ հրապարակող մամուլում տեղեկատվություն հրապարակելուց հետո՝ 7 օրվա ընթացքում, կառավարիչը, պարտապանը, պարտատերերը պահանջի, պահանջի փոփոխության դեմ գրավոր առարկություն չեն ներկայացնում դատարան, ապա կառավարիչը պահանջը կամ պահանջի փոփոխությունը գրանցում է պահանջների գրանցամատյանում՝ նույն օրենքի 85-րդ հոդվածին համապատասխան:

10. Եթե պահանջը կամ պահանջի փոփոխությունն առարկվում է, ապա դատավորը նույն հոդվածի յոթերորդ մասով նախատեսված կարգով հրավիրում է դատական նիստ՝ պահանջի չափը, օրինականությունը, առաջնահերթությունը և ապահովվածությունը որոշելու համար: Նիստի տեղի և ժամանակի մասին կառավարիչին, պարտապանին և պարտատերերին դատարանը ծանուցում է իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին տվյալներ հրապարակող մամուլում՝ նիստից առնվազն երեք օր առաջ տրվող հայտարարությամբ կամ ծանուցագիր ուղարկելու միջոցով:

Առարկությունների քննարկման արդյունքում դատարանը կայացնում է որոշում, որը կարող է բողոքարկվել:

Օրենքի 20-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ սնանկության գործի քննության ընթացքում կայացվող որոշումները կարող են բողոքարկվել դրանք կայացվելուց հետո՝ 15-օրյա ժամկետում, վերաքննության կարգով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը ժամկետի բացթողումը համարում է հարգելի:

Նույն հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին դատարանի որոշումը կարող է բողոքարկվել ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն՝ առանձին պահանջների մասով (...):

Վկայակոչված դրույթների փոխկապակցված վերլուծության և մեկնաբանության արդյունքում Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ օրենսդիրը, նախատեսելով սնանկության վարույթում պարտատերերի կողմից իրենց պահանջների ներկայացման որոշակի ընթացակարգ, միաժամանակ սահմանել է այդ պահանջների ցուցակը հաստատելու հստակ կառուցակարգ՝ այն եզրափակելով դատարանի կողմից պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու վերաբերյալ լիազորության իրացմամբ: Ընդ որում, պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին դատարանի որոշումը կարող է ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բողոքարկվել վերաքննության կարգով:

Օրենսդիրը նաև սահմանել է պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին դատարանի որոշումից հետո դատարան նոր պահանջներ և պահանջների փոփոխություններ ներկայացնելու իրավական հնարավորություն՝ նախատեսելով, որ եթե պահանջը կամ պահանջի փոփոխությունն առարկվում է, ապա դատավորը նույն հոդվածի յոթերորդ մասով նախատեսված կարգով հրավիրում է դատական նիստ՝ պահանջի չափը, օրինականությունը, առաջնահերթությունը և ապահովվածությունը որոշելու համար:

Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում անդրադառնալ «պահանջի փոփո-

խություն» եզրույթի բացահայտմանը: Արդի հայերենում «փոփոխել» բառի իմաստային բացատրությունը տրվում է որպես «այլափոխել, կերպարանափոխել, որևէ կարգի փոփոխություն կատարել բնագրի մեջ»: Հետևաբար Վճռաբեկ դատարանի դիտարկմամբ «պահանջի փոփոխություն» եզրույթի ներքո պետք է նկատի ունենալ արդեն իսկ հաստատված պահանջի բովանդակային տարրի որևէ փոփոխություն, որի արդյունքում կարող է փոփոխվել այդ պահանջի էությունը, չափը, առաջնահերթությունը կամ ապահովվածությունը: Վճռաբեկ դատարանի նման հետևությունը բխում է նաև Օրենքի 46-րդ հոդվածի 10-րդ մասի կարգավորումից, որը պարտավորեցնում է դատարանին նոր պահանջի կամ **պահանջի փոփոխության դեպքում** այդ կապակցությամբ ներկայացված առարկության պարագայում ստուգել պահանջի չափը, օրինականությունը, առաջնահերթությունը և ապահովվածությունը: Միաժամանակ Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով այն հարցին, թե արդյոք պահանջի փոփոխությունը ենթադրում է նաև դրա բավարարման հերթի փոփոխություն, հարկ է համարում նշել հետևյալը. Օրենքի վերաբերելի կարգավորումներից հետևում է, որ պարտատերերի կողմից ներկայացված պահանջների բավարարման հերթականությունն անմիջականորեն պայմանավորված է կոնկրետ պահանջի բնույթով և առանձնահատկություններով: Մասնավորապես, ապահովված պահանջները բավարարման առաջնահերթություն ունեն չապահովված պահանջների նկատմամբ, ժամկետում ներկայացված չապահովված պահանջներն առավելություն ունեն ժամկետի խախտմամբ ներկայացված պահանջների նկատմամբ, որոնք ենթակա են բավարարման որպես ստորադաս չապահովված պահանջներ: Սնանկության վարույթի կանոնավոր ընթացքն ապահովելու նկատառումով օրենսդիրը սահմանված ժամկետում իրենց պահանջները ներկայացրած չապահովված պարտատերերին օժտել է որոշակի առավելությամբ՝ ամրագրելով, որ նրանց պահանջները ենթակա են բավարարման Օրենքի 82-րդ հոդվածով սահմանված պահանջների բավարարման հերթականությանը համապատասխան: Չապահովված պահանջների կազմի մեջ մտնող պահանջները ևս, ելնելով իրենց բնույթից, նախապատվություն ունեն միմյանց նկատմամբ՝ համաձայն օրենսդրի կողմից սահմանված հերթականության:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ օրենսդիրը, պարտատիրոջը հնարավորություն վերապահելով հանդես գալ պահանջի փոփոխությամբ, նման կառուցակարգի ներքո նկատի է ունեցել պահանջի բնույթի կամ բովանդակության փոփոխությունը, որն իր հերթին կարող է հանգեցնել պահանջի բավարարման հերթի փոփոխության՝ Օրենքի 85-րդ հոդվածի վերապահումով: Մասնավորապես, պահանջի փոփոխությունը համարվում է որպես Օրենքի 46-րդ հոդվածի առաջին մասով սահմանված ժամկետում դատարան չներկայացված չապահովված պահանջ և ենթակա է բավարարման որպես ստորադաս չապահովված պահանջ, բացառությամբ Օրենքի 85-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերի, ըստ որի՝ պահանջները սահմանված ժամկետներում հարգելի պատճառներով չներկայացրած պարտատերերի պահանջները կարող են ընդգրկվել տվյալ պահանջին համապատասխանող հերթում: **Փաստորեն,**

բավարարման հերթի փոփոխությունը կարող է լինել միայն պահանջի փոփոխության հետևանք, այն էլ՝ օրենսդրի կողմից կանխորոշված հերթով:

Միաժամանակ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ այն դեպքում, երբ պահանջատերը ներկայացնում է պահանջի փոփոխություն, որը գրանցվում է պահանջների գրանցամատյանում՝ նույն օրենքի 85-րդ հոդվածին համապատասխան, պարտատերերի պահանջների ցուցակում գրանցված պահանջը, որը ներկայացվել էր ի սկզբանե, այլևս ենթակա չէ բավարարման: Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ՝ այս դեպքում ենթակա է բավարարման միայն Օրենքի 85-րդ հոդվածի հիմքով գրանցված պահանջի փոփոխությունը՝ որպես ստորադաս չապահովված պահանջ: Վճռաբեկ դատարանի նման եզրահանգումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հակառակ դեպքում ի հայտ կգա մի իրավիճակ, որ պարտատիրոջ նույն պահանջը կբավարարվի երկու անգամ, առաջին հերթին՝ որպես պահանջների վերջնական ցուցակում գրանցված պահանջ, այնուհետև՝ որպես պահանջների գրանցամատյանում գրանցված ստորադաս չապահովված պահանջ:

Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում անդրադառնալ նաև իրավակիրառ պրակտիկայում ի հայտ եկած այն իրավիճակին, երբ դատարանը պարտատիրոջ պահանջը հաստատում է բավարարման մի հերթում, սակայն պարտատիրոջ գնահատմամբ իր պահանջը ենթակա էր բավարարման մեկ այլ հերթում: Նման իրավիճակում Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ որպես անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության միջոց հանդես է գալիս վերադասության կարգով բողոքարկման ինստիտուտը, քանի որ այդ պարագայում շահագրգիռ անձը ոչ թե փոփոխում է ի սկզբանե ներկայացված պահանջի որևէ բովանդակային տարր, այլ ուղղակի համաձայն չէ ներկայացված հիմքերի և հիմնավորումների շրջանակներում պահանջի բնույթի վերաբերյալ դատարանի եզրահանգումների հետ, որոնց արդյունքում իր պահանջը ենթակա է բավարարման՝ իր համար ոչ բարենպաստ հերթում:

Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումների կիրառումը սույն գործի փաստերի նկատմամբ.

Սույն գործով Կոմիտեի դիմումի հիման վրա Ընկերությունը ճանաչվել է սնանկ: Կոմիտեն պահանջ է ներկայացրել Դատարան և նշել, որ Ընկերության հարկային պարտավորությունը կազմում է 42.690.020 ՀՀ դրամ, դրանից բացի առկա է նաև 500.000 ՀՀ դրամ պետական տուրքի հատուցման պարտավորություն:

Դատարանի որոշմամբ հաստատվել է սնանկության գործով պահանջների վերջնական ցուցակը, և Կոմիտեն՝ 43.190.020 ՀՀ դրամ (այդ թվում՝ Կոմիտեի կողմից ներկայացված 500.000 ՀՀ դրամի չափով պահանջը՝ որպես սույն սնանկության գործի հարուցման համար նախապես վճարված պետական տուրքի գումար) պահանջի չափով, ընդգրկվել է չապահովված «է» հերթում:

Կոմիտեն, 14.07.2017 թվականին միջնորդություն ներկայացնելով Դատարան, խնդրել է Դատարանի 12.06.2017 թվականի «Սնանկության գործով պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին» որոշման մեջ կատարել փոփո-

խություն և իր կողմից վճարված 500.000 ՀՀ դրամը, որպես դատական ծախս, առանձնացնել և գրանցել «դ» հերթում:

Դատարանը 24.07.2017 թվականի որոշմամբ Կոմիտեի միջնորդությունը մերժել է՝ արձանագրելով, որ Օրենքի որևէ դրույթով սահմանված չէ ընթացակարգ՝ դատարանի որոշմամբ հաստատված պահանջների վերջնական ցուցակում ընդգրկված պահանջն առանձնացնելու և այն այլ հերթում ընդգրկելու վերաբերյալ, և միաժամանակ նշել է, որ 500.000 ՀՀ դրամ նախապես վճարված պետական տուրքի մասով Կոմիտեի պահանջը ենթակա էր գրանցման Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «է» հերթում՝ որպես պարտադիր վճար:

Կոմիտեի կողմից Դատարանի 24.07.2017 թվականի որոշման դեմ ներկայացվել է վերաքննիչ բողոք, որը Վերաքննիչ դատարանի 13.12.2017 թվականի որոշմամբ մերժվել է: Մասնավորապես, Վերաքննիչ դատարանը, անդրադառնալով Կոմիտեի միջնորդությանը մերժելու վերաբերյալ Դատարանի հետևությունների իրավաչափության հարցին և բողոքաբերի փաստարկներին, որոշմամբ նշել է, որ դատական ծախսը՝ պետական տուրքի գումարը, որպես պարտատերերի չապահովված պահանջ, գրանցվում է Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» հերթում, երբ այն ենթակա է բռնագանձման հոգուտ Հայաստանի Հանրապետության, այսինքն՝ այդ մասով որպես պարտատեր հանդես է գալիս Հայաստանի Հանրապետությունը, իսկ պարտադիր սոցիալական վճարները և Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի և համայնքների բյուջեների նկատմամբ առաջացած հարկային, պարտադիր այլ վճարների, վարչարարությունից ծագած տուգանքների գծով պարտավորությունները գրանցվում են պահանջների ցուցակի «է» հերթում: Արդյունքում Վերաքննիչ դատարանը հիմնավոր և իրավաչափ է համարել Դատարանի կողմից Կոմիտեի պահանջը՝ 43.190.020 (42.690.020+500.000) ՀՀ դրամի չափով, Ընկերության պահանջների վերջնական ցուցակում, որպես չապահովված «է» հերթի պահանջ, գրանցելու վերաբերյալ եզրահանգումը:

Վերը շարադրված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո գնահատելով Վերաքննիչ դատարանի եզրահանգումների հիմնավորվածությունը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ստորադաս դատարանների այն եզրահանգումները, որ Կոմիտեի կողմից սույն սնանկության գործի հարուցման համար նախապես վճարված պետական տուրքի գումարի պահանջը ենթակա էր գրանցման Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «է» կետի հիմքով՝ որպես պարտադիր վճար, անհիմն են, քանի որ դատական ծախսերն իրենց մեջ ներառում են նաև պետական տուրքի գումարը: Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն որոշման **4-րդ բաժնի 1-ին կետում** արտահայտած իրավական դիրքորոշումների հաշվառմամբ՝ Կոմիտեի պահանջը՝ 500.000 դրամի չափով, որպես նախապես վճարված պետական տուրքի հատուցման պահանջ, պետք է գրանցվեր Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետի հիմքով «դատական ծախսերը» հերթում:

Այդուհանդերձ, Վճռաբեկ դատարանը, հիմք ընդունելով սույն որոշման **4-րդ բաժնի 2-րդ կետում** արտահայտած իրավական դիրքորոշումները, արձանագրում է, որ Օրենքի որևէ դրույթով սահմանված չէ ընթացակարգ դատարա-

նի որոշմամբ հաստատված պահանջների վերջնական ցուցակում ընդգրկված պահանջն առանձնացնելու և այն այլ հերթում ընդգրկելու վերաբերյալ: Դատարանի՝ պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին որոշմամբ հաստատված պահանջի հերթը փոփոխելու համար Կոմիտեի կողմից կարող էր բողոքարկվել նշված որոշումը կամ ներկայացվել պահանջի փոփոխություն:

Ինչ վերաբերում է Կոմիտեի կողմից ներկայացված միջնորդությանը, ապա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ դրանով չի ներկայացվել պահանջի փոփոխություն՝ հաշվի առնելով, որ 500.000 ՀՀ դրամ պետական տուրքի հատուցման պահանջը՝ որպես դատական ծախս հաստատելու վերաբերյալ, ի սկզբանե ներկայացված է եղել դատարան և միջնորդությամբ որևէ բովանդակային փոփոխության չի ենթարկվել: Այլ կերպ ասած՝ ներկայացված միջնորդությամբ պահանջատերը ոչ թե փոփոխության է ենթարկել ի սկզբանե ներկայացված և հաստատված պահանջը, այլ ըստ էության ներկայացրել է հաստատված պահանջի հերթի կապակցությամբ Դատարանի եզրահանգումների իրավաչափության վերաբերյալ իր անհամաձայնությունը, որը սույն որոշմամբ շարադրված իրավական դիրքորոշումների համաձայն՝ կարող էր իրացվել միայն բողոքարկման ընթացակարգի միջոցով:

Ավելին, հաշվի առնելով, որ Կոմիտեի կողմից միջնորդությունը ներկայացնելու պահին Դատարանի 12.06.2017 թվականի «Սնանկության գործով պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին» որոշումը այլևս դարձել էր անբողոքարկելի դատական ակտ, իսկ պահանջի հերթը փոփոխելու մասին միջնորդությամբ Կոմիտեն խնդրել է 500.000 ՀՀ դրամի չափով պահանջը գրանցել Օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետի հիմքով «դատական ծախսերը» հերթում՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ փաստորեն Կոմիտեն փորձել է քողարկված կերպով բողոքարկել Դատարանի 12.06.2017 թվականի «Սնանկության գործով պահանջների վերջնական ցուցակը հաստատելու մասին» օրինական ուժի մեջ մտած որոշումը, ինչն անթույլատրելի է և հակասում է արդար դատաքննության իրավունքի տարր հանդիսացող իրավական որոշակիության սկզբունքին:

Ամփոփելով վերոգրյալ իրավական և փաստական վերլուծությունները՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ չնայած Վերաքննիչ դատարանի հետևությունները իրավաչափ չեն՝ Կոմիտեի կողմից ներկայացված պետական տուրքի մասով պահանջի գրանցման հերթի կապակցությամբ, այնուամենայնիվ, պահանջատիրոջ կողմից իր իրավունքների պաշտպանության համար ընտրված կառուցակարգը տվյալ պարագայում բացառում է արդեն իսկ հաստատված պահանջի հերթի փոփոխությունը, անգամ եթե այն հաստատվել է ոչ իրավաչափ հերթում: Հետևաբար՝ Դատարանը, մերժելով ներկայացված միջնորդությունը, իսկ Վերաքննիչ դատարանն այն թողնելով օրինական ուժի մեջ, կայացրել են ըստ էության ճիշտ դատական ակտեր: Նման պայմաններում վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը բավարար չէ Վերաքննիչ դատարանի որոշումը բեկանելու համար:

Վերոնշյալ հիմնավորմամբ և միաժամանակ նկատի ունենալով, որ Վերաքննիչ դատարանի որոշումը սխալ է պատճառաբանված՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն գործով անհրաժեշտ է կիրառել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 405-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված՝ Վճռաբեկ դատարանի՝ դատական ակտն օրինական ուժի մեջ թողնելու լիազորությունը՝ սույն որոշման պատճառաբանություններով:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 405-րդ, 406-րդ և 408-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը մերժել: ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 13.12.2017 թվականի որոշումը թողնել օրինական ուժի մեջ՝ սույն որոշման պատճառաբանություններով:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ԵԴ/0426/11/18

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՈՒՐՔԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՈՒՐՔԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒԻՅԵՏ՝ ՎՃՈՒՐՔԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2020 թվականի մայիսի 25-ին

ք.Երևանում

դռնբաց դատական նիստում, քննության առնելով ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի՝ 2018 թվականի դեկտեմբերի 17-ի որոշման դեմ դիմող Հրայր Սվյատոսլավի Հովսեփյանի փաստաբան, ներկայացուցիչ Ռ.Ահարոնյանի վճռաբեկ բողոքը,

Պ Ա Ր Զ Ե Ց

Գործի դատավարական նախապատմությունը.

1. ՀՀ ոստիկանության Երևան քաղաքի վարչության Շենգավիթի բաժնի հետաքննիչ Հ.Մկրտչյանի (այսուհետ՝ նաև Հետաքննիչ)՝ 2016 թվականի փետրվարի 15-ի որոշմամբ դիմող Հրայր Հովսեփյանի հաղորդման հիման վրա նախապատրաստված նյութերով քրեական գործի հարուցումը մերժվել է՝ հանցակազմի բացակայության հիմքով:

Վերոնշյալ որոշման դեմ փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի բողոքը Երևան քաղաքի Շենգավիթ վարչական շրջանի դատախազի պաշտոնակատար Մ.Գրիգորյանի (այսուհետ՝ նաև Դատախազ)՝ 2018 թվականի հուլիսի 30-ի որոշմամբ մերժվել է՝ անհիմն լինելու պատճառաբանությամբ:

2. Փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի՝ բողոքի քննության արդյունքում Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանը (այսուհետ՝ նաև Առաջին ատյանի դատարան) 2018 թվականի հոկտեմբերի 24-ի որոշմամբ բողոքը մերժել է՝ Ռ.Ահարոնյանի՝ բողոք բերելու իրավասություն չունենալու պատճառաբանությամբ:

3. Վերոնշյալ որոշման դեմ փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի վերաքննիչ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի (այսուհետ՝ նաև Վերաքննիչ դատարան)՝

2018 թվականի դեկտեմբերի 17-ի որոշմամբ թողնվել է առանց քննության՝ բողոք բերելու իրավասություն չունենալու պատճառաբանությամբ:

4. Վերաքննիչ դատարանի վերոնշյալ որոշման դեմ փաստաբան Ռ.Ահարոնյանը վճռաբեկ բողոք է բերել, որը Վճռաբեկ դատարանի՝ 2019 թվականի ապրիլի 8-ի որոշմամբ ընդունվել է վարույթ:

Դատավարության մասնակիցների կողմից վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

4.1. Վճռաբեկ դատարանը 2019 թվականի սեպտեմբերի 18-ին որոշում է կայացրել փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի բողոքի վերաբերյալ վարույթը կասեցնելու և ՀՀ սահմանադրական դատարան (այսուհետ՝ նաև Սահմանադրական դատարան) դիմելու մասին:

4.2. «Վճռաբեկ դատարանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-րդ հոդվածի և 415-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործի վարույթը» Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի հոկտեմբերի 14-ի թիվ ՍԴԱՌ-110 որոշմամբ քննության ընդունվել է քննության և Սահմանադրական դատարանի՝ 2020 թվականի մարտի 17-ի թիվ ՍԴԱՌ-66 որոշմամբ կարճվել:

4.3. Վճռաբեկ դատարանի՝ 2020 թվականի մարտի 23-ի որոշմամբ Ռ.Ահարոնյանի բողոքի վերաբերյալ վարույթը վերսկսվել է:

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը.

5. Առաջին ատյանի դատարանի՝ բողոքը մերժելու մասին որոշման համաձայն՝ «(...) Հրայր Հովսեփյանի կողմից Ռոմեն Ահարոնյանին տրված լիազորագիրը՝ վերապահելով Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով հայցվորին կամ պատասխանողին վերապահված բոլոր լիազորությունները, չի նախատեսում մինչդարձ վարույթն իրականացնող մարմնի որոշումներն ու գործողությունները բողոքարկելու լիազորությունը: Բացի այդ, լիազորագիրը տրվել է 2014 թվականի հոկտեմբերի ութին՝ երեք տարի ժամկետով, դրա գործողության ժամկետը լրացել է շուրջ մեկ տարի առաջ, հետևաբար, այդ պահից այն կորցրել է իրավաբանական ուժը: Վերոգրյալից բխում է, որ Ռոմեն Ահարոնյանն իրավասու չէ կատարելու որևէ գործողություն Հրայր Հովսեփյանի անունից, այդ թվում՝ բողոքարկելու (...)»¹:

6. Վերաքննիչ դատարանը, առանց քննության թողնելով Առաջին ատյանի դատարանի որոշման դեմ փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի վերաքննիչ բողոքը՝ ստորադաս դատարանի դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության ուղարկելու պահանջով, արձանագրել է. «(...) [Վ]երաքննիչ բողոքին կից չի ներկայացվել փաստաբան Ռոմեն Ահարոնյանի կողմից Առաջին ատյանի դատարանի վերոհիշյալ որոշումը Հրայր Հովսեփյանի անունից բողոքարկելու իրավունք ունե-

¹ Տե՛ս նյութեր, թերթեր 31-42:

նալու վերաբերյալ համապատասխան լիազորությունը: Ինչ վերաբերում է գործի նյութերում առկա լիազորագրին, ապա Վերաքննիչ դատարանը գտնում է, որ այն փաստաբան Ռոմեն Ահարոնյանին նման իրավասությամբ չի օժտում: (...)»²:

Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

7. Բողոքի հեղինակը գտել է, որ Առաջին ատյանի դատարանն ըստ էության չքննարկելով իր բողոքը, իսկ Վերաքննիչ դատարանն առանց քննության թողնելով Առաջին ատյանի դատարանի որոշման դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքը՝ իրեն ոչ իրավաչափորեն դիտարկել են որպես բողոք բերելու իրավունք չունեցող անձ, այնինչ ինքն ունեցել է այդպիսի լիազորություն:

Բողոք բերած անձը նշել է, որ բողոքը չքննարկելու պայմաններում Վերաքննիչ դատարանը կայացրած որոշմամբ զրկել է իրեն դատական բողոքարկման իրավունքից, որը և հանգեցրել է դատական պաշտպանության իրավունքի ակնհայտ խախտման: Ըստ բողոքաբերի՝ եթե նույնիսկ իր հետևություններում Վերաքննիչ դատարանը լիներ իրավացի, միևնույնն է պարտավոր էր քննել բողոքը:

8. Վերոգրյալի հիման վրա, բողոք բերած անձը խնդրել է բեկանել ստորադաս դատարանների դատական ակտերը՝ ճանաչելով դիմողի իրավունքների խախտումը և սահմանելով խախտված իրավունքները վերականգնելու պարտականություն կամ գործն ուղարկել ստորադաս դատարան նոր քննության:

Սահմանադրական դատարանում Վճռաբեկ դատարանի դիմումի քննությունը.

9. Վկայակոչելով Վճռաբեկ դատարանի հատուկ կարգավիճակին, դատական վերանայման ծավալի վերընթաց նվազման սկզբունքին, դատական վերանայման առանձնահատկություններին առնչվող Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի, Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի, Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները, մեկնաբանելով դատական վերանայման իրավունքի իրացման և արդար դատաքննության իրավունքի (դատարանի մատչելիության, դատական պաշտպանության իրավունքների) արդյունավետ իրականացման երաշխիքները, ինչպես նաև կարևորելով Սահմանադրական դատարանի որոշումները՝ Սահմանադրության գերակայության երաշխավորման համատեքստում, Վճռաբեկ դատարանը 2019 թվականի սեպտեմբերի 18-ի որոշմամբ դիմել է Սահմանադրական դատարան³ հիմք ընդունելով նաև այն հանգամանքը, որ Վենետիկի հանձնաժողովի դիրքորոշումների համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ սահմանադրական խնդիր առաջանալու դեպքում Սահմանադրական դատարանը պետք է կայացնի նոր որոշում⁴:

² Տե՛ս նյութեր, թերթեր 74-75:

³ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ 2019 թվականի սեպտեմբերի 18-ի սույն գործի վարույթը կատեցնելու և ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դիմելու մասին որոշումը:

⁴ Տե՛ս CDL-PI(2017)008, European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), Compilation of Venice Commission opinions, reports and studies on Constitutional justice, 18 December 2017:

Նշված որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը միջնորդել է Սահմանադրական դատարանին՝ որոշել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-րդ հոդվածում, 415-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված ընթացակարգերի և կառուցակարգերի՝ ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասին, 63-րդ հոդվածի 1-ին մասին, 75-րդ, 79-րդ հոդվածներին, 171-րդ հոդվածի 2-րդ մասին համապատասխանության հարցն այնքանով, որքանով գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտի իրավաչափությունը բացառապես վճռաբեկ բողոքի առարկայի և սահմանների շրջանակում ստուգելիս Վճռաբեկ դատարանը, Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՌ-1459 որոշմամբ վերոնշյալ քրեադատավարական նորմերի հետ անմիջականորեն փոխկապակցված՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 419-րդ հոդվածի 2-րդ մասին տրված մեկնաբանության պայմաններում, առանց գործը նոր քննության ուղարկելու իրավասության, զրկված է վերջնական որոշում կայացնելու և իրավունքի խախտումը փաստելով այն վերացնելու հնարավորությունից⁵:

10. Նշված դիմումի կապակցությամբ Սահմանադրական դատարանում որպես պատասխանող կողմ ներգրավված ՀՀ Ազգային ժողովը դիրքորոշումներ է հայտնել՝ նշելով, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-րդ հոդվածը և 415-րդ հոդվածի 1-ին մասը դիտարկելով ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՌ-1459 որոշման լույսի ներքո՝ պետք է փաստել, որ միանգամայն ողջամիտ է միջանկյալ դատական ակտերի վերանայումը որպես կանոն Վճռաբեկ դատարանում ավարտելու պահանջը, սակայն այդ կանոնից պետք է նախատեսել բացառություններ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ գործնականում հնարավոր են իրավիճակներ, երբ վճռաբեկ բողոքի առարկան սահմանափակված է բացառապես ընթացակարգային բնույթի խախտումների վերաբերյալ ներկայացվող հիմնավորումներով՝ առանց անդրադառնալու ստորադաս դատարաններում ըստ էության վիճարկվող խնդրի իրավաչափության հարցին (նման մի շարք իրավիճակներ նկարագրվել են դիմողի կողմից): ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 415-րդ հոդվածը հնարավորություն է տալիս Վճռաբեկ դատարանին վերաքննիչ դատարանի դատական ակտերը վերանայել միայն վճռաբեկ բողոքում նշված հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում, ինչի արդյունքում վերը նկարագրված իրավիճակներում Վճռաբեկ դատարանն օբյեկտիվորեն զրկված է վերջնական որոշում կայացնելու հնարավորությունից:

Վճռաբեկ դատարանի կողմից իրավունքի խախտման փաստն արձանագրելուց հետո անձն այլևս հնարավորություն չունի վիճարկվող խնդրի իրավաչափության հարցը ստորադաս դատարաններում բարձրացնել՝ միջանկյալ դատական ակտի վերանայման վարույթն ավարտված լինելու պատճառով: Այսինքն՝ կստացվեն իրավիճակներ, երբ Վճռաբեկ դատարանը կարձանագրի իրավունքի

⁵ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ 2019 թվականի սեպտեմբերի 18-ի սույն գործի վարույթը կասեցնելու և ՀՀ Սահմանադրական դատարան դիմելու մասին որոշումը:

խախտումը, սակայն հնարավորություն չի ունենա վերացնել այն, քանի որ սահմանափակված է վճռաբեկ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններով, մինչդեռ Սահմանադրական դատարանն իր հիշյալ որոշմամբ արձանագրել է, որ օրենսդիրը պարտավոր է սահմանել վճռաբեկ ատյանում արդյունավետ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության անհրաժեշտ նախադրյալներ՝ այն հաշվով, որ Վճռաբեկ դատարանը, հանգելով որևէ իրավունքի կամ ազատության խախտման մասին եզրակացության, պարտադիր կարգով և արդյունավետ ընթացակարգի շրջանակներում, իրականացնելով արդարադատություն, վերացնի այդ խախտումը⁶:

Միևնույն ժամանակ, Ազգային ժողովը կարևոր է համարել հստակորեն ընդգծել այն հանգամանքը, որ Սահմանադրական դատարանը քննարկվող որոշման շրջանակներում կարծես թե ստեղծել է մի փակուղային իրավիճակ, որի պայմաններում միջանկյալ դատական ակտերով Վճռաբեկ դատարանն իրավունքի խախտում արձանագրելուց զատ հնարավորություն չի ունենալու գործուն միջոցներ ձեռնարկել դրանք վերացնելու ուղղությամբ:

Վերոգրյալի հիման վրա՝ Ազգային ժողովն արձանագրել է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-րդ հոդվածը և 415-րդ հոդվածի 1-ին մասը՝ ինքնին, ինչպես նաև **Վճռաբեկ դատարանի կողմից պրակտիկայում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 419-րդ հոդվածի 2-րդ մասին տրված մեկնաբանության պայմաններում** չեն հակասում ՀՀ Սահմանադրությանը:

11. «Վճռաբեկ դատարանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-րդ հոդվածի և 415-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործի վարույթը» Սահմանադրական դատարանի՝ 2020 թվականի մարտի 17-ի թիվ ՍԴԱՈ-66 որոշմամբ կարճելու մասին որոշման համաձայն՝ «(...) *Վճռաբեկ դատարանը որևէ կերպ չի հիմնավորել իր դիրքորոշումը և չի անդրադարձել այն հարցերին, թե վերաքննիչ դատարանի վերոնշյալ դատական ակտերի վերանայման վերաբերյալ օրենսդրական կարգավորումն ինչու՞ է հակասում Սահմանադրությանը, արդյո՞ք այդ ակտերը չպետք է վերանայվեն, կամ այլ ակտեր ևս պետք է ենթակա լինեն վերանայման, կամ այդ ակտերը ոչ թե պետք է վերանայվեն, այլ վերանայումից փարբերվող այլ գործընթաց պետք է փոփոխվեն և այլն:*

Դիմողն Օրենսգրքի 415-րդ հոդվածի 1-ին մասի Սահմանադրությանը չհամապատասխանելու մասին նույնպես հիմնավորումներ չի ներկայացրել, այլ փաստացի պնդել է, որ Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության սահմաններ նախատեսող այդ դրույթի պայմաններում, անձի իրավունքների պաշտպանությունն ապահովելու համար պետք է հնարավորություն ունենա գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում գործն ուղարկել նոր քննության:

Սահմանադրական դատարանը վերստին արձանագրում է, որ «նոր դատարան»

⁶ Տե՛ս նյութեր, թերթեր 170-199:

կան ակտ» եզրույթը չի նույնանում Օրենսգրքի 419-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված դատական ակտերից որևէ մեկի հետ, և օրենսդիրը, կիրառելով «նոր դատական ակտ» եզրույթը, նկատի չի ունեցել հիշյալ հոդվածի 1-ին մասում թվարկված այն լիազորությունները, որոնք վերապահված են Վճռաբեկ դատարանին՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայման դեպքերում:

Միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման արդյունքում տվյալ հարցի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի կողմից վերջնական որոշում կայացնելու ընդհանուր կանոնից բացառություններ նախատեսելն անհրաժեշտ է համարել նաև պատասխանողը:

Սահմանադրական դատարանը նշում է, որ հիմնական իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգերի և ընթացակարգերի ամրագրման սահմանադրական պահանջների կենսագործման նկատառումներից ելնելով՝ օրենսդրական զարգացումների ապահովումն Ազգային ժողովի իրավասությունն է, և հետևաբար՝ դիմողի բարձրագրած հարցը ենթակա չէ Սահմանադրական դատարանին»⁷:

Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

12. Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի իրավաչափությունը ստուգելիս, Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1459 որոշման համատեքստում, Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների կապակցությամբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառություն ապահովելու խնդիր: Ուստի, Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում սույն գործով արտահայտել իրավական դիրքորոշումներ, որոնք կարող են ուղղորդող նշանակություն ունենալ նման գործերով դատական պրակտիկայի ճիշտ ձևավորման համար:

12.1 Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ մինչ Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների կապակցությամբ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման հարցի քննությանն անդրադառնալը՝ նախևառաջ անհրաժեշտ է քննարկել Վերաքննիչ դատարանի՝ բողոքն առանց քննության թողնելու մասին որոշման իրավաչափությունը:

I. Վերաքննիչ դատարանի՝ բողոքն առանց քննության թողնելու մասին որոշման իրավաչափությունը.

13. Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանի առջև բարձրացված *առաջին* իրավական հարցը հետևյալն է. հիմնավոր է արդյոք բողոքարկման իրավասություն չունենալու հիմքով փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի վերաքննիչ բողոքն առանց քննության թողնելու մասին Վերաքննիչ դատարանի որոշումը:

14. ՀՀ Սահմանադրության 172-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Վերաքննիչ դատարաններն առաջին արյանի դատարանների դատական ակտերն օրենքով սահ-

⁷ Տե՛ս նյութեր, թերթեր 207-212:

մանված լիազորությունների շրջանակներում վերանայող դատական արյան են»:

«Հ քրեական դատավարության օրենսգրքի 386-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Վերաքննիչ բողոքի հիման վրա վերաքննիչ դատարանն ստուգում է գործի փաստական հանգամանքների բացահայտման և քրեական օրենքի կիրառման ճշտությունը, ինչպես նաև գործը քննելիս և լուծելիս քրեական դատավարական օրենքի նորմերի պահպանումը»:

14.1 Դատական վերանայման իրավունքի համատեքստում դատարանների գործառույթային տարանջատվածության մասին Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ տարբեր ատյանների դատարանները միմյանցից տարբերվում են իրենց իրավասությունների շրջանակով: Տվյալ դատական ատյանի իրավասությունների շրջանակով են պայմանավորված այդ դատարանի կողմից ընդունվող դատական ակտերի բնույթն ու բովանդակությունը. յուրաքանչյուր դատական ատյանի կողմից ընդունվող ակտը հանդիսանում է տվյալ դատական ատյանի իրավասությունների և գործառույթների կրողը: Հետևաբար, հաշվի առնելով, որ յուրաքանչյուր դատական ատյանի գործառույթի իրացման արդյունքում անձի իրավունքների դատական պաշտպանությունը նոր որակ է ստանում, յուրաքանչյուր դատական ատյանի կողմից իր գործառույթների իրականացման արդյունքում ընդունված դատական ակտն իր ինքնուրույն դերակատարությունն ունի դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման ողջ գործընթացում⁸:

Վճռաբեկ դատարանը Գոռ Դուրյանի գործով իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ «(...) Վերաքննիչ դատարանում դատական վերանայման առարկան սահմանափակվում է միայն առաջին արյանի դատարանի դատական ակտի օրինականության և հիմնավորվածության ստուգմամբ (...):

Վերոնշյալ դիրքորոշումը բխում է դատարանների միջև գործառույթային կապն ապահովելու փրամաբանական պահանջից: Մասնավորապես, դատարանակազմական խնդիրներով պայմանավորված՝ առաջին արյանի և վերաքննիչ դատարանները իրականացնում են տարբեր դատավարական գործառույթներ և համապատասխանաբար օժտված են դրանց կատարումն ապահովող տարբեր լիազորություններով: Հետևաբար՝ մեկ արյանի կողմից մյուսի լիազորությունների յուրացումը կամ միմյանց փոխարինումն անթույլատրելի է և հանդիսանում է օրինականության սկզբունքի կոպիտ խախտում: (...)»⁹:

15. Նախորդ կետում մեջբերված իրավական դիրքորոշումների հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը կրկնում է, որ «վերաքննությունը», որը ծագում է լատիներեն «*appellare*» բառից և թարգմանաբար նշանակում է բողոքարկում, իրենից ենթադրում է ստորադաս դատարանի կողմից կայացված դատական ակտի օրինականության և հիմնավորվածության ստուգում: Այսինքն՝ վերաքննիչ դատարանը, սահմանափակ վերաքննության մոդելի պայմաններում, կաշկանդված լինե-

⁸ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2007 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ ՍԴՌ-719 որոշման 5-րդ կետը:

⁹ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ Գոռ Դուրյանի գործով 2015 թվականի հունիսի 5-ի թիվ ՏԴ/0052/06/14 որոշման 19-րդ կետը:

լով վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններով, վերանայում է առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտը: Նշվածը՝ որպես վերաքննիչ դատարանի հիմնական գործառույթ, ամրագրվեց նաև 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններով՝ հստակեցնելով վերաքննիչ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը:

Նման պայմաններում, պետք է փաստել, որ եթե առաջին ատյանի դատարանը լրիվ ծավալով քննության է առնում բողոքը և կայացված որոշմամբ լուծում ներկայացված պահանջի հիմնավորվածության ու իրավաչափության հարցը, ապա վերաքննիչ դատարանը, որպես կանոն, վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում վերանայում է առաջին ատյանի դատարանի կողմից բողոքի առնչությամբ տրված լուծման հիմնավորվածությունը և իրավաչափությունը: Այդ համատեքստում վերաքննիչ դատարանի մատչելիությունն անձի համար երաշխավորվում է հենց այդ նպատակով՝ ստուգման ենթարկելու իր իրավունքներին և օրինական շահերին առնչվող դատական ակտը: Հարկ է նկատել, որ այս սահմանով են տարանջատվում առաջին ատյանի և վերաքննիչ դատարանների գործառույթները, այդ դատարանների առջև դրված խնդիրները և հետապնդվող նպատակները: Հակառակ պարագայում, երբ վերաքննիչ դատարանն իր կարգավիճակով ստանձնի առաջին ատյանի դատարանի դերը, ոչ միայն կխախտվի այդ դատարանների միջև ձևավորված գործառութային կապը, այլ նաև անհամաչափորեն կսահմանափակվի անձի՝ վերաքննության մատչելիության իրավունքը, և վերջինս կգրկվի իր վերաբերյալ կայացված դատական ակտը ստուգման ենթարկելու հնարավորությունից:

16. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ՝

- Հետաքննիչի՝ 2016 թվականի փետրվարի 15-ի որոշմամբ դիմող Հրայր Հովսեփյանի հաղորդման հիման վրա նախապատրաստված նյութերով քրեական գործի հարուցումը մերժվել է՝ հանցակազմի բացակայության հիմքով¹⁰,

- որպես դիմողի ներկայացուցիչ հանդես եկող փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի բողոքը Դատախազի՝ 2018 թվականի հուլիսի 30-ի որոշմամբ ևս մերժվել է՝ անհիմն լինելու պատճառաբանությամբ¹¹,

- վերոնշյալ որոշումների դեմ Ռ.Ահարոնյանի բողոքն Առաջին ատյանի դատարանը 2018 թվականի հոկտեմբերի 24-ի որոշմամբ մերժել է՝ վերջինիս՝ բողոք բերելու իրավասություն չունենալու պատճառաբանությամբ՝ **առանց ըստ էության քննարկման առարկա դարձնելու Ռ.Ահարոնյանի բողոքը և առանց անդրադառնալու վիճարկվող որոշումների իրավաչափության հարցին**¹²,

- Առաջին ատյանի դատարանի որոշման դեմ ընթացակարգային բնույթի խախտումներով ներկայացված վերաքննիչ բողոքը՝ **ստորադաս դատարանի դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության ուղարկելու պահանջով**, վերաքննիչ դատարանի՝ 2018 թվականի դեկտեմբերի 17-ի որոշմամբ **թողնվել է**

¹⁰ Տե՛ս սույն որոշման 1-ին կետը:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում:

¹² Տե՛ս սույն որոշման 5-րդ կետը:

առանց քննության՝ Ռ.Ահարոնյանի՝ բողոք բերելու իրավասություն չունենալու այդ նույն պատճառաբանությամբ¹³:

17. Նախորդ կետում մեջբերված փաստական հանգամանքները գնահատելով սույն որոշման 13-15-րդ կետերում վկայակոչված իրավադրույթների և արտահայտված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո՝ Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ Վերաքննիչ դատարանը, առանց քննարկման առարկա դարձնելու Առաջին ատյանի դատարանի որոշման հիմնավորվածությունը և իրավաչափությունը, առանց քննության է թողել Ռ.Ահարոնյանի բողոքն այն նույն հիմքով, որով Առաջին ատյանի դատարանը մերժել էր ըստ էության քննարկել նրա բողոքը: Նման պայմաններում, Ռ.Ահարոնյանի՝ բողոք բերելու իրավասության առնչությամբ Առաջին ատյանի դատարանի փաստարկը ստուգման չի ենթարկվել Վերաքննիչ դատարանի կողմից այն դեպքում, երբ այդ դատարանի գործառույթն էր Առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտի օրինականության և հիմնավորվածության ստուգումը: Արդյունքում խախտվել է Առաջին ատյանի և Վերաքննիչ դատարանների միջև ձևավորված գործառույթային կապը, անհամաչափորեն սահմանափակվել անձի՝ վերաքննության մատչելիության իրավունքը, և վերջինս գրկվել է բողոք բերելու իրավասության բացակայության մասին Առաջին ատյանի դատարանի փաստարկը վերադաս դատարանի կողմից ստուգման ենթարկելու հնարավորությունից:

Վերոգրյալի հիման վրա, Վճռաբեկ դատարանը եզրահանգում է, որ բողոքարկման իրավասություն չունենալու հիմքով փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի վերաքննիչ բողոքն առանց քննության թողնելու մասին Վերաքննիչ դատարանի որոշումը հիմնավոր չէ:

II. Գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտի վերանայման արդյունքում Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները

18. Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանի առջև բարձրացված *երկրորդ* իրավական հարցը հետևյալն է. փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի վերաքննիչ բողոքն առանց քննության թողնելու մասին որոշման իրավաչափությունը ստուգելիս, Վճռաբեկ դատարանը, սահմանափակված լինելով վճռաբեկ բողոքի առարկայով և սահմաններով, կարող է արդյո՞ք առանց գործը նոր քննության ուղարկելու կայացնել վերջնական որոշում և իրավունքի խախտումը փաստելով վերացնել այն՝ ապահովելով անձի հիմնարար իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները:

19. ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք»:

ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք»:

¹³ Տե՛ս սույն որոշման 6-րդ կետը:

«Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր»:

«Սահմանադրության 79-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ»:

«Սահմանադրության 171-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Վճռաբեկ դատարանը դատական ակտերն օրենքով սահմանված լիազորությունների շրջանակներում վերանայելու միջոցով՝

1) ապահովում է օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառությունը.

2) վերացնում է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները»:

«Քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Վճռաբեկ դատարանը վերանայում է վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող և գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերը, (...)»:

«Քրեական դատավարության օրենսգրքի 415-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Վճռաբեկ դատարանը վերանայում է վերաքննիչ դատարանի՝ (...) դատական ակտերը՝ վճռաբեկ բողոքում նշված հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում»:

«Քրեական դատավարության օրենսգրքի 419-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում վճռաբեկ դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից»:

20. Անձի դատական վերանայման իրավունքի կապակցությամբ Սահմանադրական դատարանն արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումները.

- դատական ակտի բողոքարկման օրենսդրական ընթացակարգով պետք է լիարժեք պաշտպանելի լինեն անձի՝ **առանց բացառության բոլոր իրավունքներն ու ազատությունները**: Սահմանադրական դատարանը կարևորում է դատական ակտերի բողոքարկման ինստիտուտի համակարգային ամբողջականությունը և կիրառման արդյունավետությունն ապահովող կառուցակարգային ու օրենսդրական համապատասխան երաշխիքների առկայությունը, որն անհրաժեշտ է դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման լիարժեքությունը նաև վճռաբեկ վարույթում գնահատելու առումով¹⁴,

¹⁴ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2007 թվականի ապրիլի 9-ի թիվ ՍԴՌ-690 որոշման 8-րդ կետը:

- բողոքարկման ինստիտուտի ողջ տրամաբանությունը՝ ընդհանրապես, և արդարադատության համակարգի ներսում՝ մասնավորապես, հանգում է նրան, որ **մի օղակի ապօրինի վարքագծի վիճարկումը հասցեագրված լինի բացառապես վերադաս ատյանին**: Այս տրամաբանությամբ է կառուցված ՀՀ արդարադատական համակարգի ներսում բողոքարկման ողջ մեխանիզմը¹⁵,

- դատական բողոքարկումը, որպես դատական պաշտպանության եղանակ, **պետք է արդյունավետ միջոց ծառայի վերականգնելու անձի խախտված իրավունքներն ու ազատությունները՝ պահպանելով արդարադատության իրականացման սահմանադրական սկզբունքները**¹⁶:

20.1 Անդրադառնալով Վճռաբեկ դատարանի հատուկ իրավական կարգավիճակին՝ Սահմանադրական դատարանն արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումները.

- վճռաբեկության կարգով սահմանադրական իր վերահսկողական գործառույթի իրականացմամբ, **ստորադաս դատարանների դատական ակտերը վերանայելիս և դատական սխալներն ուղղելիս Վճռաբեկ դատարանը բացառապես պետք է լուծի իրավունքի իրացման հարցեր**¹⁷,

- վճռաբեկ ատյանի մատչելիության իրավունքը պետք է ապահովվի՝ **հաշվի առնելով վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը և վճռաբեկ դատարանում վարույթի առանձնահատկությունները**¹⁸,

- վճռաբեկության կարգով դատական ակտերի բողոքարկման դեպքում վերանայման իրավունքի իրացման հնարավորությունն իրավաչափորեն **սահմանափակվում է վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակով և գործառնական դերով**¹⁹,

- **Վճռաբեկ դատարանը գործն ըստ էության քննող դատարան չէ**, այլ ստուգում է դատական ակտի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը²⁰,

- **Վճռաբեկ դատարանը չի իրականացնում փաստերի անմիջական հաստատման լիազորություն** և գործը վերանայում է նախորդ ատյանների դատարաններում հաստատված փաստերի շրջանակներում²¹:

20.2. Միևնույն ժամանակ, դատական վերանայման վերընթաց նվազման սկզբունքի առնչությամբ Սահմանադրական դատարանն արտահայտել է

¹⁵ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2007 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ ՍԴՈ-719 որոշման 5-րդ կետը:

¹⁶ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2011 թվականի փետրվարի 8-ի թիվ ՍԴՈ-936 որոշման 6-րդ կետը:

¹⁷ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2007 թվականի ապրիլի 9-ի թիվ ՍԴՈ-690 որոշման 6-րդ կետը:

¹⁸ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2008 թվականի հոկտեմբերի 8-ի թիվ ՍԴՈ-765 որոշման 12-րդ կետը:

¹⁹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2010 թվականի հունվարի 19-ի թիվ ՍԴՈ-852 որոշման 7-րդ կետը:

²⁰ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2009 թվականի դեկտեմբերի 22-ի թիվ ՍԴՈ-849 որոշման 7-րդ կետը:

²¹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի ապրիլի 2-ի թիվ ՍԴՈ-1452 որոշման 4.1-րդ կետը:

հետևյալ իրավական դիրքորոշումները.

«1) վերընթաց վերանայման սահմանափակման սկզբունքն ածանցվում է Սահմանադրության հիշյալ պահանջներից՝ համակցված Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ, և ենթադրում է վերանայման ծավալի սահմանափակում՝ առաջին արյանի դատարաններից մինչև Վճռաբեկ դատարան՝ «որքան ավելի բարձր է դատական արյանը, այնքան ավելի սահմանափակ է վերանայման ծավալը» կանոնի համաձայն,

2) ըստ էության դատական ակտերի վերանայումը վերադաս դատարանների հիմնական գործառույթն է՝ արդարադատության էությունը, իսկ նրանց այլ լիազորությունների շրջանակն օրենսդրի կողմից՝ Սահմանադրությամբ կանխորոշված դեպքերից բացի, կարող է էլ ավելի սահմանափակվել՝ ելնելով արդյունավետ դատական պաշտպանության հիմնական իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր ապահովելու անհրաժեշտությունից,

3) գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայումը՝ ի տարբերություն գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայման, կարող է իրականացվել միմյանցից զգալիորեն տարբերակված կանոնների համաձայն՝ այն հաշվով, որ պատշաճ կերպով ապահովվի գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի արդյունավետ և արդարացի քննությունը բոլոր դատական արյաններում, ուստի և կանխվի այդ հարցերով դատավարական շրջապտույտը և դրա ազդեցությունը բուն արդարադատության արդյունավետության վրա:

Վերոգրյալի փեսանկյունից անդրադառնալով վերաքննիչ և վճռաբեկ արյաններում միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման ծավալների խնդրին՝ Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ Օրենսգրքում որդեգրված լուծումները՝ վերաքննիչ արյանում վիճարկվող միջանկյալ դատական ակտերի շրջանակը սահմանափակելը, իսկ վճռաբեկ արյանում՝ այդ սահմանափակ շրջանակը հավելյալ՝ վճռաբեկ բողոքի ընդունելիության առավել բարդ **ընդհանուր նախադրյալների** հաղթահարման պահանջով զուգորդելը, ինքնին համահունչ են Սահմանադրության հիշյալ հոդվածների տրամաբանությանը»²²:

21. «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ նաև Եվրոպական կոնվենցիա) 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք: (...)»:

Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանն իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նա-

²² Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1459 որոշման 4.6-րդ կետը:

խատեսված իրավունքը չի ներառում վերաքննության իրավունքը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ նախադեպային իրավունքում հետևողականորեն արտահայտվում է այն սկզբունքային իրավական դիրքորոշումը, համաձայն որի՝ Եվրոպական կոնվենցիան Պայմանավորվող պետություններին չի պարտադրում ստեղծել վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարաններ, այնուամենայնիվ, **երբ ստեղծվել են, ապա պետք է ապահովվի, որ շահագրգիռ անձինք այդ դատարաններում ևս օգտվեն 6-րդ հոդվածով նախատեսված արդար դատաքննության հիմնարար երաշխիքներից**²³:

Միևնույն ժամանակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը գտել է, որ այն հանգամանքը, թե Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը որքանով է կիրառելի վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանների առնչությամբ, **կախված է այդ դատարաններում վարույթի առանձնահատկություններից**, դիտարկվելով իր ամբողջության մեջ՝ հաշվի առնելով Վճռաբեկ դատարանի առանձնահատուկ կարգավիճակը²⁴:

Ավելին, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը մի շարք գործերով ընդգծել է, որ հաշվի առնելով Վճռաբեկ դատարանի առանձնահատուկ դերը՝ համապատասխան ընթացակարգն այստեղ կարող է ավելի ֆորմալ լինել հատկապես այն պարագայում, երբ վճռաբեկ վերանայմանը նախորդում է գործի քննությունն առաջին ատյանի և վերաքննիչ դատարաններում, որոնք **իրավասու են անդրադառնալու նաև փաստի հարցերին**²⁵:

22. Դատական ակտերի վերանայման հայրենական մոդելի զարգացման պայմաններում հստակեցվել է ոչ միայն Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարանների միջև ձևավորված գործառության կապը, այլ նաև դատական վերանայման ծավալի վերլնթաց նվազման սկզբունքը: Վերջինս արտացոլում է դատական ատյանների աստիճանակարգությանը համապատասխան դատական վերանայման ծավալի և ստորադաս դատական ատյանի համեմատ վերադաս դատական ատյանի լիազորությունների նվազումը²⁶: Այսինքն՝ դատական ատյանի բարձրության աստիճանը ուղիղ համեմատական է դատական վերանայման ծավալին. որքան բարձր է դատական ատյանը, այնքան դատական վերանայման առարկան առավել սահմանափակ է, ինչպես փաստել է նաև Սահմանադրական դատարանը²⁷:

²³ Տե՛ս, *mutatis mutandis*, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Staroszczyk v. Poland* գործով 2007 թվականի մարտի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 59519/00, կետ 125:

²⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Sialkowska v. Poland* գործով 2007 թվականի մարտի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 8932/05, կետ 104:

²⁵ Տե՛ս, *mutatis mutandis*, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Levages Prestations Services v. France* գործով 1996 թվականի հոկտեմբերի 23-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23920/93, 44-48-րդ կետեր, *Brualla Gómez de la Torre v. Spain* գործով 1997 թվականի դեկտեմբերի 19-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26737/95, 34-39-րդ կետեր, *Meftah and Others v. France [GC]* գործով 2002 թվականի հուլիսի 26-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 32911/96, 35237/97 և 34595/97, կետ 41:

²⁶ Տե՛ս, *mutatis mutandis*, *Ռուբիկ Արշալույսյանի* գործով Վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի փետրվարի 17-ի թիվ ԱԲԱԴ/0021/01/08 որոշման 21-րդ կետը, որի համաձայն՝ Վերաքննիչ դատարանը՝ որպես վերանայող ատյան, գործի էության վերաբերյալ չի կարող ավելի լայն լիազորություններ ունենալ, քան առաջին ատյանի դատարանը:

²⁷ Տե՛ս սույն որոշման 14-րդ կետը:

Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարանների գործառնության շարքերում ներառված հաշվառմամբ Սահմանադրական դատարանը քննարկվող սկզբունքի կապակցությամբ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «(...) Սահմանադրությունն էապես փարբերակում է վճռաբեկ և վերաքննիչ ադյանների դատարանների գործառնությունը և կարգավիճակը, ինչը չի կարող չանդրադառնալ նաև դատական ակտերի, հատկապես՝ միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման ծավալի վրա, և որ ամեն դեպքում Սահմանադրությամբ ապահովված՝ վերընթաց վերանայման սահմանափակման սկզբունքի ուժով դրանք չեն կարող չփարբերվել միմյանցից, հետևապես՝ **միջանկյալ դատական ակտերի և հատկապես կալանավորման իրավաչափության վերաբերյալ դատական ակտերի առնչությամբ վերաքննիչ դատարանի իրավասության ծավալն ավելին է, քան Վճռաբեկ դատարանին**: Այս փարբերությունը կանխորոշված է Սահմանադրությամբ ամրագրված՝ Վճռաբեկ դատարանի գործառնությունից և կարգավիճակից ածանցվող իրավական նախադրյալներով, որոնք էապես ավելի բարձր շեմ են սահմանում վճռաբեկ բողոքի ընդունելիության համար, ինչն էլ, իր հերթին, կանխորոշում է Վճռաբեկ դատարանի կողմից դատական ակտերի վերանայման ծավալը»²⁸:

Վերոնշյալ իրավական դիրքորոշման հաշվառմամբ պետք է փաստել, որ դատական վերանայման ծավալի վերընթաց նվազման սկզբունքի համատեքստում, վերադաս դատական ատյանը, լինելով սահմանափակված վիճարկվող դատական ակտում քննարկված հարցերի շրջանակով՝ չի կարող իր վերստուգիչ լիազորությունն իրացնելիս անդրադառնալ ստորադաս դատարանում քննարկման առարկա չդարձված հանգամանքներին: Այլ կերպ, վերադաս դատական ատյաններում դատական վերանայման առարկան սահմանափակված է ստորադաս դատարաններում քննարկված հարցերով: Օրինակ՝ եթե Առաջին ատյանի դատարանը մերժել է անձի նկատմամբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելը՝ հանցանքի կատարման հիմնավոր կասկածի բացակայության հիմքով, իսկ Վերաքննիչ դատարանն էլ օրինական ուժի մեջ է թողել Առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտը՝ իր հերթին հաստատելով հանցանքի կատարման հիմնավոր կասկածի բացակայությունը, ապա Վճռաբեկ դատարանը, ստորադաս դատարանների կայացրած դատական ակտերի հետ չհամաձայնելու և հանցանքի կատարման հիմնավոր կասկածի առկայությունը հաստատված համարելու դեպքում, չի կարող քննարկման առարկա դարձնել կալանավորման հիմքերի առկայության հարցը և կայացնել վերջնական որոշում: Այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանը, սահմանափակված լինելով դատական վերանայման առարկայի ծավալով չի կարող քննարկել կալանավորման հիմքերի առկայության հարցը, որը չի քննարկվել ստորադաս դատական ատյաններում²⁹: Հակառակ մո-

²⁸ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՌ-1459 որոշման 4.6-րդ կետը:

²⁹ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ *Էդգար Եղիազարյանի* գործով 2017 թվականի հունիսի 22-ի թիվ ԵԱՆԴ/0017/06/16 որոշումը: Այդ գործով ստորադաս դատարանները մերժել էին Է.Եղիազարյանին

տեցումը կհանգեցնի Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարանների միջև ձևավորված գործառույթային կապի և դատական վերանայման ծավալի վերընթաց նվազման սկզբունքի խախտմանը: Ավելին, կխախտվեն նաև անձի՝ կալանավորման հիմքերի առկայության մասով դատարանի դիրքորոշումների օրինականությունը դատական ստուգման ենթարկելու մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքների արդյունավետ իրականացման երաշխիքները:

Հետևաբար, եռաստիճան դատական համակարգի պայմաններում, որտեղ նաև իրավունքի զարգացման ներկայիս ժամանակաշրջանում հստակ տարանջատվել են դատական ակտերի վերանայման ձևերը, պետք է արձանագրել, որ դատական ատյաններն իրենց ունեցած գործառույթային առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ չեն կարող «փոխարինել» միմյանց (վերոնշյալ օրինակում Վճռաբեկ դատարանը, կալանավորման հիմքերը քննարկելու դեպքում, հանդես կգար որպես փաստեր հետազոտող և հաստատող առաջին ատյանի դատարան, ինչը համահունչ էր լինի Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակին, ինչպես նաև վճռաբեկ վարույթին բնորոշ առանձնահատկություններին, որոնց մասին նշել է նաև Սահմանադրական դատարանը³⁰: Բացի այդ, կայացված որոշումը եռաստիճան դատական համակարգի պայմաններում բողոքարկման ենթակա լինել էր կարող):

Ուստի, դատական ակտերի վերանայման կառուցակարգը գործադրելիս, պետք է պաշտպանել անձի՝ դատարանի մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքների արդյունավետ իրականացման երաշխիքները, ինչպես նաև ապահովել Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարանների միջև ձևավորված գործառույթային կապի և դատական վերանայման ծավալի վերընթաց նվազման սկզբունքի արդյունավետ կենսագործումը: Այլ կերպ, անձի հիմնարար իրավունքների պաշտպանության նկատառումներից ելնելով՝ դատական ակտերի վերանայման կառուցակարգում հետևողականորեն պետք է երաշխավորել վերադատության կարգով դատական ակտերի օրինականության վերահսկման սկզբունքի անխախտելիությունը:

23. Օրենսդիրը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 419-րդ հոդվածի 2-րդ մասում օգտագործելով «նոր դատական ակտ» ձևակերպումը՝ չի հստակեցրել դրա դրսևորման ձևերը, ինչն ըստ էության գործնականում հանգեցրել է իրավական անորոշության՝ դրա մեկնաբանման առումով: Այդ համատեքստում հարկ է նկատի ունենալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի և Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները՝ իրավական անորոշությունը դատական պրակտիկայում հաղթահարելու վերաբերյալ: Մասնավորա-

կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնելու վերաբերյալ նախաքննական մարմնի միջնորդությունը՝ հանցանքի կատարման հիմնավոր կասկածի բացակայության հիմքով, ինչի հետ Վճռաբեկ դատարանը չհամաձայնելով որոշում էր կայացրել ստորադաս դատարանների դատական ակտերը բեկանելու և գործն Առաջին ատյանի դատարան նոր քննության ուղարկելու մասին, քանի որ կալանավորման այլ պայմանները և հիմքերը քննարկման առարկա չէին դարձվել ստորադաս դատական ատյաններում:

³⁰ Տե՛ս սույն որոշման 13-րդ կետը:

պես այն, որ՝

- շատ օրենքներ **անխուսափելիորեն ձևակերպվում են այնպիսի հասկացություններով, որոնք քիչ թե շատ անորոշ են, և որոնց մեկնաբանությունը և կիրառումը պրակտիկայի խնդիր է**³¹,

- նույնիսկ իրավական նորմի առավելագույն հստակությամբ ձևակերպման դեպքում դատական մեկնաբանությունը չի բացառվում: Իրավադրույթների պարզաբանման և փոփոխվող հանգամանքներին՝ զարգացող հասարակական հարաբերություններին դրանց համապատասխանեցման անհրաժեշտությունը միշտ էլ առկա է: Հետևաբար օրենսդրական կարգավորման որոշակիությունը և ճշգրտությունը չեն կարող բացարձականացվել՝ **նույնիսկ ոչ բավարար հստակությունը կարող է լրացվել դատարանի մեկնաբանություններով**³²,

- չնայած այն բանին, որ սահմանումների որոշակիությունը խիստ ցանկալի է, միաժամանակ անհրաժեշտ է խուսափել դրանց չափազանց կոշտ լինելուց՝ իրավունքը պետք է ունակ լինի հետևել փոփոխվող հանգամանքներին: Այդ իսկ պատճառով, հաճախ օրենքներում առկա են տերմիններ, որոնք քիչ թե շատ անորոշ են: **Դրանց մեկնաբանումը և կիրառումը դատական պրակտիկայի խնդիր է**³³:

Հիմք ընդունելով վերոնշյալը, ինչպես նաև գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում, որոշ դեպքերում, գործը ստորադաս դատարան նոր քննության ուղարկելու ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկան, Վճռաբեկ դատարանը, օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու նպատակով, «Արցախբանկ» ՓԲԸ-ի վերաբերյալ գործով 2011 թվականի մայիսի 11-ի որոշմամբ իրավական դիրքորոշում ձևավորեց այն մասին, որ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում նոր դատական ակտ կայացնելիս Վերաքննիչ դատարանը պետք է ղեկավարվի գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը վերանայելիս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 394-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված լիազորություններով³⁴:

Արդյունքում, անձի դատարանի մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքների արդյունավետ իրականացման երաշխիքների, Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարանների միջև ձևավորված գործառության լիակատար, դատական վերանայման ծավալի վերընթաց նվազման սկզբունքի արդյունավետ կենսագործումն ապահովելու նպատակով, ինչպես մինչև 2011 թվականը, այնպես էլ դրանից ի վեր, Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարաններում ձևավորվել էր կայուն իրավակիրառ պրակտիկա՝ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում նոր դատական ակտ կայացնելիս ղեկավարվել գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը վերանայելիս օրենսդրի կողմից սահ-

³¹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2011 թվականի նոյեմբերի 15-ի ՍԴՈ-997 որոշման 5-րդ կետը:

³² Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2016 թվականի մայիսի 3-ի ՍԴՈ-1270 որոշման 7-րդ կետը:

³³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *The Sunday Times v. the United Kingdom* գործով 1979 թվականի ապրիլի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 6538/74, կետ 49, *Busuioc v. Moldova* գործով 2004 թվականի դեկտեմբերի 21-ի վճիռը, գանգատ թիվ 61513/00:

³⁴ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ «Արցախբանկ» ՓԲԸ-ի գործով 2011 թվականի մայիսի 11-ի թիվ ԿԴ/0003/11/10 որոշումը, կետ 11:

մանված լիազորություններով, այդ թվում՝ գործը ստորադաս դատարան նոր քննության ուղարկելու առումով:

24. Սակայն, Սահմանադրական դատարանը 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1459 որոշմամբ արտահայտեց հետևյալ իրավական դիրքորոշումները. «(...) [Տ]արանջատելով Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները գործն ըստ էության լուծող և գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի դեպքերում, ինչպես նաև սահմանափակելով Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի դեպքում **նոր դատական ակտեր ընդունելու պահանջով**, օրենսդիրը հեփապնդել է գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերաբերյալ **դատավարական շրջապտույտը կանխելու**, ընդամին՝ այդ հարցերով **վճռաբեկ արյանում վերջնական իրավական դիրքորոշում ձևավորելու** և այն ամրագրելու միջոցով դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացումը և ողջամիտ ժամկետում գործի քննությունն ապահովելու նպատակներ:

Սահմանադրական դատարանի գնահատմամբ՝ այս կարգավորումն ունի կանխարգելիչ բնույթ և ուղղված է **վերընթաց վերանայման սահմանափակման սկզբունքի** տեսանկյունից գործով ըստ էության վերջնական որոշում կայացնելու հիմնական գործառույթի երաշխավորված ապահովմանը, ինչը հնարավոր չի լինի իրականացնել գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի անվերջ վերանայման դեպքում:

Գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի անվերջ վերանայման իրավական հնարավորությունը, որը կարող էր առկա լինել Վճռաբեկ դատարանի առավել ընդգրկուն լիազորությունների օրենսդրական ամրագրման դեպքում, կարող էր էականորեն ազդել ինչպես ստորադաս դատարաններում, այնպես էլ նույն վճռաբեկ արյանում տվյալ գործի ըստ էության քննության վրա՝ խաթարելով դրա արդյունավետությունը: Ավելին՝ Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերն անսահմանափակ վերանայելու հնարավորությունն օրենսդրորեն չկանխելը կարող էր վրանգել արդարադատության բուն գործառույթը, քանի որ անհնարին կլիներ կանխատեսել միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման արդյունքում կայացված որոշումների իրական կամ հնարավոր ազդեցությունը գործի ըստ էության լուծման վրա, ուստի՝ վերջնարդյունքում կամ դատաքննության տևողությունը պետք է անհարկի երկարաձգվեր, կամ դատարանները միջանկյալ դատական ակտերի քննությանը պետք է հարկադրված լինեին անդրադառնալ գործով ըստ էության որոշում կայացնելուց հետո, ինչն անթույլատրելի կլիներ»³⁵:

Միևնույն ժամանակ, նույն որոշմամբ Սահմանադրական դատարանն ընդգծել է. «(...) [Օ]րենսդիրը տարանջատել է կալանքի ձևով անձնական ազատությունից զրկելու առնչությամբ մինչդատական վարույթի իրավաչափության նկատմամբ

³⁵ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1459 որոշման 4.1-րդ կետը:

դատական վերահսկողության կառուցակարգերը փարբեր դատական արյաններում: Եթե առաջին արյանի դատարանն ամբողջ ծավալով պետք է նախապես վերահսկի կալանավորման իրավաչափությունը՝ այդ հարցով կայացնելով սկզբնական որոշում, ապա վերաքննիչ և վճռաբեկ արյանների դատարանները պետք է հետագայում որոշեն արդեն դատական ակտի իրավաչափության հարցը՝ համապատասխան բողոքի առկայության դեպքում և այդ բողոքի առարկայի շրջանակներում»³⁶:

Անդրադառնալով Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրական գործառույթներին՝ Սահմանադրական դատարանը շեշտել է. «Որևէ դատարանի կողմից իրավունքի խախտումը փաստելը՝ առանց այն վերացնելու, նշանակում է չիրականացնել արդարադատություն, մինչդեռ, եթե դատարանը կոչված է վերանայելու ստորադաս դատարանների դատական ակտերը (իսկ Վճռաբեկ դատարանի համար այդ պահանջն ուղղակիորեն սահմանված է Սահմանադրության 171-րդ հոդվածի 2-րդ մասում), ապա չի կարող չիրականացնել արդարադատություն, այսինքն, նաև չվերացնել հիմնական կամ այլ իրավունքների և ազատությունների խախտումները, հատկապես եթե արձանագրում է դրանք: Ակնհայտ է, որ որևէ նման օրենսդրական կառուցակարգ կամ դատական պրակտիկա հակասության մեջ կմտնեն Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ, ընդ որում, նման դեպքերում երաշխավորված չեն լինի նաև արդար դատաքննության երաշխիքները»³⁷ (ընդգծումը՝ Վճռաբեկ դատարանի):

25. Նախորդ կետում մեջբերված՝ Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումների համատեքստում, Վճռաբեկ դատարանն ընդունելի է համարում այն պնդումը, որ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայումը, որպես կանոն, պետք է ավարտվի Վճռաբեկ դատարանում՝ խնդրո հարցի կապակցությամբ վերջնական որոշում կայացնելու միջոցով դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացումը և ողջամիտ ժամկետում գործի քննությունն ապահովելու նպատակներով:

Սակայն հիշյալ մոտեցումը, ինչպես նշել է նաև ՀՀ Ազգային ժողովը՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիրքորոշումներում, բացարձակ բնույթ կրել չի կարող, քանի որ գործնականում, որոշ դեպքերում, օբյեկտիվորեն անհնարին է լինում կայացնել վարույթի հետագա ընթացքը բացառող վերջնական որոշում, և Սահմանադրական դատարանի կողմից մատնանշված՝ դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացման միակ ճանապարհը դառնում է գործը նոր քննության ուղարկելը, որի միջոցով միայն կարող են վերականգնվել անձի խախտված իրավունքներն ու ազատությունները:

Այլ կերպ, գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի օրինականությունը ստուգելիս, Վճռաբեկ դատարանը, գործը նոր քննության ուղարկելու իրա-

³⁶ Տե՛ս նույն որոշման 4.2-րդ կետը:
³⁷ Տե՛ս նույն որոշման 4.4-րդ կետը:

վասության բացակայության պարագայում, օբյեկտիվորեն զրկված կլինի արդյունավետ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության անհրաժեշտ նախադրյալների ապահովման հնարավորությունից, որի կարևորության մասին նշել է Սահմանադրական դատարանը: Ավելին, գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի օրինականությունը ստուգելիս, **Վճռաբեկ դատարանը, գործը նոր քննության չուղարկելու պարագայում, որոշ գործերով ստիպված կլինի փաստել իրավունքի խախտումը՝ առանց այն վերացնելու**, ինչն ըստ Սահմանադրական դատարանի՝ կնշանակի չիրականացնել արդարադատություն, իսկ որպես արդյունք՝ կվտանգի ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված երաշխիքները:

Բացի այդ, հարկ է նկատել, որ Վճռաբեկ դատարանի կողմից գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտի օրինականությունը վերանայելիս վերջնական որոշում կայացնելու և անձի իրավունքի խախտումը վերացնելու վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշումը որոշ դեպքերում անիրագործելի կլինի՝ այդ կապակցությամբ վճռաբեկ բողոքի առարկայի բացակայության պատճառով: Այսպես.

Սահմանադրական դատարանն իրավացիորեն նշել է, որ **վճռաբեկ և վերաքննիչ ատյանների դատարանները պետք է որոշեն դատական ակտի իրավաչափության հարցը՝ համապատասխան բողոքի առկայության դեպքում և այդ բողոքի առարկայի շրջանակներում**: Սակայն գործնականում, որոշ դեպքերում, վճռաբեկ բողոքի առարկան սահմանափակված է լինում բացառապես ընթացակարգային բնույթի խախտումների վերաբերյալ ներկայացվող հիմնավորումներով՝ առանց անդրադառնալու ստորադաս դատարաններում ըստ էության վիճարկվող խնդրի իրավաչափության հարցին: Վերջինը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ բողոքաբերը, դիմելով Վճռաբեկ դատարան, պահանջում է արձանագրել ստորադաս դատարանի կողմից թույլ տրված իր իրավունքի **ընթացակարգային բնույթի** խախտման փաստը և այն վերացնելու նպատակով գործն ուղարկել ստորադաս դատարան՝ նոր քննության, որտեղ հնարավոր կլինի ըստ էության քննության առնել իր կողմից վիճարկվող խնդրի իրավաչափության հարցը: Արդյունքում, Վճռաբեկ դատարանը, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 415-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանափակված լինելով վճռաբեկ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններով, օբյեկտիվորեն զրկված է լինում վերջնական որոշում կայացնելու հնարավորությունից: Հակառակ պարագայում, իրավունքի խախտման փաստն արձանագրելով գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտի վերանայման վարույթն ավարտելու դեպքում, անձը զրկված կլինի ստորադաս դատարաններում վիճարկվող խնդրի իրավաչափությունն այլևս քննարկման առարկա դարձնելու հնարավորությունից, ինչը *prima facie* կվտանգի նրա արդար դատաքննության իրավունքը: Այսինքն՝ տվյալ պայմաններում, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 419-րդ հոդվածի 2-րդ մասում օգտագործվող «նոր դատական ակտ» եզրույթը նույն օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 10-րդ կետի իմաստով որպես «վերջնական որոշում» մեկնաբանելը հա-

մահունչ չի լինի վկայակոչված սահմանադրաիրավական երաշխիքներին:

Վերոգրյալի հիման վրա, պետք է արձանագրել, որ **Վճռաբեկ դատարանի կողմից գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերը վերանայելիս անձի իրավունքի խախտումը փաստելով, որոշ դեպքերում այն կարող է արդար դատաքննության երաշխիքներին համահունչ վերականգնվել ոչ այլ կերպ, քան գործը նոր քննության ուղարկելու միջոցով:**

26. Միննույն ժամանակ, հարկ է նկատել, որ Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1459 որոշման կայացումից հետո, գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի օրինականությունը ստուգելիս, ոչ միայն իրավունքի խախտման փաստն արձանագրելու, այլ նաև անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության նկատառումներով, Վերաքննիչ դատարանում շարունակվում է ըստ էության չլուծող դատական ակտերը վերանայելիս գործերը նոր քննության ուղարկելու՝ նախկինում ձևավորված կայուն իրավակիրառ պրակտիկան³⁸: Ավելին, հարկ է նկատել, որ Սահմանադրական դատարանի՝ վերոնշյալ որոշման կայացումից հետո, Վերաքննիչ դատարանը 2019 թվականի հունիսի 10-ի որոշմամբ դիմել էր Սահմանադրական դատարան՝ բարձրացնելով գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերով գործը նոր քննության ուղարկելու հնարավորության առնչությամբ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 288-րդ հոդվածի 5-րդ մասի և 394-րդ հոդվածի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը: Սահմանադրական դատարանը 2019 թվականի հունիսի 21-ի թիվ ՍԴԱՈ-54 որոշմամբ նշված գործը քննության ընդունելը մերժել էր՝ նշելով, որ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1459 որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների, ինչպես նաև վերաբերելի օրենսդրական կարգավորումների հիման վրա դատարանները պետք է ձևավորեն համապատասխան դատական պրակտիկա:

27. Ամփոփելով վերոգրյալը և հաշվի առնելով մի կողմից՝ Սահմանադրական դատարանի՝ 2019 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-1459 որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները, մյուս կողմից՝ Սահմանադրական դատարանի՝ նախկինում արտահայտված իրավական դիրքորոշումները, ինչպես նաև ՀՀ Ազգային ժողովի՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի վերաբերելի կարգավորումների առնչությամբ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիրքորոշումները, Վճռաբեկ դատարանը, օրենքի կիրառման դատական պրակտիկայի միասնականության ապահովման սահմանադրական գործառույթի իրացման համատեքստում փաստում է, որ թեև գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայումը, որպես կանոն, պետք է ավարտվի Վճռաբեկ դատարանում՝ վերջնական որոշում կայացնելու միջոցով, սակայն որոշ դեպքերում, անձի՝ դատարանի մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքների արդյունավետ իրականացման երաշխիքների պաշտպանությունը, ինչպես նաև

³⁸ Տե՛ս օրինակ՝ Վերաքննիչ դատարանի՝ 2019 թվականի հուլիսի 11-ի թիվ ԵԴ/0095/06/19 որոշումը, 2019 թվականի հուլիսի 8-ի թիվ ԵԴ/0312/06/19 որոշումը և այլն:

Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարանների միջև ձևավորված գործառույթային կապի և դատական վերանայման ծավալի վերընթաց նվազման սկզբունքի արդյունավետ կենսագործումը կարող է ապահովվել միայն Վճռաբեկ դատարանի կողմից գործը նոր քննության ուղարկելու արդյունքում: Այլ կերպ, այդ դեպքում Վճռաբեկ դատարանի կողմից բացառապես գործը նոր քննության ուղարկելը կարող է լինել արդյունավետ միջոց՝ հետևողականորեն երաշխավորելու վերադատության կարգով դատական ակտերի օրինականության վերահսկման սկզբունքի անխախտելիությունը:

Վերոնշյալ իրավական դիրքորոշումների համատեքստում, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ որոշ դեպքերում, գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերով գործը նոր քննության ուղարկելու իրավասությունը կարող է լինել դատական վերանայման իրավունքի իրացման նախապայման և արդար դատաքննության իրավունքի (դատարանի մատչելիության, դատական պաշտպանության իրավունքների արդյունավետ իրականացման) երաշխիք: Նման դեպքում, գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի իրավաչափությունը ստուգելիս, սույն որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների հաշվառմամբ, պետք է կիրառելի լինեն գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը վերանայելիս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 419-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված՝ Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները: Միևնույն ժամանակ, սույն որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները, վերաբերելի մասով (*mutatis mutandis*), կիրառելի են նաև գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերը վերանայելիս Վերաքննիչ դատարանի նույնաբնույթ լիազորությունների նկատմամբ³⁹:

28. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ՝

- փաստաբան Ռ.Ահարոնյանը ներկայացրել է վճռաբեկ բողոք՝ ստորադաս դատարանների կողմից անհիմն կերպով Հետաքննիչի՝ քրեական գործի հարուցումը մերժելու և Դատախազի՝ բողոքը մերժելու մասին որոշումների իրավաչափությունն **ըստ էության քննության չառնելու**, Առաջին ատյանի դատարանի եզրահանգման իրավաչափությունը Վերաքննիչ դատարանի կողմից **դատական ստուգման չենթարկելու** և **նույն պատճառաբանությամբ** վերաքննիչ բողոքն առանց քննության թողնելու մասին Վերաքննիչ դատարանի՝ 2018 թվականի դեկտեմբերի 17-ի որոշման դեմ, որը Վճռաբեկ դատարանի՝ 2019 թվականի ապրիլի 8-ի որոշմամբ ընդունվել է վարույթ⁴⁰,

- **վճռաբեկ բողոքի առարկան սահմանափակված է բացառապես վերաքննիչ բողոքը Վերաքննիչ դատարանի կողմից քննության չառնելու իրավաչափության ստուգման հիմնավորումներով⁴¹:**

29. Նախորդ կետում մեջբերված փաստական հանգամանքները գնահատե-

³⁹ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ «Արցախյան» ՓԲԸ-ի գործով 2011 թվականի մայիսի 11-ի թիվ ԿԴ/0003/11/10 որոշման 11-րդ կետը:

⁴⁰ Տե՛ս սույն որոշման 4-րդ կետը:

⁴¹ Տե՛ս սույն որոշման 7-8-րդ կետերը:

լով սույն որոշման 19-27-րդ կետերում վկայակոչված իրավադրույթների և արտահայտված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո՝ Վճռաբեկ դատարանը մի կողմից՝ **սահմանափակված լինելով վճռաբեկ բողոքի առարկայով և սահմաններով**, մյուս կողմից՝ **ապահովելով բողոքաբերի՝ դատարանի մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքների արդյունավետ իրականացման երաշխիքները**՝ օբյեկտիվորեն գրկված է, սույն որոշման 17-րդ կետում նշված իրավունքի խախտման փաստի արձանագրման պայմաններում իրավունքի խախտումը վերացնելու և գործով վերջնական որոշում կայացնելու հնարավորությունից:

Մասնավորապես, գործը ստորադաս դատարան նոր քննության չուղարկելու պարագայում, անձի՝ արդար դատաքննության իրավունքի խախտումը փաստելուց զատ, անհնարին կլինի այն գործնականորեն վերականգնելը: Մասնավորապես, Առաջին ատյանի դատարանի որոշման դեմ բերված վերաքննիչ բողոքն ըստ էության քննարկման առարկա չի դարձվի և չի ապահովվի անձի՝ Վերաքննիչ դատարանի մատչելիության իրավունքը: Ավելին, վճռաբեկ բողոքի համապատասխան առարկայի բացակայության պայմաններում, Վերաքննիչ դատարանի որոշումը հնարավոր ոչ իրավաչափ ճանաչվելու դեպքում, բողոքաբերը կգրկվի նաև Հետաքննիչի՝ քրեական գործի հարուցումը մերժելու և Դատախազի՝ բողոքը մերժելու մասին որոշումների իրավաչափությունը դատական ստուգման ենթարկելու հնարավորությունից, որպիսի մոտեցումն անհամատեղելի կլինի դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացման երաշխիքի հետ:

Այսինքն՝ տվյալ պարագայում անձի՝ դատարանի մատչելիության և դատական պաշտպանության իրավունքների արդյունավետ իրականացման երաշխիքների պաշտպանությունը, ինչպես նաև Վճռաբեկ և Վերաքննիչ դատարանների միջև ձևավորված գործառնություն կապի և դատական վերանայման ծավալի վերընթաց նվազման սկզբունքի արդյունավետ կենսագործումը կարող է ապահովվել միայն Վճռաբեկ դատարանի կողմից գործը նոր քննության ուղարկելու արդյունքում:

Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ փաստաբան Ռ.Ահարոնյանի վերաքննիչ բողոքն առանց քննության թողնելու որոշման իրավաչափությունը ստուգելիս, Վճռաբեկ դատարանը, սահմանափակված լինելով վճռաբեկ բողոքի առարկայով և սահմաններով, չի կարող կայացնել վերջնական որոշում և իրավունքի խախտումը փաստելով վերացնել այն՝ առանց գործը նոր քննության ուղակելու՝ ապահովելով անձի հիմնարար իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները:

30. Ամփոփելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն գործով Վերաքննիչ դատարանը դատական ակտ կայացնելիս թույլ է տվել քրեադատավարական օրենքի՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 386-րդ հոդվածի խախտում, որն իր բնույթով էական է, քանի որ ազդել է գործով ճիշտ որոշում կայացնելու վրա, ինչը, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 398-րդ հոդվածի համաձայն, հիմք է Վերաքննիչ դատարանի՝ 2018 թվականի դեկտեմբերի

17-ի որոշումը բեկանելու և գործը նույն դատարան՝ նոր քննության ուղարկելու համար: Վերաքննիչ դատարանը նոր քննության ընթացքում պետք է քննարկման առարկա դարձնի վերաքննիչ բողոքը:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 162-րդ, 163-րդ, 171-րդ հոդվածներով, «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքի 11-րդ հոդվածով և Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 16-րդ, 39-րդ, 43-րդ, 361'-րդ, 419-րդ, 422-423-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Դիմող Հրայր Սվյատոսլավի Հովսեփյանի ներկայացուցիչ Ռ.Ահարոնյանի՝ բողոքի վերաբերյալ ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի՝ 2018 թվականի դեկտեմբերի 17-ի որոշումը բեկանել և գործն ուղարկել նույն դատարան՝ նոր քննության:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում դատական նիստերի դահլիճում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ԲԱՐԵՄԱՂԹԱՆՔ

«Ղապրավորների միությունը շնորհավորում է

*«Շրևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր
իրավասության դատարանի դատավոր
Արտուշ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԻ ծննդյան 55-ամյակը,*

*«Արմավիրի առաջին ատյանի ընդհանուր
իրավասության դատարանի դատավոր
Հովհաննես ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ծննդյան 55-ամյակը,*

*«Վերաքննիչ քրեական դատարանի դատավոր
Կարեն ՄԱՐԴԱՆՅԱՆԻ ծննդյան 45-ամյակը,*

*«Վերաքննիչ քրեական դատարանի դատավոր
Մնացական ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ծննդյան 35-ամյակը,*

*մաղթում նրանց առողջություն, անսպառ եռանդ
և մասնագիտական արդյունավետ գործունեություն:*